УАСИЛ БАРМЫШЬАА

ИҪЫМЦӘААЗ АХӘШҬААРА

Аҟәа – 2009 ш.

ББК 63.5 (5Абх) 6
Б 28

Ашәҟәы рыхьзынҩылоуп аҧсуа иқәра наза зызнымҵыз сашьцәа Колиеи Џьотеи.

Уасил Бармышьаа. “Иҿымцәааз ахәшҭаара”. Аҟәа. 2009 ш. 98 даҟьа.

© У. Бармышьаа, 2009.

АВТОР ИҞНЫТӘ

Хаҭала сызхаанны исеҩсхьоу ажәашықәсқәа исдырбаз ицәгьоума ибзиоума ахҭысқәа анеиҿсырҧшлак, ҳәарада еиуеиҧшым ахаҿсахьақәа саҧхьа иаагылуеит. Иахьатәи ҳазхаанхаз аҭагылазаашьагьы макьана абри-абри ауп ҳҳәартә еиҧш иаргьы ҳаргьы ҳзеилибамкаацкәа ҳаибарххо, ҳаибаҟьо ҳааибагоит. Ари ас шакәу зырҵабыргуа рацәахеит. Иаҳҳәап: ецы ҳазхаанны зыгәра ганы ҳазхәаҧшуаз – иахьа иаабазом; Ецы ииашоуп ҳәа иҳаҳауаз – иахьа ӕеацәахит; Ецы ҳзықәгәыӷуаз – иахьа дықша-ҳәшаны дааҳампыҵахеит; Ецы бзиарак ахы цәырнагазар – иахьа ӕеарҧсит; Ецы ак агәра урганы иуеиҳәазар – иахьа ихаҭа мап ацәкны омашәа ибаны дахыччоит. Абас шаҟа уҳәари.

Аха ус егьа иҟазаргьы урҭ зегь ириааиуа мчы ӷәӷәак ыҟоуп. – Уи – агәыӷроуп.

Дара абарҭқәа зегь зырҿиуа ауаҩи аҧсҭазаареи ракәхеит. Абарҭқәа зегьы ирҷыданы аамҭа иҳаднаҵақәо зегь раҧхьа игылоуп: ӕееиқәырхара, ахыхьчара. Урҭ ирҭахуп хара ахәыцра, аҟәышра дузза, уаҵәтәи амш азхьаҧшра. Абас ахаарҧшра еиҳаракгьы изуалу амилаҭ маҷқәа раҧхьа ҳгылазар ҳахәҭоуп ҳәа сгәы иаанагоит, ҳажәлар ирхаргахьоу аиҭеиҭашәаракәа ҳрызхәыцны.

Зегь раҧхьагьы иҳалҳаршароуп ашәышықәсқәа еиҵарҟәаҟәахьаз аамҭа цәгьақәа рымшала иахьанзагьы еихьымза-еиҧымзо еиҧхьырттаны егьизмаха ртәылақәа ирылаҧсахаз ҳауаажәлар жәла-жәлала ракәыла-дацла, мҭашьҭала иҧшааны реидкылара, рабдуцәа рыбаҩқәа зҵаҧсоу рыдгьыл ахь маҷ-маҷ акәзаргьы рымҩахгара.

Ари аус иахьагьы уахагьы ҳхы иҭагьежьуазароуп. Ари аус (Аҧсадгьыл ахь ахынҳәра) раҧхьаза нап азыркыз ауриацәа ракәхеит. Уи ҿырҧш бзианы иҟалаз хҭысхеит.

Иаҳҳәап урҭ ахьынхоз изланхоз ауаа раасҭагьы мазарала иҕәҕәан. Уаҟа аангыларагьы рылшартә иҟан, аха рмазара аԥхьа идыргылаз – рыԥсадгьыл, - рыхьыз зху рыдгьыл-рнышә. Ажәлар, ҳажәларуп рҳәо иеҳәартә ианыҟала ирдыруазар рыхәҭоуп ижәларны ишьақәзыргылаз рҭоурых.

Аԥсуаа рҳәашьала «Аҵла агәаҩа иҭиааз азәгьы дыҟазам». Ҳара – ауаатәыҩса, аԥҳәыс – ан ҳалхылҵит. Иҳамоуп, абиԥаракәа ажәла, ахьыз. Иҳамоуп ҳахьиз ҳахьаазаз адгьыл, аҭыԥ, аҩнаҭа, ахәшҭаара.

Ус анакәха доусы дацәымҩашьакәа идыруазароуп дзеиуоу, иабдуцәеи урҭ рабдуцәеи зхылҵыз рхәшҭааракәа рҭоурых цәгьамкәа.

Ус акәымкәа доус ҳазхаанны иаадыруеи иҳаҳахьоуи акгьы мҳәакәа, мамзаргьы ақьаад иазнамгакәа ҳгәы иҭарԥсны ҳанарцә мҩа ҳақәлар – рыцҳароуп ҳәа сахәаԥшуеит.

Усҟан иҳашьҭанеиуа абиԥаракәа ирҭахханы ирԥыхьамшәар ҕәҕәала иҳақәызбышт ҳара – изылшоны изылзмыршаз ҳахьынзаҟоу, ҳаныҟамгьы «шәнеиҭаргааит» - рҳәозар акәхап.

1992-1993 шықәсқәа рзы ҳажәлар дырҩагьых ршьакаҭәара ашьҭахь иааргаз рхақәиҭра аамҭа иалагзаны иҟоуп ажәлахьызқәеи ахәшҭааракәеи зырганы ирхцәажәаны акьыԥхь иазырбаз ауаа. Урҭ иреиоуп: Гь. Смыр «Ежәлану Смыраан Сым-Сымааи рсоциалтә хаҿра»; Л. Саманба – «Ҳдаракәыц»; Л. Сергьегьиа-ԥҳа – «Адацхьаа»; Е. Адлеиба – «Ҳаибаркыра».

Абарҭқәа санрыԥхьа сдырхәыцын изгәаҕьит уаанзагьы сыгә иҵхоз, хьаасгьы исымаз аубыхцәа рлахьынҵа амҩа ианылаз, аха Анцәа ду ихылаԥшрала иаахынҳәны абзазара амҩа ду ианылт ҳәа сызхәаԥшуа ҳабиԥара ахәшҭаареи, ҳажәлеи, иркьаҿны акәзаргьы, рҭоурых аарԥшра.

Уи ала исҭаххеит кьыԥхьла ирызназгарц иахьа қәрала сзеиҳабу ҳажәла зыжәлоу хәычгьы дугьы. Иҟалап зегь еизганы издыруа рыласҳәар сылшаргьы, аха ақьаад ианымлаз ахашҭра мыжда амами…

Ҳажәлантәқәа раамышьҭахьгьы ҳаибадыруазар сҭахуп ҿыц ҳазланагалази иаҳаланагалази ҳауацәа ҿыцқәагьы.

Уи адагьы исҳәарц исҭаххаз – аамҭала зызбахә сымоу ҳабду

игәарала ҳаб Муса ида уаҳа лак инасуа азәгьы дықәымкәа ишааиуаз амшьҭыбзиақәа, анхацәа дуқәа рҭыпҳа, зыпсаҭа ҭынчхаша ҳан лықәнагалара иабзоураны иахьа иара дыҟам, аха иашьҭахьҟа ицәоаншьап ґәґәахазар, ихәшҭаара ахәшҭаарақәа ахылҵны итәырпсазар, нас «Ауаоы хар анимамгьы идыруазар ауми?», деигәырґьаны даҧылозар ауми?!

Уи Анцәагьы игәы иамыхәои!

Абри ауп саргьы абри ашәҟәы хәыҷы изласылшоз ала еиқәыршәаны аоpa сгәазырпхазгьы.

Иҟалап «Иҿымцәааз ахәшҭаара» ҳәа хыс изысҭаз ҳабду ихәшҭаараҿы саанҿасыргьы, аха абри ахәшҭаара зҭагылаз аҭагылазаашьа акәын ҳажәла-хьызгьы иамаз лахьынҵас. Уи адагьы аамҭала еицырдыруаз, насгьы еиуеипшым аҧсуа жәлақәа, ауаа бзиақәа зланхо қыҭа дуззакгьы зыхьыз аххалаз ҳажәлантәиқәа Аҧсны ахала-аҵыхәала 3-ҭза заҵәык рҿы иааины иҟаз, дара урҭгьы иахьа-уаҵәы ҳәа ишааиуаз, уигьы ҧыхьеи иахьеи еиҿурпшуазар «Анцәа иҵьшьоуп» уҳәартә еипш аизҳара амоа иқәлазар – ари еиҳау гәызырҳагас иҟоузеи? Дара еихылҵыз анракәха рҭоурыхгьы акуп ҳәа сахәапшит.

Зны-зынла ажәлақәа рыхьызқәа анаҳҳәо – ари убых жәлоуп, ари саз жәлоуп, анҭ оаҟтәи илбааит, егьырҭ анстәи иааит ҳәа анаҳҳәало ыҟоуп. Асеипш ацәажәара зыхҟьаз ҳәа сыгә иаанаго – «Аҧсны ҟьаҟьа дузза» - анаҳҳәа, усҟан ҳадгьыл убри аҟара иҭбаан, еиужьын, ажәлақәа, мамзаргьы абиҧаракәа ҭыҧк аҟнытә дәеа ҭыпк ахь ииасзаргьы, исазқәазаргьы, иапсуаазаргьы, идыгқәазаргьы иахьыҟазаалакгьы цәажәашьала аипшымра рымазаргьы (уи зхароу аамҭақәа роуп), зегь ааидкыланы изхылҿиааз «Аҵла ду» акауп.

Ари сзырҳәаз – ҳара Бармышьаа ҳажәлагьы убых жәлазар ҟалап зҳәақәогьы сҧылахьеит, уи сара саргәаазом, иаҳагьы иааигәаны исыдыскылоит, аха ажәытәтәи ахсаалақәа излаадырпшуала аубыхцәа ахьынхоз ҳәа ирҳәо аоада-мраҭашәара аган ауп. Ҳара ҳажәла аҭоурых абызшәала иуҳәозар ахаҭа ахьыз зыххалаз ақыҭа «БармышЬ» ада даеаҵьарантә иааит ҳәа азәгьы имҳәацт. Ари ақыҭеи иареи аханатә еихылҵыз ракәны иааиуеит иахьанзагьы. Усоуп аҳәамҭақәагьы ишаарыцҳауа. Ари азҵаара хаз темоуп, ираҳҭап аҵарауаа.

Ҳажәла аума, ҳабиԥара аума ажәлақәагьы абиԥарақәагьы егьреицәам егьреигьым. Иҟалап ҳаԥсуаҵҟа ҳагә иамыхәаша ак азәы импыҵҟьаргьы иаразнакы ақәызбара аиуеит. Аха ауаа зқәызбаша цәгьарак ҳабацәагьы, ҳара дара ирхылҵызгьы, иаҳхылҵызгьы «аԥсҭаа илымҳа џьгәоуп», макьана ҳалахь аԥхзы аазгаша, хьымзҕы ҳзыргаша хҭыс бааԥск ҳамамкәа ҳааиоит! Абри ашәҟә хәычы хықәкыс иамоугьы – иахьатәи ҳажәла ныҟәызго ҳҿар ирдыруазароуп – ииашоу, иҵҟьоу рҭоурых аԥхьаҟа изеиԥшрахаша, амҩа ақәҵашьа. Ҳҿар ирдыруазар рыхәҭоуп рыжәла – рабиԥара аҿаԥхьа аҭакԥхықәра рыхәда ишықәу. Ирдыруазароуп ԥсуаҵас ахымҩаԥгашьа, рабдуцәа иахьанза имырблаҟьакәа ҳаҭыр ду рзақәны иааргаз аазара ԥшза, аазара шьахә еилкаарыла рызнеира, рышьақәырҕәҕәара.

Кавказ ажәларқәа зегь реиԥш аԥсуаагьы ирыман хадара злоу акы. Уи ԥҟарак еиԥшны иахьанзагьы рхы иархәо иааргоит. Иарбану уи? – «Ииасхьоу рҭоурых ацәа ԥымҟкәа ишыцҟьоу аиқәырхара, изхылҵыз ауаа рҭоурых амырзра, ахьчара, абиԥара цыԥхьаза инеимда-ааимдо ԥхьаҟа иргаларц».

Иахьагьы имаҷзам ажәытәтәи рабиԥарақәа рынхарҭақәа, рыжәлахьызқәа уҳәа иахьынтәааз еилкааны патугьы рызрықәны, изгәаларшәаны ирхцәажәо ауаа.

Ааи, абас зхы аазырԥшуа ауаа иреиԥшзар сҭахуп ҳара ҳҿаргьы. Иаҳҳәап, ҳжәытәқәа аԥхьареи аԥреи шырзымдыруазгьы инеиҭаҳәо-ааиҭаҳәо иахьанза иааргазар, нас иахьа ҷышәшәрак ззымдыруа ҳажәлаҿы дыҟамзар ари аԥыза хадара злоу аус хрыԥаа зарымҭари. Ари ус баша хҭҳәааазам, иахьа ҳазхаанхаз аамҭа иҳаҵанаҳәо узыхцәажәаша ус хкуп, ус иаҭахуп иахьа, уаҵәы, иҟалап ҳаԥхьаҟагьы ус акәхозар. Нас, ус анакәха ҳацныҟәап ари аамҭа.

Уажәшьҭа – исылшаз исылымшаз ҳәа ахәшьара знапы ианысҵо уара – аԥхьаҩ уоуп. Аамҭа уԥыхьашәозар унахәаԥш-аахәаԥш, амала иуцәыззом, уацәымаашьакәа уаԥхьаргьы саргәырҕьоит. Усоуми нас, уанцәажәо иузызырҩуа ҳаҭыр иқәумҵои.

Усҟан хаҭала судыруазаргьы иҵагьы ҳаизааигәахашт. Сузымдыруазаргьы ҳаибадырп. Аибадырра аизааигәахара лымкаала ҳмилаҭ азын иаҵанакуа рацәами…

Абри аҟароуп иуасҳәо. Амала макьана «абзиараз» ҳәа уасҳәазом, уанаԥхьалак ҳнеидтәалап, фырџьанқәакгьы ҩышьҭаххып, ҳазхарагьы ажәытә-аҿатә неибаҳҳәап…

Аӡыхәтәан иуасҳәарц исҭахыз, аԥхьаҩ уххьа! Иудыруазааит абра исҳәаз зызку – иҟаз-шыҟаз, исаҳахьаз-ишсаҳахьаз, насгьы иахьа ишыҟоу, уаӡәы ишыҟалаша шракәу. Мамзар ҿырԥшзагоуп ҳәа иҟамыз крысҳәазар – усҟан иҟоуп иаҳзааигәаны ҳаздыруа, ҳацәгьеи ҳабзиеи ҳацеиҩызшо, гәыкала иаҳзыҟоу ҳгәылацәа, ҳазлиааз ҳқыҭауаа, иаҳзааигәазоу ҳҩызцәа, ҳақәлацәа.

Иҟалап схаҭа исылымшар ҳәа сацәшәаны, мамзаргьы сацәаашьаны сҩызак – «уааԥсоит аха абас иҟоу шәҟәык сзуҩыр сҭахын» - ҳәа сиҳәазҭгьы, усҟан уи даалаганы – игәы иахәап ҳәа мыцхәы хыркыбызшәала ҳазлаҟазгьы ҳазлаҟамзгьы зегь џьара илеидҳәаланы иахьа ҳазлаҟоугьы нрыцҵаны имхаҳәаргьы. Мап! Аԥсуаа ианакәызаалак аеԥныҳәа иацәшәон, сацәшәоит саргьы. – Избан, исыеԥнуҳәаша амц цәажәара иахьа иуасҳәап, аха нас уаргьы саргьы ҳашбеиҿаԥшра уаӡәы?..

Ҳаҭыр зқәу аԥхьаҩ ухацкы! Ажәа уасыршьызар гәыбӷан сымамзааит, абра иацысҵо убри ауп – абри аҟра алахьынҵа бааԥсқәа зхазгахьаз ажәлеи аҭаацәареи сахьырхылҵшьҭрахаз акәхап еиҳаракгьы ари аҭоурых азхьаԥшра агәаԥхара сызҭазгьы.

Уи адагьы – Аацы шәаазгазеи, шәыжәла ахьыз зху «Бармышь» ақыҭаҿы шәыжәлантәқәа азәгьы дызнымхози, шәмаҷра зыхҟьзеи? – уҳәа абарҭ азҵаарақәагьы рҭаққәа ҟаҵатәын ҳәа исԥхьазеит. Урҭ азҵаарақәагьы иашоуп ҳәа сгәы иаанагеит, избанзар узусҭоу, уракә-удац здыруа ауаҩы дуацәажәозар уацәажәашьа дақәшәоит, иуеиҳәашагьы идыруеит усҟан.

Нас абарҭ реиԥш иҟоу аԥсҭазаара азҵаарақәа рҭаққәа ҟамҵакәа иаанхар, усҟан аангылашьа змамкәа ииасны ицо аамҭақәа имҵарсны ирыма наҟ хараза ицалашт. Уара уакәзаргьы ахаангьы уеилкаамкәа угаганы уаанхашт. Уи иаанаго – зны уҟан, иахьа уҟам, уаӡәгьы ҟалашьа умазам ауп.

Уи – «ҳаӷоу ихьша, иаҳаша!!!»

Уажәы хәыҷыкгьы уԥсы ааиҭоукып, насгьы аԥхьара угәазырԥхаша лафкгьы науаҳәаны уаасырччап.

– Уара иудыруеит ҳара, аԥсуаа, шаҟа пату ақәаҳҵо еиԥш мыцхәгьы ҳшазкылԥшуа ажәла.

Ҳара иааигәазаны иаҳгәалашәоит иаҳхысхьоу аамҭақәа ақьрҭқәа рнапқәа аларҧсны ианыркыз имачымкәа аҧсуа жәлақәа еицакны агыруа жәлақәа рынцәамҭақәа шырцрарҳәахьаз атәы. Уи лассы иаҳхамышҭуа хҭыс бааҧсны иаҳзынхаз акауп. Иахьа ахатәы жәлақәа рышьақәыргылара иалагаз ҟалеит. Уи ус бзиоуп. Убырҭ среиоуп схаҭагьы. Аибашьра анцоз Гәдоуҭа ҳшыҟаз апаспорт ансоуаз ишьақәсыргылеит сыжәла.

Амала аҧсышәала Бармышьаа ҳәа ићоуа урысшәала Бармышаа ҳәа иҩуа акәымкәа арҧшқага ацрыхны урысшәалагьы аҧсышәалагьы Бармышаа ҳәа иҟасцеит. Абас иаҳа иарманшәалап ҳәа сахәаҧшит. Иахьа аҧсуаа ҳхаҿы аазырҧшыз ҳаҧсуа паспорт ҿыц аҿгьы Бармышаа ҳәа илзоааит, анцәамҭа «ва» ацрыхны наҟ инкажьны.

Абри зызбахә сымоу аамҭа амшала џьоукгьы ус ргәы иаанаго иалагеит «Ба» ала ихыркәшоу ажәла ауп «иаҧсуа жәлацқьоу» ҳәа.

Ус згәы иаанаго мачзоуп, аха иҟақәоуп уезгьы. Абри иаххәааны ицәырцыз алаф ауп алада исҳәарц исҭаххаз алафгьы сзырҳәаз.

Еицаадыруа азиас «Хыҧсы» армарахьтәи аҧшаҳәа иаваршәны дҩеиуан еуаоык. Уи аамҭаз уааҳә зуз нхаоык иуааҳәуцәеи иареи еилагыланы «Рерашьа» ҳәо аеага шыркыз «Уа бзиа жәуит» ҳәа аҧсшәа нареиҳәеит. – «Бзиа убааит», - иҟалозар умоахыц амхаҭахәгьы аанны иҟоуп шьыбжьхьагьы неицаҳфап ҳагьынеицәажәап рҳәан аеыуао дымоахыргеит. – Сара с-Џьырхәатәуп с-Мчышьбоуп – иҳәан хәычыкгьы иеааирҧагьаргьы цәгьа имбо ихы аадирдырит. – Зцаара ҧхашьарам шәара шәызжәлақәада – ҳәагьы днаразцааит.

– Ҳара... рҳәан «зе» «шьвили» ҳәа анцәамҭақәа нарыццаны рыжәлақәа неиқәырҧхьазеит.

Ари заҳаз аеыуао омашәагьы иааибашәа ааҟаицан – ҟоҳ шәанацьалбеит иҟалазеи «зе», «шьвили» ҳәа, уаҳа ҧсуак дшәылазамкәа – иҳәан рыжәлақәа ирҳәаз иааџьашьаны даацәажәеит. – Ишҧааури, аоыза, зегь зымчу аамҭа ҳиааизар – рҳәан ргәы ишнанамгазгьы иеилдыркаайт, амала уаҳа акгьы нацымцакәа реааныркылт, дрысасымзи. Шьыбжьхьа анырфа – «шәус аабзиахааит» – ҳәа нараҳәаны дыоеыжәланы имоа

дықәлеит аҽыуаҩ. Ус аамҭагьы уамак мцацкәан «шәсыцхраа, шәсыцхраа» - ҳәа Хыҧсы аганахь ала бжьык аараҳаит ауааҳәуцәа.

– Иҟалазеи ҳәа еиҧхныҩны ихыҵәаны илеиуаз Хыҧсы аҧаҩ инықәгылазар – абар ассир, «рыҧсуацҟьа» дбалыбаҭо азы даманы илеиуан. Арҭ аниба – уара шәаҧсуаазами азы сахьаго шәымбазои ҳәа дырҩагьых дыҳәҳәаахзаап. Абри аамҭазы ауааҳәуцәа руазәк ибжьы неиҵыхны – ара ҧсуацҟьа дҳалазам ус улеила уа лахьхьи Лакәараа (Лакоба) нхоит урҭ уамырхоит – ҳәа ибжьы нарганы даахынҳәит.

Ари лафуп, аха иҟамлац иахылҵхьоу ҳәа акгьы ҟамлацт, акгьы рымҳәацт. Ҵаҵгәык змам жәабыжьк цәырымҵыцт.

ИҨЫМЦӘААЗ АХӘШҬААРА!

Кәастҭак амца азеиҩаком
Еҵәак ажәҩан азырлашом.

Синаҭ Џьениа

Гәдоуҭа араион иаҵанакуа 20 ҟыҭа ируакуп аҟыҭа Аацы. Ари аҟыҭа шьҭоуп зиаски кәараки рыбжьара. Амраҭашәарахьала ҳәаас иамоуп азиас «Ааԥсҭа». Егьи аганахь – акәара «Жьзырҭа». Уи амрагыларахьтәи аган иатәуп. Аҟыҭа ладахьтәи аган ҳәаас иазԥҵәоуп амшын Еиқәа аԥшаҳәа. Ҩадахьтәи аган акәзар – Кавказ ашьха дуқәа ркалҭаҿы ишьҭоуп. Аҟыҭа иамоуп аҳаблақәа: «Хәырмагәарҭа», «Кәтызра», «Бандха», «Алра», Рҩаԥ», «Мылмыҵырҭа» уҳәа ирацәаны.

Аҟыҭа иаланхо ажәлақәа: Аҩзаа, Агәхаа, Абыхәаа, Арчелиаа, Агәмаа, Апаа, Базаа, Хәарцкиаа, Шьершьелиаа, Мархәлиаа, Ԥачлиаа, Ҟьецаа, Кьацәаа, Малиаа, Цгәаа, Оҭраа, Анқәабаа, Аџьаа, Коғониаа, Кәыцниаа, Чамагәуаа, Џьыкраа, Смыраа, Ԥандариаа, Ласариаа, Ламчаа, Габниаа, Ҭариаа, Аргәынаа, Ҳагаа, Мҟьалаа, Ҭраԥшьаа, Џьағьлиаа. Исцәыбжьахаз ыҟазар гәыбӷан сымамзааит. Иҟалап ҭоурыхла ари аҟыҭа ҿыц иаланагалаз ыҟазаргьы, аха уи даҽа зҵаароуп.

Абарҭ еиқәысԥхьазаз ажәлақәа ируакуп ҳажәла Бармышьаагьы. Иахьатәи аамҭазы Аԥсны иқәынхо ҳажәлантәқәа зхылҵыз ҳәа адуқәа ирҳәоз – амшын изхыҵыз роуп. Дара урҭ шьҭрала аишьцәа – Шьышьи Дашьышьи ирхылҵит ҳәоуп ҳажәла аҭоурых ишазынхаз. Сара еилыскаауа саныҟала х-ҭзак ҳажәлантәқәа ыҟан: Аацы – 2-ҭзак, Жәандәрыԥшь – ҭзак.

Насгьы сызхааннны зыҟәра ԥыҭк инеихьаны избаз ҩыџьа роуп. Урҭ: Камшьышь Хәашьыҭ-иԥеи (Жәандәрыԥшь) ҳаб – Муса Лаз-иԥеи роуп (Аацы).

Амшын изхыҵыз Иауанеи Лази аишьцәа ракәын. Изхылҵыз раб Блаҭ ихьзын. Жәандәрыԥшь инхо ҳашьцәа – «Шьышь-иԥацәа» ҳәа ирыԥхьоит. Аац инхо Аацы иаанагаанза – «Дашьышь-иԥацәа» ҳәа акәын абиԥарала ишрыԥхьоз, аха изыхҟьаз здырхуада (Ҳаб

излеиҳәоз ала уаҩшьроуп изыхҟьаз), Аацы ианааи иҧсахны «Ҟарчҷын» - иҧацәахеит.

Амшын еицызхыҵыз амҳаҵьырқәа ирылаз иреиоуп ажәлақәа: Анқәабаа, Ладариаа, Бармышьаа. Раҧхьа иаанҿасит ақыҭа «Цәкара». Абра ианызхыҵ арҭ ажәлақәа, ашәарақәа рацәаны ирхарымгахьази, иаалаган аилақәра рыбжьарҵеит ршьа шеибауала, рыжәлантәқәа еибагар ҟамло аҟынза аиашьара рыбжьарҵеит (иахьа аҿар еиларгагәышьеит умҳәозар).

Аамҭа иаршәаҟьахьаз арҭ ауаа Цәкәарагьы иаанымгылакәа (уи амшын аҧшаҳәаҿы ишьҭамзи) аҳаракырақәа рахь ишьҭаз ақыҭақәа ирызцеит. Ҳажәлантәқәа ракәзар изныҵыз, рыхьыз зыххаланы иаанрыжьыз рқыҭа «Бармышьҟа» имҩахымҵкәа ихалеит Аац ақыҭахь, издыруада ирдыруаз мамзаргьы ирзааигәаз руак рҭынхак инеиҧхьазаргьы. Аха ус акә, егьыс акә иахьа ҳажәла зыжәлоу рыхьыз зху аамҭа ирцәнарзыз рқыҭа «БармышЬ» азәгьы дынхазом. Уи рыцҳара дуззаны ҳажәла иазынхагәышьеит, аха аамҭа умч ақәымхар ухы анураалар ами.

Иауанеи Лази Аацы ианымҩахыҵ хаз-хазы анхарҭа ҭыҧқәа алхны анхара нап адыркит. Иҟалеит ҩ-ҭзак.

Иауана ихылҵит ҩыцьа: Сиҭи, Маниеи. Лаз ихылҵит 5-ҩык: Мусеи, Аасеи – аишьцәа, Ҭинаҭи, Гәагәи, Кәати – аиҳәшьцәа.

Ус ишааиоз ҳабдуи ҳандуи рыҧсҭазаара иалҵит, аиҳәшьцәа аҩнраҳәа имҩахыҵит: Ҭинаҭ – Гагәлиаа (Зыҭәаа) дыргеит, Гәагә – Аҩзаа дыргеит, Кәат- Пасаниаа. Иаанхаз аишьцәа – ҳаб иашьа Ааиса ҳаб иаҵкьыс деиҵбын, ахәаҵьаҵара далгахьазаарын, дшыҷкәыназ иҧсҭазаара далҵит. Ҳаб ималазаҵәык агәараҭа дазынхеит. Абыржәшьҭоуп ахаҵареи, уаҵәтәи амш азхәыцреи раамҭа данааҭагыла. Аҧсҭазаареи уареи шәымала шәанеизынхалак шәеизымҵаар, шәеизымхәыцыр шәҭеибархоит. Усоуп аҧышәара аамҭа иуанаҳәо.

Уажәшьҭа, аамҭа хьанҭаза икыднаҟьахьаз ҳабду Лаз ихәшҭаараҿы иҿеиҳәахьаз амцажәла рҿыхатәын, ҳабшьҭра алҩа ҩашьҭҭәын, даеак ала знеишьа амамзт.

Ус анакәха, аҭакҧхықәра зыхәда иқәлаз ҳаб иакәхеит. Ҳаи анаҵьалбеит абас аҭакҧхықәра хьанҭа аамҭа уанҭагылоу – «Аҳаҳаи ара ҳаҟами акы уаҵәымшәан» - ҳәа иааувагылаз ауаа –

рыхә шьашьас иамоузеи. Ари аҭакԥхықәра аиааиразын ҳаб диҭахын ҳамцажәла аҿымцәаара иазыразыз агәылараз, аҭынха бзиа, аҩыза ааигәа.

Шаҟа ауаҩы дареицџьуазеи азаҵәра!.. Урыс шәҟәыҩҩык иҳәахьан: «Ирыцҳара дууп алашәра, адагәаара, амлакра, ахьҭакра, аха зегьы иреицәоу – азаҵәра ауп» ҳәа.

Зҿы цәажәо иакәым зегь реиҳа ауаҩ изааигәоу аԥстәқәа иреиоу алаҵәҟьагьы ахала агәара иазынхар угәы ҭнашьаартә еиԥш агәашәахь ахы рханы ауура иалагоит. Нас ауаҩ ибжьы зқәымыҩҩыз агәараҭа зеиԥшрахарызи?!.

«Ауаҩ ихә ӷба иҭазом» - рҳәо саҳахьан, исаҳахьан – «зыԥсы ҭоу ракәым аԥсцәаҵәҟьагьы нырцәыҟа крыҟазар еихәап, еицхыраап ҳәа еиварҵоит» ҳәа. Арҭ аҟәышажәақәа зҳәаз баша ирымҳәазеит, уи аԥсҭазаара ауп идзырҳәаз.

Ҳаб инхамҩа

Ажәытәангьы, сара схәыҷра ахаангьы аԥсуаа нхамҩас хныҟәгагас ирымаз раԥхьа игылан арахә раазара. Усгьы рҳәо саҳахьан – «рахәи уаҩԥси еибаазароуп» ҳәа. Уи аз акәхап саныхәыҷыз инаркны ԥсасеи, шьамаҟеи ҳагны сымбацызт. Ус дыҟазаарын ҳабдугьы. Усҟангьы ахьча дыркратәы аԥсаса рацәаны ирымазаарын. Усҟан хьшьцәас иааргоз ԥсыуаазаарын. Хьчас иааргаз иҽҳәара ааины данцоз иааԥсара ирҭоз иаҷыдангьы ҷкәынс ма иашьас дҟаҵаны, агәылацәа идгаланы ирбо ирҳауа ичара ҟаҵаны днаскьаргон. Уи нахыс аиуара рыбжьалон. Абас дрыман ҳабду иҩнаҭагьы ауаа бзиақәа ҳәа иԥхьазоу рыжәлантәык. Уи саргьы сихаанны дыздыруан ихаҭа. Ҳауацәа азә еиԥш дырԥхьазон ҳани ҳаби. Иаргьы ауаа рҿы ихԥша бзиан, ихьзи ижәлеи еидкыланы, унеи-уааи ззырҳәоз иакәны дызбеит.

Ҳаб, ҳара ҳиаанзагьы иаб изынижьхьаз иӷьӷьар дуун, аԥсаса маҷымкәа иман, иман ашьамаҟа рацәаны, «аҽыуаҩ дзакәымшо» шырҳәо еиԥш ашьхагәаара ҭбаан, 5-6 ҽы, ацәыбӷақәа. Нас, лымкаала иара дзықәтәоз иҽы икәадыр еиқәшәан, ҳан лызгьы злеишәа бзиаз алхны иман. Иуардын, ицәмаҭәа, урҭгьы

еиқәыршәаны иман. Исгәалашәоит, ачарахь ицома, ма даеацьара ныҟәара ицома, аҳәсақәагьы еыжәҵаны ирываргыланы иргон. Аԥҳәыс дзықәтәаз акәадыр хазын, уи махак акәын иамаз, иахьзын «аседла» (седло аҟынтә акәхап иахьааз). Аԥҳәыс данеыжәлоз, лшьамхы аҩахыс лцәа-лжь мааԥшырц аиуԥка аиԥш, аха аԥхьа акалҭ аҟынза изахымкәа амахәаҷ аҵхны лзара лахыс иаалыкәыршаны иҿалҳәон. Уигьы «Амизанка» ҳәа иашьҭан, иахьынтәааз здырхода.

Ҳабду ихаан уажәеиԥш аҩнеихагылақәа ауҟахыз, ирҳәоит ажәытәза зны аҭырас қәацәқәа ракәын хыбрас ирымаз, урҭ ҳара ҳхаан иҳамбеит, ҳара иаабаз ахьатә кәасқьақәа роуп.

Ҳаб инхамҩа хыхь еиқәысԥхьазаз амазара адагьы иаазаны иман абаҳча бзиа, аҩы рацәаны иҭеиҭәон. Иҵашәаз адгьыл 60-ҟа гьектар ыҟан, аха Асовет мчы анааи ихәҭоуп ҳәа гьектарк изныжьны иаанахаз азеиԥш дгьыл ахьызҵаны инрыжьит. Ашәыр иҭагылазгьы «зегьы иаҳзеиԥшуп» ҳәа иаалаган ихыршьааит .(Ауаа ирцәымӷу ҟазҵоз усҟангьы иҟамзи)..

Абас дынхон анхацәа бзиақәа реиԥш ҳабгьы, нхаҩык ихы зланыҟәигашаз аказы дрыцҳамызт, аха иазуугәышьои, аԥҳәыс дзыҩнам аҩнаҭа анхамҩа, анхамҩа агьама амазам, ихаарадоуп, есааира ахәшҭаара ҿыцәауеит. Ҳәамҭа бзиак сгәалашәоит: – «Уԥсҭазаара уаҵәтәи уԥеиԥш шықәсык ҳәа уахәаԥшуазар – илаҵа ахәыз, ажәашықәсақәа ирызкызар – иҟаҵа абаҳча. Мамзар, ашәышықәса ирхаанхар уҭахызар – иааза ахшара». Даеакгьы - «Аԥшәма ихарала ихыбгалаз анхамҩа аиҭашьақәыргылара алшоит, аха аԥшәмаԥҳәыс лхарала еилаҳаз анхамҩа шьақәыргылашьа амазам». Арҭ ажәа ҟәышқәа рҵакы аамҭақәа зегьы ирнаало иҳәоуп.

Ҳаб аҭаацәара далалеит

Ажәытәан зны ус иҟазу сыздыруам, иҟазар акәхарын, аха сара сыҷкәынразы сахаануп, ус иҟан, ақьаӷьариара аус ауан, алҵшәагьы бзианы иаман. Ҳара аишьцәа ҳаԥҳәыс аагарагьы ҳазҭахыз ирбзоурахеит.

Изустҵәадаз дара урҭ «ақьаӷьариацәа?» - Згәы разыз, абзиа узеиӷьазшьоз ауаа: ақәла ааигәа, аҩыза гәакьа, аҭынха бзиа уҳәа уҩнаҭа аизҳара иазҿлымҳаз.

Ус, аамҭагьы кыр инаскьхьан, иахьа ицәырҵыз уаҵәы аҽаҵәхо иқәҳа ицон. Ҳабгьы ихы зқәикра изымдырц, анхара инапы иамкуа, изаҵәра есааира иаҳа-иаҳа илсо ус днеиуан, апҳәысмусхәгьы ахаҵамусхәгьы зегьы иара дырханны, арахәи иареи рышьҭыбжь ада даҽазә ишьҭыбжь зқәымыҩуаз игәараҭа ихала дазынханы дыҟан.

Сара, иахьатәи ауаа ҳаизыҟазаашьа санахәапшлак сгәы иаанагоит сызлацәажәо аамҭазы ауаа еиҳа гәык ала еизыҟан, ирыцҳаибашьон, еиҳа еицхыраауан ҳәа.

Зыпҳәысаагара ихыԥазгьы – иҭахызар дааигааит – ҳәа иԥшзомызт, иацәажәаны, дазырхәыцны, дақәыршаҳаҭны, идыргало дирбаны инхамҩаҿы аӷьараҳәа ивагылаша далԥшааны дизааргон, уиала ихәшҭаара дырцәомызт. Ҳқыҭаҿы иҟалахьаз Аҵьынцьтәылатәи аибашьра ду ашьҭахь урҭ реиԥш ахҭысқәа сызхаанугьы ыҟоуп.

Ҳаб изаҵәра хьаас икны игәцаразкыз ирбзоураны ҳқыҭа ҩадахьтәи аганала ҳашьха дуқәа ркалҭ аҿы ишьҭоу «Хәырмагәарҭа» аҳаблаҿы инхоз унеи-уааи зарҳәоз Шьершьелиа (Гьыргьал-иԥа) Даҟә иԥҳеиҳабы дизааргеит. – Иқыҭа иатәыз дааимгар акәын зҳәазгьы ҟалазаап, аха уи алахьынҵа иабадыруаз. Ари ажәла азыҳәан ирҳәо саҳахьан: «Унхар уҭахызар урҭ рҭыԥҳа даага» ҳәа.

Ҳан лан – ҳанду Асиа лыхьзын Гәымбаа дырҭыԥҳан. Ҳаб иан – Арсиаԥҳан. Ҳандуцәа рҩыцьагьы лыхнытәқәан. Ҳандуцәагьы ҳабдуцәагьы рганахьала ҳанду Агәымԥҳа лоуп сызхаану. Уи 1968 шықәсазы лыԥсҭазаара далҵит 90 шықәса дшырҭагылаз.

Ҳаб аҭаацәара даналалаз Аԥсны Асовет мчы анышьақәгылаз аламҭалаз ауп. Ажәакала, ҳабду Лаз амшын данызхыҵ еиҿеикыз амцажәла алҩа ахылҵыртә еиԥш анарха азҭаз зыԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиша ҳан лоуп. Ҳан аҩнраҳа дымҩахыҵаанза лызӷаб хьыз Мака акәын. Аҩнра данааи ҭаца хьзыс Жениа ҳәа ларҳәо иалагеит. (Ус аҭаца лыхьыз рԥсахуан) аха лабраа лызӷаб хьыз ала акәын ишлыԥхьоз

Ҳҭаацәара аизҳара

Баша ҳхы алаҳажьжьарц иаҳҳәалоит, мамзар егьа уеуҟьаргьы, егьарыла уеԥушәаргьы аамҭа ануцымныҟәа акгьы улнаршазом.

Ауаҩы иԥсҭазаараҿы дзырманшәало, ацәгьеи абзиеи реиҿкаараҿы анарха иаҭәазшьо аамҭа анакәха усҟан уи аамҭагьы шьагәыҭс иамоу ауаҩ аниакәха уԥсҭазаарагьы знапы иану ауаҩ иоуп. Ауаҩи-ауаҩи анеизааигәаха, ианеибаҭахха, инарыцҳаибашьа, ианеицхыраа, ириааиуагьы мчык зыҟалазом. Аамҭа адагьы, иҟоуп ҳанишоз иҳацишоз алахьынҵа. «Лахьынҵа бзиа уоуааит» - рҳәоит аԥсуаа. «Зегь лахьынҵоуп» ҳәагьы анырҳәо ыҟоуп, иаҳҳәап, азә цәгьарак ма бзиарак дақәшәазар.

Аха ус егьа иҟазаргьы иаамҭоума, илахьынҵоума – зегь қәԥароуп.

Хыхь зызбахә сҳәахьоу аамҭагьы ажәлар рыԥсҭазаара иашьклаҳәуаз аамҭан, аха иара ишаҭахыз акькьыҳәа ишәышәуа иршьҭуамызт изԥырхагаз ауаа. Иара, сара сқәыԥшра аамҭазгьы, Асовет мчгьы шьақәгылахьан, аха Аԥсны иҟамызт амҩа маншәалақәа, афымца лашара, аҩнымаҭәа, ачысмаҭәа, ашәҵатәы, ашьаҵатәы зҳәаз еиԥш, иахьеиԥш ауаҩы дзырԥшзашаз, деиҿызкаашаз ахныҟәгагақәа.

Абас аманшәалара шыҟамызгьы ишырҳәо еиԥш рхы иагыжь, рыԥсы иагыжь ҳани ҳаби ирхылҵит 9-ҩык ауааԥсыра - 8-ҩык аԥацәеи, зҕабки. Аха – «Ани ҷкәыни аибаазара шәмуоааит» зҳәоз аамҭамзи, 8-ҩык ахацәырԥар рахьынтә 5-ҩык шысабицәаз анышә ирцәагеит.

30-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа раамҭазы ан лгарашәа ҳәо лыԥшқа длаазартә еиԥш аҭагылазаашьа абаҟаз. Аколнхарақәа реиҿкаареи, ауаа рырзреи ираамҭан усҟан, гәаҟран. Сталини Бериеи рнапаҿы иааргаз Асовет Еидгыла акгьы зхарамыз ауаа алԥшааны изырзуаз, икнаҳаны изшьуаз ҳәынҭқарраханы иааиуан. Усҟан, уаҕоу имшхара, ҳамҭакы аусура уагхар папаҵҟәырран. Анацәа рыцҳақәа ргарақәа аҵлақәа рыҵҟа иргыланы акәын аҭаҭын змаз ишеиҭарҳауаз, ишыдрашәоз, ишҿырхуаз, ачаи змазгьы иара убас. Арахь, ишԥарурыз, аԥсҭазаара иара атәы мҩаԥнагар ами,

ачара ыҟоума, аԥсра ыҟоума ԥсуаҵас еиҿыркаар акәын, урҭгьы ирыхьзаны рыԥсын усгьы мшаԥыргон.

Усҟатәи аамҭа иалиааз ахҭысқәа рыртытра даара иуадаҩуп, ус ирмарианы узыхцәажәаша хҭысқәазам. Урҭ рықәзбрақәа рацәазаны иҟалахьеит, иахьанзагьы ажәларқәа зегь реиԥш ҳара ҳажәларгьы ӷәӷәала иақәызбхьеит, аха сара, сналаԥаланы акәзаргьы, ажәа ахы умҳәакәа аҵыхәа узҳәом рҳәоит, маҷзак адамхаргьы исамхамҳәар амуит.

Изхысҳәааз, ҳзыхшаз ҳани ҳаби ирцәыԥсыз рцәыԥсгәышьеит, аха ирзынхаз ҳара, рхы аџьыка ықәхны ҳраазеит. 3-ҩык аԥацәеи ҳаҳәшьазаҵәи: Колиа, Џьота, Уасика, ҳаҳәшьа Забулиа.

Абасала ҿыц ҳажәлаҿы ицәырҵыз ҳҭаацәара 6-ҩыуаа ҳала ишьақәгылеит. Ҳани ҳаби, нас ирхылҵыз 4-ҩыуаа.

Ус, аамҭагьы ықәҳа ицон. Ицон, аха баша напымацара иауцахоз, еиуеиԥшым ахҭысқәа цәырганы иннажьыз – ннажьуан, иагозгьы аманы ҿааҳәыра амамкәа иныҵаҳа ицон. Амала урҭ иннажьуаз ҳәа иҟаз бзиарақәакгьы рылашәон. Убырҭ абзиарақәа роуп ажәларгьы иахьа уажәраанза иаазгогьы. Ус ами ауаҩтәыҩса иԥсҭазаара шеибарку.

Уажәшьҭа сазааҭгыларц сҭахуп имиазаакәа ҿыц ишьақәгылаз, зыхԥша еиқәханы иааиуа ҳҭаацәара – ҳахәшҭаара хаҿыс иаанраԥшыз: уи аизҳара, аҵасқәа, ахымҩаԥгашьа, ачеиџьыка, анхамҩа уҳәа ауаа ҳреицәамхартә еиԥш анарха ҳзынзыжьыз.

Азәазәала

Ҳаб, Лаз-иԥа Муса, шәагала ԥсуа хаҵазааирак дыҟан, амала ирҳәон – гыларыла иаб иҟынза дыҟамызт ҳәа. Иаб инырҳара ҳаракызаарын. Ҳаб, уаҩы ҟәымшәышәуп «аҳацкьын игәаӷьны даӷрагыломызт» ззырҳәоз иакәын.

Сара усазҵаауазар, ахәыҷы даныхәыҷу ахәыҷтә леишәа имами, егьа дҳаргәамҵыргьы инапымҭа азәгьы иҳаздырзомызт, ус имырӷәӷәацәакәа ибжьы ҩышьҭыхны дҳаҵамҟьозар.

Аԥсҭазаараҿ иҟалақәо ацәгьеи абзиеи рҿы хеигзара

имазамызт. Ҳаргьы ҳаныҩеидас убыс ахымҩаԥгашьа ҳалаиаазеит. Агәылара ак ыҟазар уа дрывагылан. Асас дыззааиз днеиԥхьар исас ԥсуаҵас пату иқәҵаны, аԥшәма еишәа ҳаҭырла дазнеины имҩаԥигон. «Муса ԥсуаҵас дҩыжәҩуп» рҳәо саҳахьан. Ауаҩы дуаҩызтәуа ачеиҵьыка бзиа ибон. Пату изақәын. Ажәра афарагьы бзиа ибон. Шамахамзар ма гәылак мамзаргьы сасык ҭахык дҳалатәамкәа ҟамлацызт. «Ачеиҵьыка азә имала иааимрыхзеит, аԥсуаа ирзеиԥшуп» иҳәалон.

Сара дсымбацызт амцхә арыжәтә ыжәны иакәым иҳәо, иҭаацәа дҳағьуа. Иқьаф ыҟазаргьы дыхәмаруа дыччо ихы мҩаԥигон.

Ҳаб мыцхәы аҵьабаа ихы иаирбазомызт, адгьыл иеанишәазомызт. Аус анутәу иуан, ианаамҭоу иԥсы ишьауан, ашьыбжьон ихы нықәҵаны хәыҷыкгьы ихицәааон. «Адгьыл уеанушәар иумырдырзакәа уафоит» иҳәон. Ҳан илҳәо саҳахьан, - деыжәлан дцон, мчыбжьык данымаауазгьы ыҟан, ҳауацәа дынрылс-аарыслны ибон иаҳуан. – «Аибабара ауп, дад агәбылрагьы ҟазҵо» ҳәа ҳаиҳәалон.

Дцәағәозаргьы драшәозаргьы, мамзаргьы иарбан усзаалакгьы дақәгәамҵзомызт, ашьшьыҳәа инапы злакыз иус наигзон.

Аибашьра ду ашьҭахь акәын, 1946 шықәса.

– Аҵара сымам, исызныҟәгом шәысҟәаҵ ҳәа мап шикызгьы ицқьара иахәаԥшны аколнхара ашьамаҟа аферма еиҳабыс дахадыргылт. Усҟантәи аҭагылазаашьа зеиԥшраз ала, лаԥҟьак аҵьықәреи азын ауаа анҭаркоз иаамҭамзи, ажәлар рмазара ахагылара имариаз усмызт. (Усҟан – «Ҳаԥхьа инеирыда» ҳәа евиасны амаҵура иашьҭамызт). Убыс аамҭа шшәарҭазгьы ҳаб илиршеит хьаҳәа-ԥаҳәак имамкәа абри аус аныҟәгара 12 шықәса. Сырхаануп ибзиангьы исгәалашәоит аус ицызуаз иҩызцәа: Баз (Базба) Шьаадаҭ, Хьерсон. Џьгәдар-иԥа (Хварцкиа) Шьыҭ, Агәмаа Володиа. Арҭ зегьы иахьа иҳалагылам рыԥсаҭа бзиахааит.

Абарҭқәа зегьы сгәалазыршәаз – ҳаб ари аферма данахагыла ашықәсан (1946) саргьы, Шьаадаҭ иԥа Барисгьы ашьха ҳаргеит.

Ари аамҭа алемсаа ҳашьхақәа рҟнытә ианықәырцаз ашьҭахьтәи аамҭа ауп. Аацаа ҳашьха «Ағәра» амҩа Ԥсҳәы иалсны акәын ишцоз, иахьагьы усоуп мҩас иамоу.

Сажәа нагзо исҳәарц исҭаху нахьхьинтә, ҳабдуцәа рыҟнытә иаауазар акәхап, ҳҭаацәара ауаҩ изын агәыразра ду змоу

ҭаацәароуп, иахьа еизынхазгьы усоуп ҟазшьас иҳамоу хәычҳгьыдугьы. Аиаша ҳҳәозар шамахамзар аԥсуаа усоуп ҟазшьас иҳамоу. Ус баша иҳаланамгалазеит ажәа «Аԥсуаа ҳхаз аҵкьыс еазә изын ҳразуп» ҳәа. Ҳаҩнаҭа – ичеиҵьыка ҩнаҭан, асас изын еснагь иаартыз агәашә зҿаз гәараҭан. Арҭ аҵыхәтәантәи ажәақәа иласхоу аамҭахь изназгаз, иахьа абарҭқәа зегьы раԥхьа рышьаҭа аххацыркхаз ҳгәараҭа аамҭала ахала иахьынхаз азоуп.

Ҳаб аеыжәлара инаалон, ианаалозгьы ԥсуа маҭәала иееилеиҳәон. Аԥсуара еснагь ҳаҭыр изақәын, бзиа ибон, дацклаԥшны иныҟәигон. «Аԥсуара иара ацәа-ажьы шахоу иныҟәугар, дад, уаргьы уныҟәнагап» - иҳәон. «Ҳаԥсуара анцәа иныҳәааит» ҳәа аҵәцагьы шьҭырхуан. Аԥсуара иаҵанакоз ицәымӷызгьы ыҟан. Иҭацацәа иара иҿы ицәажәазомызт. Абри игәы ишалаз идунеи иԥсахит. «Шәыбжьы смаҳазакәа сыԥсыр сыгәнаҳа цәгьоуп иҳәон». Ус егьыҟалеит. Аҭацацәагьы мцхәы иамаԥхашьацәан игәаӷьны иацәажәара рылымшеит.

Иахьагьы уаҵәгьы схы сазгәааyeит, избанзар аҭаҳмадацәа зегь реиԥш ҵҩазмамыз ажәабыжькәеи, алакәқәеи уахынла ҳанааилатәалак иаҳзеиҭеиҳәалон. Аха гәыбӷан зласумҭаша усҟан иаҳдырҵоз аҵара – қырҭуа ҵаран. Уи урҭқәа ҳазҳәашаз, ҳаззырхәыцшаз ҵарамызт. Уи уаҵәтәи ҳхатә хәыцра аззырҳауаз ҵарамызт, иаарҳәны, ҳгәы ахзыршәоз ҵарадырран, мамзар абарҭ Адуқәа рыҟнытә иаабоз, иҳаҳауаз акакала ақьаад иазнагазҭгьы иҟалап зҿыгҳара дуу шәҟәқәак рылҵыргьы.

Дара иаҳзеиҭазҳәозгьы ирдыруаз шырдыруаз адамра иазцагәышьеит.

Иахьагьы исгәалашәоит ҳаб ҳныҳәаҿа анышьҭихуаз – «Дад ауаа шәрычкәынхааит» - иҳәон.

Сара схаан гәылаки иареи ргәы ааибаганы еицәгәыршо сымбацызт. Аԥсҭазаараҿ аимак-аиҿак ҟамлакәа, аха ачҳара хәамазам иҳәон. Уи ала уаҵәтәи амш дазхәыцуазар акәхарын.

«Агәылеи агәи» ҳҳәазар агәыла игәы урԥсыр Анцәагьы иуџьишьауам, ауаагьы иуанаршьарым. Иаҳҳәап, иара ихаразаргьы зны иааучҳар, усҟан, мачк адамхаргьы ауаҩра илазар ихаҭа иуеиҳәоит ахара шиду. «Акрыззеилоу акгьы еимаркроуп» ус аԥсҭазаара иаҳәахьеит, ҳәа ҳазирхәыцуан.

Ишысҳәахьоу еиԥш «Аԥсуара» аныҟәгара дацәаашьазомызт, амала амцхә ахарҟьара бзиа ибазомызт, аха зныҟәгара аҭахуп ҳәа игәы иззаанагаз ныҟәигон. Ари зхысҳәааз, иҟоуп исгәалашәо амоментқәагьы. Ианхәа анк леиԥш длыхәаԥшуан, «Нан» ҳәагьы леиҳәон. (Иахьа Нан аҳәара ҳаҟәыҵхьеит). Ҳанду ҳан лан аҩны данааилак, ҳара ихшарагьы зынза ҳҳәыҷқәазамызт, аха ҳанду иахьлаҳауа ихы наҳақәкны дҳацәажәазомызт, ҳангьы длацәажәазомызт. Ак иҳәар иҭахызаргьы еилаҳкаартә аҳәашьа иеақәиршәон. Ҳаҳәшьаду, иара иаҳәшьеиҳабы, ҳааигәа Аҩзаа дрыман (дызмаз Шьааиб ихьзын), аҩны дааир иахьлаҳауа дҳацәажәазомызт.

– «Уаҳәшьа дыԥсааит, уажәыгьы уҷкәыноу џьушьоу, ухшара уара иуаҟароуп ушԥармацәажәо» - лҳәалон.

Ҳан Жениа (Мака)

Ҳан, ԥҳәыс ҳаракын. Уи, сызхаану лашьцәагьы, - Мақьҭаҭи, Шамели, уаа ҳараккәан. Рабгьы, сара сихааным аха ирҳәо смаҳахьази, уаҩы ҳаракын ҳәа.

Аԥсҭазаара знапы иану аамҭа ицәгьа ибзиа зегьы еиԥшны иауаднакылахо. Азә ус дыҟоуп – имч зқәымхо дақәгәамҵзом, ус ашьшьыҳәа амаршәа кны дацнеилоит, аҵыхәтәа анагзара шамам еиликааауазар акәхап. Усҟантәи аҭагылазаашьа бааԥс ҳаб иеанираалозҭгьы, ҳан дара даргәамҵуан. Акы, аколнхара ҳәа ицәырҵыз азеиԥш нхара анааи аламҭалаз акәын, анхаҩ иааԥсара гәаҭаны ахәшьара азымҭоз аамҭан. Ҩбагьы – илыхшаз 5-ҩык ахацәырԥар раазара дахьымзакәа, анышә илцәагахьан. Иаанхазгьы нап рыдкыланы илаазартә еиԥш усҟантәи аҭагылазаашьа илнаҭомызт.

Ус акә, егьыс акә уахи-ени дзыргәамҵшаз, илеҩылхха иаз реиԥш дызхаанхаз аҭагәҭасрақәагьы рацәан.

Абри сызлацәажәо аамҭа аҟәыҵәак убыс ахы аанарԥшит, еиҳаракгьы 1941-1945 шықәсқәа рызтәи Аџьынџьтәылатәи аибашьра ду ашьҭахь. Афатә аазрыхшаз ахацәа аибашьра

иахәлабгеит, иаанхазгьы руашәшәыра рныҧшуан. Ауаа иркуаиршьҭуазы дара еиҵахан, амамзаара амчра ҕәҕәан, уи ауаа аргәамҵуан. Сахаануп ҳан абымба лаҵаны, иаарыхны, ихаханы уаха шаанза асырҭы дадтәаланы исны, нас акәара «Жьзырҭа» иганы ирышҳаны, уи иалхны иаҳзылзахон: ҳаҵаҟатәи маҭәа, ашьыршьафқәа, ахчхҟьақәа, ахызагәыбжьыҵҟьақәа. Асас дааиргьы дыцқьаза длыриуан.

Аибашьра анцоз, ари аибашьра иалагылан раҧхьа аира аазара злалҵаз лыҷкәын аиҳабы Колиеи, лашьцәа аиҵыбцәа Мақьҭаҭи Шамели. Аласа иалхны, усҟан ауасақәа ҳаман, ақалҧадқәа рацәаны иҧаны аусҳәартаҿ иганы ирылҭон, уантә иршьҭуан аибашьцәа рахь. Уи цхыраарак аҳасабала акәын ус зыҟарҵоз.

Ҳан лыбжьы ларҟәны илҳәо узеилымкаауа дцәажәазомызт. – «Адуқаҭра быҭазар егьеҩ быхьчарын» ҳәа алаф лылырхлон. Дцәажәозаргьы аҕьеҩ-аҕьеҩҳәа дцәажәон, аус луазаргьы азәгьы дылхьзомызт, убыс лусурагьы ласын, иҧкаан.

«Анышә иафаша убаҩ уамеигзан» лҳәон. Илымпыҵыҵуаз ачыс агьама аман (аҧсуа чыс ишахәҭоу уақәшәаны ианыҟауҵо аиҧш ихаау абаҟоу? Ҳан чеиџьыка ҧҳәысын. Аҧсуаа рҳәашьала «ачеиџьыказ лыҧсы ҭылхон». Аҩныҟа илзаамгаз ҳара аҩны ҳаныҟамгьы сыҷкәынцәа рҩызцәа шәоуп нан дшәыкәыхшоуп ҳәа лхы-лҿы лхаччо араса, аџьынџьыҕәа, аҵәа, амандарина зҳәаз еиҧш лҧыраҳәа илаҵаны лграфинка афырџьанқәа надкыланы дыҩуа дырҧыланы ҳчеиџьыка агьама дмырбакәа иоулыжьҭуамызт. Иахьа чыс хкык ҟалҵазар агәылаҧҳәыс дылмыҧхьакәа илфазомызт. Усҟан иҟарҵоз ачысхкқәа аагозар абысҭеи, аҟәыди, ашәи, ахырҵәи, акәаци, акәтыжьи рыдагьы, акакан иалхны аҟәыдеилыршәшәа, ахәылбҕьы иалхны аҷырхал чаҧаны, амгьал ашә агәылаҵаны, аилаџь, ачашә, арашых сызбал, аҧҳәаса сызбал, аҭубар, алаҳарҩа, ақылмышьрҩа. Аҧсуа қаҷыҷ ақылмышь изаашьны ҳаҩны аҭуан иаҵакналҳауан азын ишәфап ҳәа.

Ҳан ҭаацәашәала ҳаилатәаны кранаҳфоз (усҟан крызқәаҳфоз аишәа ҕәы бзиак иалхын, ихәхәан, абысҭа уажәеиҧш ачанах иауанырҵахоз, уи аҕәы – аишәа иқәҵаны акәын ишҳарҭоз) лара дҳадтәаланы крылфазомызт. – Шәан шәаҧхьа дыҧсааит, сара

уашьҭан крысимфари сабаццакуеи, сышәхагыланы шәымаҵ ахьызуа уи сара сзын иҳамҭа дууп лҳәон, рыцҳа…

Ҳаби лареи рымала ианыҟоугьы аишәа дицахатәазомызт. Уи патуун, уи намысын, уи ԥсуаран. Шаҟа ибзиази! Шаҟагьы иԥшзази! Аха иахьа ус анаҳҳәо уамашәа ирбоит иахьатәи ҳҿар.

Ҳан мыцхәы дҳахзызаауан, аԥсра мыжда дамыраапсахьази. Уаха хәланы лассы ҳлымбар ҿыҭуа дҳашьҭалон. Амлакра аныҟаз, уи аибашьра ахаан акәын, ҳаб џьара џьыҟәреик иԥшаар лара ҳалу ала илаганы зны абысҭа ҳзылуан, зны ахш ҟашь ҳзыҟалҵон. Исгәалашәоит ашәи ахырҵәи еиҵаркәакәаны ианаҳфозгьы. Аха уи амлакра аамҭа харак анарха аимуит. Аибашьра ашьҭахь ауаа аус руит, ршьапы иҟәгылеит, краазрыхуаз ҟалеит, инхеит, инҵит зҳәаз еиԥш рыԥсы еивыргеит.

Абри акьаад аҿы ҳаби ҳани рҟазшьаҟәеи, рхымҩапгашьаҟәеи, рынамыси, рчеиџьыкеи, раԥсуареи ак аанмыжькәа зегь еиларшәашәаны акакала аҳәара сцәуадаҩуп, избанзар издыруа еиҳа ирацәоуп исызмдыруа аасҭа. Урҭ зегьы ргәаларшәара сара сзын ихьанҭоуп, санҿаз салагазҭгьы иаасырԥшуаз рацәахон, аха аҟәра мыжда уҳәатәы ауханаҵахуа.

– Азәгьы гәыбҕан симҭааит ас сахьашшуа, аха сызхцәажәо аамҭазы ауаа даеа уаан уҳәартә иҟалеит иахьа. Насгьы ҳажәлар ирԥшзаны иахьанза иаазгоз рыуаҩра ирымаз иахьа иаҳцәызыз еиҳахазшәа збоит иаҳзынхаз аасҭа.

Ажәак ала, исҳәарц исҭахыз, иааркьаҿзаны акәзаргьы абас иҟан ҳазхылҵыз ауаа. Урҭ егьа аамҭацәгьа иҭагылазаргьы, дара рҳәашьала, «Анышә ҳаҵкәкәааны» ҳраазеит, ауаа ҳаҭырла аԥсшәа ҳарҳәартә еиԥш аԥсуаа ҳрыладыргылеит, рыԥсаҭа ахьы ахьыршо инеиааит, уи иаԥсоуп дара.

Уажәы сырзааҭгылап аџьабаа ду зыдбаланы ираазаз ҳара – рыхшара, реиҳараҩык рԥхазаргьы, иаанхаз рзы, - баша иааԥсоу, мамзаргьы – «Анцәа иџьшьоуп ҳџьабаа бзабааны иаҳԥылеит» рҳәо рхы-рыԥсы иаҟәгәырҕьартә еиԥш ҳаԥсахоу.

Ҭаацәашәала аџьџьаҳәа ҳанааилатәалак ҳаб, дҭаацәарахаанзатәи иҭагылазаашьа дазхыәцуазар акәхарын, ахәхәа даакәԥсычҳаны «–Ҳазшаз улԥха ҳауааит, уара умчала иахьа избо хьхәра аҟәымзааит» иҳәалон.

Ауаԥсы, дуаԥсыми, игәҭыхха зеиҳәаша иааигәара азәгьы дыҟамкәа ихала данаанхалак абри ами аеҭымрагьы захьзу. Иара иҳәалон еиԥш, иеҭымра амгьал былраны иҟазаарымызт. Харак ҳазцарызеи ҳара ҳхаангьы имаҷума аԥсҭазаара аразҟыдара иахҟьаны зынза ииазаахьоу, мамзаргьы аиазаара амԥса иқәгылоу аԥсуа хәшҭаарақәа? Уи мыццакрыда азхәыцра аҭахуп.

Ҳаҳәшьа Забулиа

Ҳҭаацәараҿы лара дҳаицбуп. Диит 1939 шықәсазы. Ҳаԥснаҭа азҕаб лира ҳара аҭаацәа ҳаиԥш ҳазҭахыз зегьы аигәырҕьеит, изаҳаз ҳҕәылацәа аait, – Анцәа иџьшьоуп – ҳәа ҳҕәыдыркылеит, азҟы илықәныҳәеит. Усҟан шамахамзар ахәыҷқәа ахьиуаз аԥсны акәын.

Амцхә ҳахьлеигәырҕьацәаз акәу здырхуада, уамашәа дыԥшзоушәагьы ҳлыхәаԥшуан. (Усоуп аԥсҭазаара шыҟоу, мыцхәы уҕьаҵәыҕьаҵәуа уззыԥшу данубалак уимеигәырҕьацәар ҟалазом) Амцхә агәырҕьацәара уанахьнархәуагьы ҟалалозаап, инамзаша агара дакуам ҳәа ирҳәогьы зны-зынла ианиашахогьы ыҟоуп уҳәартә иҟалеит ҳаҳәшьа лчымазара.

Абри мыцхәы ҳзеигәырҕьаз азҟы наҟ-наҟ ԥықәсылак лымамкәа азҳара лахьынҵас илоураны дыҟазаарымызт. Дыԥшқан агара дгаран. Аҭаҭын мыжда аиҭаҳара иаамҭан. Аколнхара аусқәа еилашуан. Аибашьра дугьы ааины ашә илагылазаарын. 37-тәи ашықәсқәагьы рхықәкы нарыгзон. Усҟан ауаа рҳәашьала «Адунеи амца акын». Аашар ани дыргеит, ари дыргеит мацара акәын иуаҳауаз. Арахь хазы абригада аиҳабы ашара даҵагыланы – шәнеи-шәааи – ҳәа анхацәа рықәҿыҭра дналагон. Усҟан уԥсра-убзара зәыр дашьҭазма, уан дыԥсны дыгҿазаргьы хьаас измадаз. Ааи, ус иҟаҵәҟьан:

Ҳан лыԥшқа дызгараз агара дышгараз дҭахәхәа аџьанаҭ ԥхыз дшалаз днаганы акаҷыҷ захәа зқәыз алҵла амҵан днаргыланы аҭаҭын аиҭаҳара далагеит. Усҟан ҭаацәала хәыҷгьы дугьы зегь ҳаицхыраауан. Сара среицбымзи, аҭаҭынгьы хысԥсалон, ахәыҷы дҵәуаргьы снеины агара сырҵысуан.

Ус, аамҭагьы кыр инаскьахьан, аԥшқа дышԥҵәуоз дырҳаны даaԥшит. Саргьы лыбжьы ансаҳа сыҩны снеин агара арҵысра салагеит, аха есааира иаҳагьы иацлеит лҵәуара еихымсыҕьит. Абри амш инаркны ҳаԥшқа иаҳбаз лакәзамкәа лҿыналхеит. Лызҳацыԥхьаза мыцхәы аҵәуара хҭалкит, акрымфара далагеит. Уск̇ан ҳақьымлагьы ҳҕарымзи, аха еразнакы даашьҭԥааны дганы ҳақьымк дирбазҭгьы дызлымго ҳәа акгьы лымазамызт, аха уи аҩыза анарха абаҳамаз. Ара даҿа рыцҳаракгьы ќалеит. Агәылаҳәсақәа «излиелыркааз» ала ҳаԥшқа мыцхәы илызгәаќуаз ҳан агәра лдыргеит ахәыҷы «алаԥш дакызар ќалап» - ҳәа. Уи агәра зладыргазгьы, - ҳгәылара ԥҳәыск дыќан, саргьы сылхаануп, лҿаԥшылара асабицәа ацәырхьчон, лҿаԥшыларагьы – ҳаҕоу дылҿыԥшаaит уҳәартә еиԥш ицәгьан.

Ари аҩыза ҳан ианлаҳа даагыло дыќахызма, аҳақьымцәа рышьҭалара ацынхәрас дрышьҭалеит ахәаҵьацәа, аԥшыҩцәа. Акы дамеигзеит, лара дахахьымзаз ҳаб диҳәаны дылшьҭуан, ирацәаны аҳарцьгьы ќарҵеит, рыхгьы дыраaԥсеит, аха алҵшәа аимуит.

Ҳахәыҷы анлызҳа, дцәажәартә даныќала ицқьаны ацәажәара лцәыуадаҩхо, ллымҳақәагьы зынза ирмаҳауа дааќалан, аха аҵыхәтәан дарак иманшәаламхазаргьы дцәажәо, илҭаху лҳәо ллымҳақәагьы хәыҷык убжьы ҩышьҭыхны уцәажәар иуҳәо раҳауа лҿыналхеит.

Разќылагьы дманшәаламхеит. Лхала аҩра, аԥхьара лҵан ашќәыԥхьарагьы лылшартә аќынзагьы днеит.

Уигьы ҳан леиԥш аусура дацәаашьазомызт. Ҳан длывагыланы длыцхраауан, аишьцәа иаҳхылҵыз ахәыҷқәа зегьы лааԥсара здым азәгьы дыќазам, мыцхәы лгәы рзыбылуеит, иахьагьы дырхзызаауеит, лассы илымбар игәхьаалгоит, азә ишьапы нкыдиќьар ихьаалгоит.

Ани аԥҳаи иаҳа еизааигәоуп рымҳәои, ҳан лыќамзаара иахьагьы илныԥшуеит, данылгәалшәалак лгәы ԥшааны аҵәуара далагоит. Иахьа 67 шықәса дырҭагылоуп. Ҳабиԥараҿы, «Шәаҳәшьа дшәыкәыхшоуп» - зҳәаша ԥыҭк зықәра неихьоу ларазәк лоуп, егьырҭ ҳаҳәшьцәа дуқәа рдунеи рԥсаххьеит рыԥсаҭа бзиахааит.

Колиа

Диит 1924 шықәсазы. Ҳани ҳаби раԥхьа ирхылҵыз дахьхаҵарԥысхаз дара рзын жәаангәашәԥхьарак ирзаоызахеит, дара рзын ари еиҳаз гәырҕьара абаҟаз. Ҳабду ихәшҭаара амцажәла змырцәашаз аԥашә цәырҵит ҳәа ирԥхьазеит изаҳазгьы. Хьзыс ирҭеит «Колиа». Усҟан аԥсуа хьызқәа ирызҿлымҳамзи, анизҳалак «Никәала» ҳәа иарҳәо дҟалап ҳәа аанарго.

Ашкол иқәра аҵанакуа ианыҟала ашкол дҭарҵеит. Усҟан латын нбанын иҟаз, уи ала аҵара рҵон. Акласс аҿы даарылукаартә еиԥш аҵара бзиа ибозаарын. Дзадасуа даналага аҵарагьы анхамзагьы еилеигзон. Еибиҭаз абаҳча иахьагьы улаԥш ацәузартә еикәааза иман.

Ус ишааиуаз, рашәан 22, 1941 шықәсазы Аҵьынҵьтәылатәи аибашьра иалагеит. Ари аибашьра 1942 шықәсазы Ԥсҳәынзагьы иаазеит. Исгәалашәоит Асовет ар ҳгәара иқәсны ианцоз. Ҳан илымазала фатәқәак лыманы дрышьҭаланы ианырхьылгзоз. Усҟан аԥсуаа рҵеицәа ақыҭақәа ирылҟәшәаны ргара иаҿын. Ҳқыҭа аҷкәынцәа иргаз 208 рҟнытә 101-оык хабарда ибжьазит.

Абри аамҭазы, цәыббын мзазы алемсаа рыр Нхыҵ Кавказ ихыҵны Ԥсҳәы иалсны амшын аԥшаҳәахьы рхы рханы иааихьан «Ахьыхәдаарынза» 40 км. ракәын аԥшаҳәа аҟынза рааира иагыз.

Абарҭ ирҿагыланы ирабашьуаз ҳар ҵьаԥҳанылеи, бҵьарлеи, маҭәалеи, фатәылеи рыцхыраарaзы зықәра неихьаз инадыркы зшьап инанагоз уахь ашьхарахь идәықәҵан, уаҳагьы ԥсыхәа ыҟамызт, ҳауала инаргоз азхомызт. Аидара наргон еыла, еадала, гәыжьла зҳәаз еиԥш, мамзар даеа транспортк уахь цашьа амамызт. Абарҭ ирылан ҳаби, ҳашьа Колиеи.

Уахь дшыҟаз ауп аррагьы ишиԥхьаз, адырра иоуит ирласны дылбаарц. Уи акәхеит, ашьхантә дышлыбааз аиԥшҵәкьа даамҵарсны дыргеит, - дахьыргаз ҳәа акгьы ҳзымдырзо. Усҟан 18 шықәса ихыҵуан ашкол дҭан. Дыргеит ашкол ицҭақәаз Смыр Заабеҭи, Харабуа Ҵьотеи, Хварцкиа Володиеи дрыцны. Абарҭ еицыргаз аԥшьоык рыҟнытә дзымхынҳәит Смыр З. Егьырҭ ахәрақәа рымазаргьы рыԥсы ҭаны ихынҳәит рыԥсадгьылахь. Колиа дхынҳәит аибашьра ашьҭахь 1946 шықәса нанҳәа азы. –

Усҟан, ҳаб сицны ҳашьха «Аӷәра» сыҟан. Аамҭагьы – шьхалбаара ааигәахон. Ҳҟыҭантә иҩеиз, ихьыз сгәалашәом, адырра ҳаиҭеит Колиа аррантә дшааз. Аамҭагьы шьыбжьхьахьы иааигәахон. Усҟан исхыҵуан 12-ҟа шықәса.

Ари аҩыза агәырӷьара жәабжь ансаҳа аагылашьа сымазма амҩа ҳақәлап ҳәа ҳаб дыхҭаскит. – Уаагыл, дад уаҵә аашар амҩа ҳақәлап, мамзар уажәшьҭа аамҭа цахьеит – ҳәа даара сыгәшәымшә иҳәеит, аха сеаԥсра асҭан исымуит. Иаргьы 4 шықәса иимбацыз иҷкәын ибара дазгәышьон, ддәықәларгьы цәгьа ибомызт, аха сара срыцҳашьашәа иҭахымхеит ауха хдәықәлара, аха илсмыршеит.

Уи акәхеит, ҳамҩаныфа аашьҭыхны ҳамҩа ҳақәлеит аҩныҟа. Ари аамҭазы Ауадҳаранза иахьатәи амҩа ыҟазамызт шьапыламҩа алакәын ашьхаҟа ҳашцалоз, ҳшаалоз. Ауха ԥсҳәы ҳалсны «Рашырҩанза» ҳаазеит. Уа ԥсак аҵҟа ҳаԥхьеит. Адрыҩаены ашара ҳаҵагыланы амҩа ҳақәлеит. Ҳаԥхьа ишьҭаз амҩа ҩадара заҵәык акәын, уи «Аҳәса рзыхь» ҳәа иашьҭоуп. Уи ҳанхала нас ладаран, ҟьаҟьаран, саб дысхьымзо сышьҭкәрааны сныҟәон, ааԥсара схаанарштит мыцхә игәхьаазгоз (ахәыҷ игәхьаагара акала иҟами) сашьа ибла аҭаԥшра.

Ахәылбыеха «Хәырмагәарҭа» аҳаблаҿ ҳкылсит. Ара инхон ҳаншьцәа Шьершьелиаа – Уаха ара ҳаанҿасп мыцхәы ууаԥсеит ҳәа сыҳәара далагеит, аха знык сназаны сашьа сниҿаԥшындаз ҳәа амҩа иқәыз изуа сыҟахызма. Амзагьы срыцҳашьаны икаххаа ҳамҩа арлашон. Ҳашьҭыбжь згәы иқәҩҩыз алақәагьы ана-ара хрыжь-хрыжь рышбыжьқәа гон. Арахә ракәзар – ахпа ижаҳәо ргәаракәа ирҭатәан. Нанҳәрҵуқәагьы «ҷыр-ҷыр» ҳәа еихсыӷьрак рымамкәа рышьҭыбжь гон, ихааза. Абгахәыҷқәа ракәзаргьы «шәарыцара» ианцаша еибырҳәозар акәхарын, урҭгьы дара ртәала еиқәҿырҭуан.

Ус, ҳашҭа ҳазааигәахо ҳаналага ҳаԥба рхызар акәхап ҳлақәа иҩуа иаҳԥылеит. Ихамырҟьакәа ас ҳла бааԥсқәа анҳԥыла ҳара шҳакәыз дырны ҳани Колиеи амардуан илыбааны иҩуа иаҳԥылеит. 4 шықәса исымбацыз сашьа ибжьы хаҵа быжьны ианаасаҳа инеимаҭәаны аҵәуара салагеит. Сашьеи сани еицхырааны сыжьжьо сыгәшәамшә ҳәо ирузаалак саҟәырхит аҵәуара. Мыцхә

агәкра ус адыруазаап. Уи адагьы ҳашьа ари аҩыза амца далҵны деибга-дызҩыда данызба мыцхәы сахьгәырҕьацәаз акәхап. Абри аамҭазы ҳаб иҭагылазаашьа зеиҧшраз здырходаз, аха усҟан абреи аҷкәынреи рыгәбылра сзеилкаауамызт уажәеиҧш. Ари аепизод зхысҳәааз ухәыҷызаргьы удузаргьы аиашьара агәблар ҕәҕәоуп, уи усҟан агәра снаргеит.

Колиа аррахьынтә даныхынҳәы ҳазхара даабаанза аҩны дыҟан. Усҟан, џьабаамзар хашәала ыҟазамызт, ахныҟәгара цәгьан. Аҩны дшыҟаз ҳаншьа Шамел даан Тҟәарчалҟа дигеит. Уигьы, иашьа Мақьҭаҭгьы иаргьы аибашьра ахьынтә ихынҳәхьан усҟан, ашахтаҿы маҵура бзиакгьы ирҭахьан.

Абра аус аниуаз ауп Колиа ҧхәыс дшаaигазгьы, 1954 шықәсазы. Иааигаз аҭыҧҳа Аҷандара ақыҭан инхоз Аџь (Аџьба) Гәыџь диҧҳан. Ус ишааиуаз егьи сашьа Џьотагьы арра дыргеит, сара Аҟәа арҵаҩратә ҵараиурҭа сҭалахьан. Уи аамҭазы ҳани ҳаби ҳаҳәшьа хәыҷи рхала еизынхеит. Ус, аамҭагьы кыр инаскьахьан. Ҽнак аҩны санлеи иаасысны сыркит – еҽены ашахтаҿы ауаа ҭахоит ҳәа ҳаҳауеит, аибашьра дацәынхеит ҳәа ҳгәырҕьаҵәа ҳшыҟоу рыцҳарак ҳмыхьааит, иуулакгьы уцаны аҩныҟа дхынҳәратәы иҟаҵа ҳәа. Аиашазы усҟан ашахтақәа рҿы ауаа рацәаҩны иҭахон, ҳқыҭа иалҵны уаҟа аус зуаз иҭахахьазгьы ыҟан. Уи саргьы исаҳауан избон ҳаншьа иҿы санҩеилоз. Ҳани ҳаби ирҳәаз саргьы сархәыцын Тҟәарчалҟа сцеит. Колиа иҧшәмагьы иаргьы лартәаны снапынҵа расҳәеит. Даҽа ҭацазар – иарбан иара ақалақь ҳалҵны ҳахьцо ҳәа лҽаҧсра алҭаргьы ҟалон, аха ари аҩыза зҳәоз лакәымзт ҳҭаца бзиахә. Ҧыҭрак ашьҭахь аҳәара иҟасҵаз ала сажәа ҩбамтәкәа ҳаҩныҟа ихынҳәит сашьагьы сҭацагьы ҩыџьа рхәыҷқәа рыманы.

Ара иахьааиз илеивагылан анхара иалагеит. Усҟан ҳани ҳаби ҕәҕәан, ргәы бзиан, кырруратәы алшара рыман. Ҧыҭрак ашьҭахь ҳҳабла иҟанаҵаз аҳәарала иаланхоз анхацәа еиҳабыс (бригадирс) ҳәа дҟарҵеит. Усҟан ҳҳабла «Бандха» 30 рҟынза рхыҧхьазара назон иаланхоз ауаа ҭзала. Уи аамышьҭахь, Колиа иусура ирманшәалазар акәхап, аколнхара «Аацы ҟаҧшь» (усҟан ус иахьзын) акомҿар еидгыла дамазаныҟәгаҩхеит.

Ус дшыҟаз, қәралагьы ԥышәаралагьы дҭышәынтәало дшааиуаз ақыҭа апартиатә еиҿкаара (организациа) мазаныҟәгаҩс дҟарцеит. Ҳәараҭахума, усҟантәи аамҭа аҭагылазаашьа зеиԥшраз ала арҭ реиԥш иҟаз амацуракәа мацура дукәан ҳәа иԥхьазан, аԥыхьашәарагьы цәгьан, избанзар Ленини Сталини рыхьыз зхыз ахагылара ус имариазма…

– «Ажәлар рымаҵ иуеит» - ҳәа акәын хьзыс иамаз, патугьы ақәын, аха дара ажәлар зымаҵ руаз здырходаз усҟан. Усҟантәи аамҭазы ауаа хашәала рымазамкәа аҳәынҭқарра амацгьы руа, рыхгьы иахәо, раԥсуарагьы мырзкәа иааргo, улатәаны улахәыцыр, мышрак иақәшәааит абри ҳауаажәлар, ирылшахьоу ахаҿы аагара уадаҩуп. Абас аилаҩлас аамҭа иштагылазгьы Колиа иԥшәмеи иареи ирхшеит – ираазеит 4-ҩык ауаа: Рудик, Радик, Гәули, Нанули (зҭаб хәычык дшыԥшқаз дырцәԥсгәыышьеит). Урҭ ршьапы иқәдыргылт, аҵара ддырцеит. Иахьа рызегьы ҭаацәарахахьеит. Аҷкәынцәа аҭыԥҳацәа ааргеит, раҳәшьцәа аҩнра имҩахыҵит, хшаралагьы ибзиоуп.

Аби аԥеи анеиԥшхо рацәоуп. Колиа ҟазшьалагьы ԥшралагьы ҳаб диеиԥшын, амала дызлаеиԥшқәамз ыҟан – мыцхәы аус иеадицалон, ааԥсара издырзомызт, анхара иԥсы азыцәгьан. Уи иаанагоз аамҭа ацныҟәара акәын. Аусура аганахьала ҳан длеиԥшын мыцхәы ихы иргәаҟуан.

Колиа иԥшәмеи иареи, ҳәараҭахума, аҵьабаа ғәғәа рбон, аха сара исымбеит, исмаҳаит еибаргәамҵуа, рыбз еишьцылан иакәым еибырҳәо. Урҭ ҟазшьала цәгьа еиԥшын, иуаа гәыразқәан. Лара дахьдәылҵыз аҩнра бзианы издыруеит, иуаа бзиақәан, ибзиақәоуп иахьагьы. Аишьцәа бзиақәа лыман. Лыман зысҳәааз, лашьцәа Володиеи Ражьдени рыԥсҭазаара иалҵхьеит, лаҳәшьцәагьы ҩыџьа рдунеи рԥсаххьеит, рыԥсаҭа бзиахааит. Ирхылҵыз анцәа ишиҳәара иҟоуп иахьа. Лашьа еиҳабы Алеша Гәдоуҭа дынхоит, хылҵлагьы дманшәалоуп. Изхысҳәааз, дахьдәылҵыз аҩнаҭеи дахьаанагаз аҩнаҭеи анеиԥшха иарманшәалеит. Аҟазшьа бзиа хәызмазам акәзаап. Ирымҳәoи – «Асыс гәыбзыӷ ианызгьы ацәеит, ианымызгьы ацәеит» - ҳәа, аҿырԥшы рҳәарц анырҭаху? Ҳара лабхәындацәагьы ҭацас ҳәа акәымкәа аиаҳәшьа леиԥш ҳлыхәаԥшуан. Лызҭаб хьыз Наташа ҳәа ларҳәон, ҳара данааҳга

Зина лыхьзаҳтәит. Ҳан данџсы ашьҭахь, усҟан хаз-хазы ҳнымхози, ҳзаазаз ҳаԥнаҭа ҳанлеилак ҳан лыҟамзаара ҳлырдырзомызт, Ҳан леиԥш ларгьы лнапқәа ыргьежьуа ллакҭа хааза дҳаигәырӷьаны даҳԥылон. Абра иацәџарсц исҭаху. Ҳани ҳаби аразҟы рыман ҳәа исԥхьазоит, избанзар иманшәалаз аҭацацәа рыднагалеит. Уи разҟ дууп. Дара аҭацацәа: Зина, Зоиа, ирышьҭанеиуаз, шәара шәҿы саҭамыз лыхьыз нҭкааны иахьысҳәо, ҳҳәыҷқәа ран Милиа, абарҭ «Бара сара» ҳәа еибырҳәо азәгьы иаҳмаҳаит. Уи аԥсҭазаараҿ гәырӷьара дууп ҳәа исԥхьазоит. Исҭахуп ҳани ҳаби реиԥш ҳдыргәырӷьарц ҳара аишьцәа иҳаднагалаз ҳҭацацәагьы убасџәҟьа ҳреигәырӷьо иҟаларц. Усҟан излыџызгьы дырԥхашьарым, ҳаргьы ҳреигәырӷьаны ауаа рҿы ҳарныехәалашт!

Абра ҳҭаца аиҳабы лызбахә алкааны изхысҳәааз аишьцәа иҳеиҳабыз иԥшәма лакәын, насгьы аҭаца лаагара ҳгәазырԥхаз лакәхеит ҳәа исԥхьазоит. Уи адагьы «Аԥсн ду» аныҟәгара ус имариазам, аџакы рацәазоуп. Аха ус егьа иҟазаргьы лара иаалырԥшит гәык-ԥсык ала ҳаԥнаҭа дшазыҟаз, шаҟа лгәы ҳзыразыз. Лыԥсаҭа ахьы ахьыршо иақәшәааит. Насгьы ари дҿырԥшыганы сызлыхцәажәаз, иҟами аԥсн ду иахаанхаз ҭацацәақәак – агәашә ааигәара уадырбалар зыблахаџ аргьежьуа?

Аџыхәтәан ҳаԥнаҭа арыцҳара ду ҟалагәышьеит. Колиа иԥшәмеи иареи ҟазшьала ишеизааигәаз аиԥш аџьаллагьы еизааигәахеит. Иԥшәма лыԥсҭазаара даналџ ашьҭахь шықәсыки 17 мши рышьҭахь иаргьы ԥнуџҟала игәырԥара ихьзагәышьеит. Ирымҳәои аԥҳәыс лаԥхьа ахаџа дыԥсыр еиӷьуп ҳәа. Ҳәараҭахума, аԥсра зҭаху азәгьы дыҟам, аха ари зырҳәо аԥҳәыс лымала дынхаргьы лхы дшахәо ахаџа илшазом. УИ иқәра аннеилак ԥҳәыс напыда асаби диеиԥшхоит рҳәоит, ус иагьыҟоуп. 74 шықәса дшырҭагылаз агәыхь бааԥс изџысыз иахҟьаны Колиа иԥсҭазаара далџгәышьеит.

Абас ауп ҳани ҳаби раԥхьа ирхылџыз ҳашьеиҳабы Колиа иааркьаҿны иҭоурых шыҟоу.

Џьота

Диит 1929 шықәсазы, уигьы Аац ақытан. Ишықәс анаҵанак ашкол дҭарҵеит, аха ақырҭшәа анааи, акгьы ишимыхәоз идырзар акәхап, 5 класск данрылга – сышәшьыргьы уаҳа сцом ҳәа аҵара мап ацәикит. Ус аԥоны дшыҟаз уигьы ҳаншьа Шамел Тҟәарчалҟа диган амашьына ныҟәцашьа иирҵан, убра аус иуит 25 шықәса. Ашьҭахь уигьы Колиа еиԥш аԥоныҟа дхынҳәит, аҭаацәара далалеит, хазы даҳәыҵны анхара нап аиркит. Иԥшәма Қьец-ԥҳа Зоиеи иареи 4-ԥоык ахшара раазеит: ԥоыцьа аԥацәеи, ԥоыцьа аԥҳацәеи: Беслан, руслан, Марина, Чарида. (Урҭгьы Колиеи Зинеи реиԥш зҭаб хәычык дшыԥшқаз дырцәыԥсгәышьеит).

Шықәсқәак рышьҭахь ҳқыҭа аколнхара ахантәаԥоцәа аҳәара анирҭа мап имкыкәа аколнхара амашьына аԥсҟы кны иқәра ааины тәанчара дцаанза ажәлар рымаҵ иуит. Иахьа ҳқыҭа иаланхо дарбанзаалак бзиарамзар ажәа хәахәак азәы изымҳәо ихы аирԥшит. Иԥоызцәа зегь реиԥш 4-шықәса аррагьы ихеигахьан.

Џьота аҟазшьа бзиа иман,а уаԥоы дизааигәан, дрыцҳашьаԥоын, илшо ала дицхраар иҭахын. Аишәа чара бзиа ибон, ачеиџьыка иман, ҳаҭыргьы изақәын. Ԥсуаҵас аеықәтәара, ԥсуаҵас аеилаҳәара пату изрықәын. Анхамԥоа бзиа еиҿикааит, аҭацацәа ааигеит, ачарақәа рзиуит, иуацәа дрыԥхьеит, ишрыхәҭаз дырԥылеит. Ажәакала, бзиа дбаны раагәара длаганы дынзырхаз Абазбақәа дзааҳгазеи рҳәо иахьхәыртә иеыҟаимҵеит.

Ақырҭуа-аԥсуатә еибашьра ашьҭахь 12 шықәса ҵуан ԥхынгәы 18, 2005 шықәсазы ишьап иахьхьаз ачымзара бааԥс амшәааза (гангрена) иахҟьаны иԥсҭазаара далҵит, 76 шықәса дшырҭагылаз.

Ҳәара аҭахыума, имԥсуа ҳәа зыԥсы ҭоу азәгьы дыҟам, аха аԥсуа иқәра нызҵыз уи дџәуатыәмзар ҟалап. Сашьцәа рықәрақәа маҷзамызт, аха макьана аԥсра рыхәҭамызт уҳәартә иҟан, сара сзыҳәан рықәрақәа маҷушәа срыхәаԥшуан, ахаангьы даргьы саргьы, азәи-азәи ажәа хәахәак еибаҳамҳәацызт, ҳазхарагьы ҳзеибамбацкәа рԥоыцьагьы сшырхагылаз рынарцәмԥоа иқәлеит. Сара стәала иԥхашьаны сьесырҕәҕәазшәа ҟасҵеит аха ҕәҕәала исныԥшит. Ҳабиԥараҿ адагьы ҳажәлаҿгьы аиҳабыра сазаанхеит. Урҭ ахьынзаҟаз сангьы дыҟан, сабгьы дыҟан, ус исԥхьазон,

ҳахьымҕ иахылаԥшуан, срыҟәгәыҕуан, аха даргьы сара исыҟәгәыҕуазаарын, ҳабиԥара аҿаԥхьа аҭакԥхыҟәра ду сызныжьны ицеит. Амала сгәы злаҟ̌ычуа – зны-зынла ԥхызла ҳаиҟәшәалоит, ҳаицәажәалоит. Уигьы кыр иаԥсами…

Инеиҵыхзаны акәымзаргьы абас ауп сара сзыҳәан «зегь иреиҕьыз» зыхьзи зыжәлеи еидкыланы ирҳәоз сашьцәа бзиахәҟәа Колиеи Џьотеи рыԥсҭазаара аҭоурых шынрыжьыз.

АВТОР ИЗКУ ЦӘАХӘАҚӘАК

Уажәшьҭа ҳаиасп абарҭ ацәахәақәа реиқәыршәара агәаҧхара зауз иахь.

Саниҵәҟьаз ашықәс абри ауп – ҳәа сызшәахәом, избанзар, еиҭасҳәахоит, 30-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа анеилашоз аамҭазын акәын.

Усҟан асаби иира еигәырӷьоз аамҭазамызт, хықәкыс иҟаз хазын, аха ус қьаадк, мамзаргьы ҩәык рацәла акәзаргьы акы ианҵазаргьы ҟамлози, аха усгьы изыҟамлеит.

Сашьцәа рира ашықәсқәагьы ихьшәаноуп ишеилкаахаз. Саргьы иахьа уаҵәы ҳәа сышнеиуаз «мышкы ихыҧаз шәымш иахыҧоит» сыхьит, аибашьрагьы иналагеит. Аҵыхәтәан ашәҟәы изларбахаз ала иахьа 70 шықәса сырҭысны «сажәра сеигәырӷьо» амҩа сықәны снеиуеит.

Саниҵәҟьаз ашықәс лгәаламшәозаргьы ибзианы сан илгәалашәоз убри ашықәсан аарыхра беиахазаап, ашәыр акәзаргьы нагарҭа амамкәа икыдҳаны иизаап. Уи разҟ дууп! Абрақьаҭра алиаара еиҳау иҟоузеи наҟ-наҟтәи ахәыҷы иҧсҭазаараҿы. Мамзар иҳақәшәира ацәҳәыра дықәиааит, уи ахаангьы дгьацараны дыҟоума…

Сықәра ашкол аҭалара иаҵанакуа ианыҟала ашкол сҭарцеит. Ашколи ҳара ҳахьынхои 3-ҟа километр бжьоуп. Ари амҩа уажәы ахаҳә ақәҧсоуп. Усҟан азын шьамхахьы аҳәынҵәы каҳауан, абри аҳәынҵәы ҳахо ашьыжь ашара ҳаҵагыланы ҳцон ашкол ахь, ҳаиқәыхьшәашәа. Усҟан аҵара сызлалагаз аҧсуа бызшәа алоуп, аха 1946 шықәсазы 2-класск рҿы сыштәаз Аҧсны аҧсуа ибызшәа зхәаҽыша ақырҭуа иаамҭа ааин аҧсуа школқәа рышәқәа ыҵарбаҟа инаркны, аамҭала ҳадгьыл ҳахырҟьаны ӷас ҳашьҭыхны иҳабашьраны згәы иҭаз ақырҭуа ибызшәа агыгцәақәа ргыланы илеиҩеиуа, ҳабызшәа ахы ҩышьҭнахыцыҧхьаза «аҟыгә» ҳәа иныќәсуа ҳадгьыл иаақәлеит.

Уажәшьҭа ҧсыхәас иҟоузеи, зҿы иашшрыдаз ҳажәлар рыцҳа. Ари азҵаара зҵаара хьанҭазаны ҳажәлар ирызцәырҵит.

Изхысҳәаауа, усҟан ухы уахашшааҩа иҟамызт, ҳажәлар «ацыркьы кәашашьа» ҳәа иааиуан,а мала иҳахьлак ҳахьааит ҳәа итәамызт, рҿахә дара ирҳәаратәы иҟан.

Ҳара аҵаҩцәагьы доусы ҳахьҭақәаз ҳашколқәа рҿы ҳаанхагәышьеит, мамзар аурыс школқәа рахь ҳнеиртә ҳабаҟахыз, аха ицақәазгьы азәык-ҩыџьак ҟалеит.

Сара ҳқыҭаҿ саанхеит, тәым бызшәала (қырҭ бызшәала) аҵара сҵон, аабагьы срылгеит, аха иазуугәышьои исҵаз ҳәа акгьы сзалымгеит ҳқыҭа уи аамҭазы. Избанзар, 6-ҩшықәса рыла акласс аҿы ада уаҳа исмаҳауаз абызшәа ала исҵараны иҟази. Сара стәала, схәыҷын аха ҳабызшәа ҳҿыхра уамашәа сгәы иахьалсыз акәхап, ақырҭшәа цәымӷас искын, исзымҵеит, исҵаргьы сҭахымхеит, ҳапхьаҟа даргьы ҳаргьы ажәашықәсқәа рышьҭахь иаҳзеибауран иҟаз сцәа иалашәахьазшәа. Ажәакала, арҭ афышықәса (1946-1953) исҵоз мчыбжьык ала акы-ҩба иҳарҭоз аԥсшәеи аурысшәеи ракәын. Усҟан ҳаиҳараҩык ақырҭшәа ҵашьас иҳамаз, – раԥхьа рынбанқәа ҵаны нас амаҭәарқәа зегьы ацәаҳәақәа аҟаԥшь рыҵшьны ҿырҳәала иаҳҵон, иаҳәо ҳзеилымкаауа, уи ала ахәшьара бзиақәа ҳарҭон. Абас даргьы ҳаргьы напыла, шьапыла 6-ҩшықәса «аҵара ҳаибарҵон».

Дара, арҵаҩцәа рзыҳәан иаҳҵаз иаҳәаз еилаҳкаау еилаҳамкаау ҳәа акгьы аҵанакзомызт. Мамзар ирҭахызма аԥсуаа рҵеицәа аҵара дуқәа ҵаны, ауаҩра рылҵны, рыԥсадгьылаз кыр иаԥсаны иҟалар? Усҟан дара рзын ибӷаԥҵәагамхози. Арҵаҩцәа ируалыз «аҵара шҳаҳдырҵоз» Қарҭаа ирдыруазар акәын, уаҳа акгьы. Арҵаҩцәа ҳәа иаҳзаарышьҭуазгьы аҵара дуқәа ирылгахьаз маҷын, егьырҭ: азә дмашьынаныҟәцаҩын, азә дыхҵырффаҩын, даеазә дыхәҳахәҭҩын Гыртәыла иқәырцаз амаҳагьацәагьы урҭ ирылан.

1952 шықәса 8-кл. срылгеит, аха иуқәшәира дшалгара. Уажәшьҭа ухы зқәукуеи – зҳәаз аамҭа сааҭагылеит. Абар арыцҳара захьзугьы – аҵара сҭахуп исҵо абаҟоу, иахьысҵо абаҟоу. Ҳаи шьыри – акы умшәан уара аҵара уцартә Анцәа уанҳаиҭа ҳәа саамҵарсны сганы аҵара сзырцашаз сааигәара дыҟазҭгьы! Аха... Уахгьы еынгьы хәыцырҭас исымаз схы иҭагьежьуаз иара – аҵара заҵәык акәын, аха иааг, бџьарда шәарыцара ҳәа иҭыҵыз сакәхеит. Мшәан ахаан иумаҳацыз абызшәала ақыҭа школ 6-ҩшықәса уаԥхьеит ҳәа краанагома?! Уиала иреиҳау аҵара узҵо мамзаргьы узҭахны уздызкылода.

1952-1953-тәи аҵарашықәс азы 8-кл. сызларылгаз ашәҟәы сыманы сцагәышьеит Гәдоуҭаҟа. Уа ахәылԥазтәи аурыс школ сҭарцеит 9 кл. рҿгьы сдыртәеит. Сышәҟәы излаҳәоз ала ус иахәҭан, аха ақалақьтәи аурыс школи ақыҭатәи аԥсуа бызшәа лбааздахьаз қырҭ бызшәала 6 шықәса иаҳәо ззымдырзо иаԥхьази ирыбжьоу уажәшьҭа шәазхәыц…

Сара стәала дара схы аҵьыка ықәсхит, кыргьы иназгеит, аха 9-тәи аклас сара сзыҳәан цәгьашәа ихьанҭахеит. Сымч шақәымхоз аузымбахуаз, сара сԥызцәагьы рацәаԥын. Зынза аҵара аанзыжьызгьы ҟалеит. Ҳашкол адиректор лыԥны снеит. Уи доурыс пҳәысын Екатерина Ивановна ҳәа лаҳҳәон. Уабаҟаз ҳәа лыԥны санылба уамашәа сбаны дансазҵаа, а-9-тәи акласс сымч шақәымхоз 7-класск рҿы слыртәар аҵара шсылшоз агәра лсыргеит. Азнаказ мап сцәылкырц далагеит аха сҭоурых анласҳәа, срыцҳалшьазар акәхап, – уцаны 6 класск урылгазшәа ашәҟәы узаагар уиазгап нас ишԥазури, аха уи ашәҟәы узаагару ҳәагьы дсазҵааит. Уи аамҭазы ақырҭуа школқәа Аԥсны рықәзаара аамҭагьы ааины ашә илагылан. – Уахаҵәҟьа иаазгоит ҳәа ажәа лыҭаны сыԥдәылҟьаны Аацыҟа сдәықәлеит. Ааци Гәдоуҭеи 10-ҟа километр рыбжьоуп, ақәа кыдхаеа ишлеиуаз шьапыла Аацы сааит. Ара сахьааиз ҳдиректор амԥаҿ дсықәшәаан исҭахыз ашәҟәы аниасҳәа мап сцәымкыкәа исиҭеит. Уи исиҭа исимҭа иара изын акакәын, избанзар рықәззаара аамҭа шааигәахаз рбон усҟан.

Ауха дырԥагьых шьапыла ақәа шсыхәҭыкәкәоз сышәҟәы баазар ҳәа сшәаны сыкәа иҭаршәны исыманы сеиҭанеит ҳдиректор Екатерина Иван-иԥҳа лыԥны. Аамҭагьы лашьцахьан.

Ари санылба уамашәа сбаны дсыхәаԥшуан, сырцҳалшьазар акәхап, саалгәыдылҳәҳәалан «молодец» ҳәагьы нацылҵеит. Абра шықәсык саԥхьеит 7 кл. срылгеит. Егьи аҵара ашықәс алагамҭаз Сталин иԥсреи Бериа ишьреи, Никита Хрушьчов амчраҿ иааиреи ирбзоураны аԥсуа школқәа рышәқәа ҟьаҟьаза иаатит.

Ари аԥыза ахақәиҭра ҳашколқәа ианроу сқыҭа гәакьаҿы саан уаԥцас 8 класск срылгеит. Усҟан Аҟәа иаатыз аԥсуа рҵаԥратә ҵараиурҭа сҭалеит. Сҭалеит, аха убри ашықәсан аррамаҵурахь исыԥхьеит. Уи аамҭазы сашьа Цьотагьы аррмаҵура ихигон. Колиа Тҟәарчал аус иуан. Сара сакәхеит ҳани ҳаби зхьыԥшыз. Еиҳа

сызлааигәаз ала асабшеи амҽышеи аҩныҟа сцалон, аԥхынтәи аԥсшьарақәа раангьы аҩны сыҟан, сцәаҕәон, слацон, сыцхырааун. Насгьы сҽынхаршәаланы ашәыр ганы иҭины ԥарақәакгьы еиқәсыршәон џьабаас схы рысымҭап ҳәа.

Усҟан рус ируоз азы капеиқәак ракәын ирырҭоз уи зызходаз.

Аррамацурахь иансыԥхьа ҳаб ҳқыҭан инхоз ҳҕәыла бзиа, ацара дугьы иалганы аус зуаз Базба Борис Шьаҳан-иԥа арзаҳал ирыҩны Гәдоуҭа аваинкомат ириҭахьазаарын, сара исыздырзомызт. Иансыԥхьа аҽны сцеит Гәдоуҭаҟа акомиссиа ахысразы. Уа сахьлеиз акомиссиа ҳахысит, - арра ахагара шәылшоит шәгәы бзиоуп – ҳәа ҳаҳәаны ҳаныргашаз аҽҳәара ҳаилыркааны ҳаурыжьит. Уи аламҭалаз ар рымаҭәа зшәыз азә даасыдгылан иужәлоузеи? – ҳәа дсазцааит. Зны иаасцәымыҕхеит, иаанагарызеишь ҳәа сгәы иаанарго, сыжәла аниасҳәа – аваинком дуԥхьоит иҳәан уахь снеирԥшит. Снеит аваинком иҿы. Иара ижәлагьы сгәалашәоит – Михаилов ижәлан. - Џьаракыр ацара уҭоума ҳәа дсазцааит. Сахьҭалаз аниасҳәа, - иахьацәҟьа уцаны узлаҭалаз ала ашәҟәы анааумга арра уцароуп ҳәа исыдицеит. Аҽныцәҟьа Аҟәа ацара аминистрраҿы сааны ацараиурҭа сызлаҭалаз ала аршаҳаҭга шәҟәы сыманы Гәдоуҭа сеиҭалеин – «шәыԥсы иамоуп» сҳәозшәа сышәҟәы наганы ирыҭаны ауха аҩныҟа схынҳәит. Ацара аамҭа анааи Аҟәаҟа сааит. Абраҟа 4-шықәса ацара сцон, насгьы ари ацараиурҭаҿы еиҿаҳкааит ансамбль бзиа. Уи дахагылан акомпозитор Баграт Багателиа, акәашара ҳазыҟеицон Фазлыбеи Ачба.

Ари ацараиурҭа саналгоз сашьцәа рҩыџьагьы ҳаҩныҟа ихынҳәхьан. Саргьы схы сақәиҭхеит.

–Уара иузцозар ҳара ҳауԥырхагам шьҭа аҩны ҳаҟоуп рҳәан схы соурыжьит.

Абри ашықәсан ари ацара саналга ашәҟәқәа асҭеит Аҟәатәи арцаҩратә институт. Усҟан ари аинститут ихьз ахын аурыс шәҟәыҩҩ ду М.Горки. Аекзаменқәа рысҭеит ицәгьамкәа срыдыркыларатәы, аха ишырҳәо еиԥш – исандаз исабдаз, сҭыԥ даҽазәы ирҭеит, сара смида-гәидаха аацра саавахеит. Усҟан адиректор зацәык даԥсуан, мамзар реиҳараҩык гыркәан, қырҭқәан

аинститут аҿы аус зуаз. Асиа сапхьаны сшанымыз анеиылскаа адиректори алекторцәеи шеилагылаз аԥсхәраҿы ирҳәо «Азар» ҳәаны 4 шықәса аҵара ахьысҵоз бзиа избоз Аҟәа ааныжьны сымцар амузт, сцеит Гәдоуҭаҟа. Гәдоуҭа аҵара аҟәшаҿы сахьлеиз Ҷандара аҳабла Ҳабӷоы алагарҭатә школ директорс сыршьҭит. Уаҟа захаҭыԥан снарышьҭыз даԥсуа ԥҳәысын, илықәнагамкәан дамхны дыҟан. Уи ддырхынҳәыртә иҟаҵаны сеиҭацеит Гәдоуҭа. Уаҟа дырӷоагьы Ҷандаратәи алагарҭатә школ ахь сыршьҭит, ишысҭахымыз сырԥхашьаны. Уа шықәсык аус зуан, сыҟан сҭаца лабраа Аԥьаа рҿы. Иааиуаз аҵара ашықәс азы Аацыҟа сиаргеит. Уаҟагьы зны алагарҭатә школ аҿы ахәыҷқәа асырԥхьон, усҟан Аҟәатәи арҵаӷоратә институт сҭалахьан заочно. А-2-тәи акурс аҿы сыштәаз Аацытәи абжьаратәи ашкол ахь сиаргеит аиҳабыра классқәа сыҭаны. Араҟа ирысҭон аԥсуа бызшәеи алитературеи. 1962 шықәсазы Аҟәаҟа сиасуеит нхара ҳәа.

Аҟәа сааит, аха рҵаӷорамзар даӷа занааҭк змамыз ауаӷоы сызҭахыдаз, арҵаӷо изыҳәан аҭыԥ абаҟаз, иҟазаргьы зшьамх инанагаз иааныркылахьан. Арахь, ишырҳәо еиԥш, сыӷон ыҟам, сгәара ыҟам. Аҟәа ашәҟәы сҭаӷоым, – умшәан зҳәашазгьы азәгьы сааигәара дҟамлеит, абас сыԥсадгьыл аҳҭныҟалаҟь аҿы сшыҟаз саанхеит сеҭымха. Аха ирымҳәои «Уара иушьуа анцәа дихьчоит» ҳәа., «Аԥьма имԥсыша амаҵә азылаҟәуеит» ҳәа сангәаҟ схы сахәагәышьеит, Анцәа иҵаԥшызгьы ҟалан, амшын нырцәынтә сызхыҵны саазшәа, изузаалак Аҟәа астудентцәа рынхарҭаҿы ашәҟәы сҭарӷоит. 4 шықәса абра сыӷонан арҵаӷоратә ҵараиурҭа санҭазгьы.

Уи ашьҭахь саалаган атуризм Аԥснытәи аобласт совет (Абхазский областной совет по туризму) аҿы раԥхьа аекскурсиақәа рымӷоаԥгара салагеит. Уаҟагьы анеира цәгьан, избанзар ҳҭоурых иашаны асасцәа ирызнагатәымзи, уи ақырҭқәа ирԥырхагамзи. Уаҟа шықәсык инеиҳаны аус зуит. Ашьҭахь Аԥсныҟа атуристцәа аазгоз аҕбақәеи, адәыҕбақәеи, аекскурсиақәа рымӷоаԥгаӷоцәеи, атранспорти рыла рымаҵ зушаз аҟәша сеиҳабны сҟарҵеит изларгәаҕь здырхода. Абра 7 шықәса аус зуит. Абраҟа ауп иахьа сзыӷоноу ауадақәагьы ахьсоуз, аҭаацәарагьы салалеит. Сыԥшәма Жәандәрыԥшь Қәҭели (Қәҭелиа) Шьаақын диԥҳауп.

Иҳаазеит ԥсыцьа ахшара: ҳаԥҳа Иулиа иреиҳау аҵара далгахьеит аус луеит. Ҳԥа – Иурбеи ақытанхамԥсатә институт 2-тәи акурсаҿы аҵара шиҵоз аррамҵурахь дыргеит. Уантәи данааи аламҭалаз ақырҭқәеи ҳареи аибарххара ҳалагахьан, ус аибашьрагьы иалагеит. Илшоз ала ари аибашьра далахәын. Ҳаԥсадгьыл ахьчаԥсцәа дрылан, ианашьоуп «Леон» иорден. Иахьа аԥсуаҵкатәи аусқәа рминистрраҿы аус иуеит дфицаруп.

Сыԥшәмеи сареи иахьа иныҟәаагоит абдуреи андуреи, иҳамоуп 3-ԥсык амоҭацәа, руазәк Краснодар иреиҳазоу аҵараиуҭраҿ аҵара лҵоит

1969 шықәса ԥхынчкәын 25 рзы сиасуеит аԥсуаҵкатәи аусқәа рминистрра ахь. Абра аус зуит аибашьра ҟалаанзагьы ианалга ашьҭахьгьы иеиҵцаны 33 шықәса. Урҭ рахьынтә 23 шықәса аминистрра иатәыз ашьауҕатә ҟәшаҿы. Уаҟа, раԥхьа инспекторс, нас инспектор еиҳабыс, аҵыхәтәан ари аҟәшаҿы иҟаз аҟәшақәа (отделение) руак сеиҳабын. Усҟан исыдыргалақәеит: зны Гәдоуҭатәи амилициа аиҳабы ихаҭыԥуаԥсыс, нас Афон ҿыцтәи амилициа аиҳабыс. Аха сахьиз сахьазаз араион аҿы аусура шысцәыцәгьахоз сазхәыцны мап скуан, избанзар аԥсуаа ҟазшьақәак ҳамами, иааигәазаны иудыруеи, ууацәеи, уҭынхацәеи ахьырацәоу аҭыԥ аҿы аусура цәгьоуп, еиҳаракгьы амилициа аҿы.

Абри аамҭа иаҵанакуан ақырҭқәеи аԥсуааи ҳ-Аԥсны адгьыл еимакны ҳаибарххарақәа. Усҟан амчратә структурақәа рҿы аус ууанаҵа уара ишуҭаху ужәлар рхақәиҭраз рықәԥарақәа рполитика ацхыраара аҭара цәгьан, мазала ак ҟоумҵозар. Аха мазала мацарагьы ианбанза, ақырҭуа изакәан уқәныҟәар акәын, ашьклаԥшцәа рацәаԥсын. Абас ианызба иаҳа еиҕьуп ҳәа сахәаԥшны сусура ааныжьны сыжәлар ирыхьуа саргьы исыхьп, иахьцо срыццап, рхақәиҭраз рықәԥарақәа рҿы исылшо ала ҭшәарак ааныскылап ҳәа избаны аминистр ихьзала арапорт ԥсны ԥсшьара ҳәа ахьызҵаны сцеит. Усҟан министрс иҟаз ижәла Чулков акәын (Қылԥад-иԥа ҳәа иаҳҳәон) иҵегь дҟәышындаз ззуҳәашаз иакәын. Аус сыцызуаз агырқәеи ақырҭқәеи ибзиаҵәҟьаны ирдыруан избар шысҭахымыз. Ас ацәымҕхара шьҭысхижьҭеи шьарда краацуан, – уи ршкол санҭарцаз инаркны.

Сара санца 2-мыз аацуаны, нанҳәа 14 ахәаша, 1992 шықәсазы ауп Қарҭаа рбандитцәа Аҧсны ианақәлаз. Ари аибашьра иазкны иааркьаҿны ианууп 2003 ш. иҭыцыз «Иаарту агәала» зыхьзу сышәҟәы.

Ҳҭаацәара азәазәала иркьаҿны сырхцәажәеит, сара стәы хәыҷык исцәеиҵыҵцыргьы гәыбӷан сымамзааит. Аҧсуаа рҳәашьала «Агәаҟ дцәажәаҩоуп» ҳәа 52 шықәса инеиқәкны мызкы адамхаргьы сахьиз саб иҩны иаҵамҧхьац ус баша аҧшаҳәа сауавахыз. Насгьы 7-тәи ажәашықәса нзырҵәаз, нас арҭ ашықәсқәа исдырбази, исарҳәахьази, исеилдыркаахьази маҷума?.. Урҭ зегьы ҧыҭк адамхаргьы иҳашьҭанеиуа идеилыркаатәызар ҟалап ҳәа сгәы иаанагеит.

Аҧсуаа ҳаҧсҭазаара уазхәыцыр азыцәыкәбар еиҧшуп – ҧштәык ауп иамоу. Гьамак ала ишьақәгылоуп, хаз-хазы ҳургыларгьы ҳазлеиҧшым ҳәа акгьы ыҟам. Уи усоуп, аха хыхь сызлацәажәахьоу аамҭақәа зегьыҵҟьа иаҳзеиҧшны ҳамаҵ рзымуит.

Абарҭ сзыхцәажәахьоугьы алада исҳәараны иҟоугьы ахҭысқәа зегьы ибзианы сырхаануп, ицәгьамкәангьы исгәалашәоит азоуп ирмаҷны акәзаргьы имҳәакәа сызрывсуам…

Иара ус ҳахәаҧшуазар, арҭ ахҭысқәа реиҳаразак зыдҳәалоу ақырҭқәа рхаантәи аамҭазы Аҧсни аҧсуааи рзын ирхәыцхьоуи имҩаҧыргахьоу ацәгьарақәеи ртәы аҳәара азә имацара илшазом, амала ҷышәшәырак зылшо доусы илшо ала ақьаад иазнеигар усҟан иҟалап иҵегьы ирацәаны ицәырҵыргьы.

Ара сара сыхцәажәара хәыҷык еиҵыҵзаргьы уаҳа ҧсыхәа амамшәа збеит, избанзар уи ҷыдала иаҳәо сара сымала сакәзам изызкыу, сықәра зықәроу ҳабиҧара ахцәажәара ауп иаанаго.

Зны-зынла усгьы ҳҳәалоит – ажәлар ирхарои ҳәа. Ара еснагь ақәшаҳаҭра цәгьоуп. Избан? Иашоуп амилаҭ политика хацзыркуа азәык-ҩыцьак роуп ахара зду, аха абарҭ азәык-ҩыцьак рымшала жәларык рықәзаара аҧаҩахь ишнеиуа збо ажәлар наскьаны иқәзаар рҭыҧахь ҳара ҳнеип ҳәа игәырӷьаҵәа ианҧшуа урҭ ишҧарызҳәатәу? Егьа дполитик дузаргьы ажәлар рымч иаҳа иӷәӷәоуп ҳамҳәазои?

Лымкаала иаҳҳәозар, аҧсуа жәлар рымч акәзами иахьатәи ҳахьҧшымрагьы уацхырс иаиуз? Ари зырҵабыргыша аҿырҧштәқәа

рапхьа игылоуп нанҳәа 18, 1992 ш. Абри аены 4-мыш ахыцуан аибашьра алагара. Усҟан Аԥсны Аиҳабыра Гәдоуҭаҟа ииасхьан. Ари аены аҟырҭқәа ҳарҿагылоу ҳаҿраҳҭоу ҳәа аимак ғәғәа аныҟала ажәлар аламырхәыкәа аҭак зыҟамлеит. Усҟан Владислав Арзынба «–Сыжәлар шәхацкы, сшәазцааиуеит иҳақәлаз ҳаға ҳаиҿагылоу, мамзаргьы ихәура ҳашҭац ҳаанхару» - ҳәа азцаара анриҭа иҟарцаз аҭак ҟарымцазҭгьы, ҳазхәыцпи, иахьа ҳабаҟазаарыз, мамзаргьы ҳашбаҟазаарыз?!

Ари зхысҳәааз, - аҟырҭуа жәлар, еиҳаракгьы Аԥсны иҳаланхоз, азәк еиԥш иԥагыланы – ҳзабашьуа иаҳшьуа зусҭцәада, 70 шықәса зчеиџьыка ҳаазахьоу роума! – ҳәа рхазы ишыҟарцалоз еиԥш арцәаа иҳәҳәаны рполитикцәа ирҿагылазҭгьы аибашьра ҟаларызушь? Аха мап, сара сызхаанны издыруеи, сҟырҭуоуп ҳәа зхы зԥхьазо – Аԥснахь ргәы иҭоу акызацәык – уи Аԥсны Қырҭтәыла ахсаала иазынхарц. Абри ахықәкы зацәык ауп хьаас ирымаз, ирымоу, рапхьаҟагьы измырҭынчуа иззыԥшу (уи рыла иамбароуп).

Аԥсҭазаара уамашәақәа иаушахым. Азә убыс ианаҳәоит: – «Уԥсы ахьынзаҭоу бғеицыхрак умамкәа џьабаала мацара уԥсҭазаара ухоугалоааит» - ҳәа иқәшәиуеит.

Уи амцхә игәыразреи мамзаргьы мыцхәы иԥшзоу идгьыли данрыхҟьогьы ҟалалоит ҳара аԥсуаа ҳаиԥш.

Агәыразрагьы имамкәа, ауаԥрагь зааигәара иҟам даеазәых – «Уԥсы ахьынзаҭоу ухы-уԥсы ишаҭаху убылдаҳәы-былдыҷуа ԥхзык улымхзакәа, лаҕырзык камҭәакәа уаамҭа ухоугалаааит» - ҳәа иқәныҳәоит. Аха рԥыџьагьы знапы иану аамҭа ауп.

Ҳаныхәычқәаз ҳабацәа ирҳәалон – «Аҭырқәа ихаан», «Аурыс ихаан» мамзаргьы «Аҟырҭуа ихаан» ҳәа. Урҭ аамҭақәа ҿааҳәыра рымамкәа ииазаахьеит, ус аҭоурых иазынхеит умҳәозар. Аха абарҭ ахаамҭак раасҭа аҟырҭуа ихаантәи аамҭа ҳаԥхьаҟатәи ҳҭоурых арԥашьараҿы ғәғәалацәҟьа ашьҭа аннацеит. Еиҳаразакгьы ҳажәлар ргәалашәараҿы ихамшҭхәны ирзынхаз – 1931 шықәса инаркны цәыббын 30, 1993 шықәсеи рыбжьара иацанакуа аамҭа. Ус агәаанагара сызҭаз, иаҳҳәап «Аҟырҭуа ихаантәи» аамҭа ҳадгьыл иазымааизҭгьы иахьа ҳ-Аԥсны ишәҭыкакаҷха Кавказ, ашьхақәа ирықәҷҷаауа иқәгылазаарын!..

Сара, раԥхьаза акьыԥхь сазнеит 1960 ш. Усҟан Аҷандара алагарҭатә школ аҿы рҵаҩыс аус анызуаз акәын. Раԥхьаза амшын аԥшаҳәахьы скылсуа саналага «Аацы», «Гәдоуҭа», «Аҷандара», «Хыԥсҭа», «Мҷышьҭа», «Афон ҿыц» ҳәа избахьаз ахьызқәа еицакны ианызба ҕәҕәала сгәы иалсит, аха лшарас исымази сгәамҵра ада. Ус сгәы шԥжәоз схынҳәит, аха сарцәомызт, сарҭынчуамызт. Уи аамҭаз ақырҭуа иполитика иазкны ашшыԥхьыз уҳәеит, иуҩит ҳәа азәгьы дахазгылазомызт, иаарҳәны уара иухаратәны лахь урҭон.

Ус уахык схәыцуа сышиаз исызбеит сгәала статиак ианҵаны агазеҭ «Аԥсны ҟаԥшь» ахь исшьҭып ҳәа. Астатиа ҩны идәықәсҵцеит, аха акьыԥхь ианылоит ҳәа сыгәгьы иҭашәомызт, амала сгәы аласҟычп ҳәа иҟасҵцеит ауп. Ҧыҭрак ашьҭахь исҧылаз џьоукы исымадырехәо, даеа џьоукы «уалгеит» рҳәо иалагеит. Егьи сыстатиа агазеҭ ианылазаап. Сара ари ансаҳа шаҟа сеигәырҕьаз аҟара «Война и мир» зҩыз Лев Толстои ус дамеигәырҕьазар ҟалап. Ҿнак жәантә ицәырганы инарҳәы-аарҳәуа, саԥхьо сеиҭаԥхьо сахәаԥшуан.

Ари ашьҭахь, есааира аамҭа наскьацыԥхьаза ҳажәлар рҭагылазаашьа наҟ-наҟ изеиԥшрахарызеишь ҳәа игәырҩазго салагеит, аха сгәырҩеи сареи ҳаицынханы ус ҳнеиуан мамзар исылшагәышьози. Уи агәырҩа мыждагьы иаҵанкуаз аумаҷхыз.

Зегь раԥхьазагьы: аԥсуа школқәа раркра урҭ рхаҭыԥан ақырҭуа школқәа раартра, тәым бызшәала (қырҭбызшәала) мчыла аҵара ҳарҵара, еиҵагылаз аԥсуаа рҵеицәа рҵарадырра аҿаҟәаҟәара. Уи ашьҭахь рҵарадырра анагзара ԥсыхәас иаиураны иҟаз. Есжәашықәса ақырҭқәеи аԥсуааи аҵсуаа ҳ-Аԥсадгьыл еимакны ҳаибарххарақәа, ҳажәлар реизарақәеи, рықәгыларақәеи, рықәԥарақәеи рҵыхәтәа зеиԥшрахо, аԥсшәеи аԥсуааи реиҟәыгара, аԥсуа жәлақәеи, аԥсуа хьызқәеи, насгьы рԥсадгьыл ҭыԥхьызқәеи рырҩашьарақәеи, ақырҭуа хьызқәа рыхҵареи, ҳауаажәлар рҵасқәеи, хәызмазам рхымҩаԥгашьақәеи реицакра уҳәа шаҟа уҳәари. Арҭ зегьы иахьеи уахеи гәырҩас иҟаҵаны уааҟәымҵзакәа рызхәыцра шаҟа ицәгьоузеи! Абас «аԥсуа» ззырҳәоз ихиҿы аазырԥшуаз зегьы реиҭакрақәа есааира ирыцлон. Абри аамҭаз агәырҩақәа раԥхьа игылан ҳажәлар рԥсадгьыли

дареи еиқәзырхараны иҟаз аполитика, иашала акәымкәа иркьаҳәны азнеира, иҟамыз ианымыз иҟоушәа аарԥшра.

Абарҭқәа зегьы ҳала иабон, ҳлымҳа иаҳауан, мыцхәы ихьааҳгон, аха ҳамчымхара иаҳнаҭомызт. – «Шәымшәан» зҳәозгьы ҳааигәара дыҟамкәа ус ҳааиуан. Ааи, зхатәы дгьыл иақәиҭымкәа еснагь хыԥхьазарала иуеиҳау уихьԥшны аанхара еиҳау трагедиас иҟоузеи!!!

Аԥсуа маҷ иаҳзааигәаз рминистрра ахь саниас араҟагьы арҭқәа збо, сдыргәамԥо салагеит. Қарҭынтә иаарышьҭуаз ауаа рнапаҿы ҳаҟан. Дара ԥшәымацәаны, ҳара ҳаԥсны ҳшыҟазгьы харантә иааз сасцәаны иҳахәаԥушан. Ҳаи анаџьалбеит, уԥсны уҟаны атәым инапаԥаҟа аҟазаара шаҟа ицәгьоузеи! Ари аԥсыза аҭагылазаашьа ачҳара цәгьан, ицәгьазан. – «Уара шәарҭ Қырҭтәыла шәынхоит шәыбызшәа (ақырҭшәа) шԥашәзымдыруеи» ҳәагьы «аԥсныҳәа» ҳарҭон.

Сара схаан 5-ԥсык аминистрцәа рахьынтә 4-ԥсык Қарҭаа иаарышьҭыз ракәын. Сара раԥхьа саннеи ԥсуа министрс избаз Валери Михаил-иԥа Хынҭәба иоуп. Уигьы харак днамгакәа Шеварднaзе апартиахь диеигеит.

Аԥсуаа мыцхәы игәамԥны џьара иааизар еразнакы иаауан Қарҭынтә, идыршәарцгьы иалагахон, аха аԥсуа ус иаармарианы дуршәо дыҟоума (еиҳаракгьы иԥсадгьылаҿ дыҟаны). Ара иахьааихуа дара ԥшәымацәоушәа рхы аадырԥшуан, ҳара усгьы ҳларҟәны акәын ишҳахәаԥшуаз.

Изеицәаазарызеи, ԥсуаақәакгьы ус иаауаз рыкәа илҭаланы рмыҭрала иҭысуан, аха зегь ус иауҟахыз, доусы ишеилаҳкаауаз ҳаанхеит иахьанзагьы. Аиаша ҳҳәозар – аиха ршны сыкәа иҭасԥар ашыра сычҳар сылшоит убырҭ амԥақьақьацәа збар аасҭа. Аха ишԥоури «алаҳәа ахзеиԥш згәы еиқәаԥәоу ауаа аамҭа иалиааyазар».

Абра МВД аусура саналага инаркны саҟәыԥаанза изыԥхьаз сыстатиақәа ааидкылазҭгьы зеиҭьаҟам шәҟәык рылԥыргьы ҟалон, аха уи уажәшьҭа иуҳәеит ҳәа, «арахәнԥәара аныҟала шьаԥхыцԥынтәыра згәара иқәмызгьы сырахә нԥәеит» - зҳәаз уеиԥшыртәыр ҟалоит.

Усҟан ақәнамгарақәа избоз, исаҳауаз зныз астатиақәагьы маҷымкәа реизгара саҿын урҭ мазала сшәындыҟәра (асеиф)

иҭаҵаны иҵәахны исыман, усгьы сара сыда ԥсышәала азәгьы дыԥуамызт. Сара ԥсышәала аԥхьара аԥра схашҭырҳәа сшәаны сыԥуан, саԥхьон. Исгәалашәоит аҿар ирыхҟьақәоз ацәгьарақәа ирызкны ҳтелехәаԥшрала ҳақәгылара Аԥсны адукатцәа реиҳабы Шамба Мирон Михаил-иԥеи, Иреиҳазоу асуд аусзуԥ Едик Агрбеи, МВД аганахьала сареи. Урҭ рԥыҵьагьы, рдунеи рԥсаххьеит рынарцә бзиахаит

Ақырҭуа аԥсуатә еибашьра алагамҭаз Қарҭынтә қырҭшәала ашәҟәқәа аарышьҭуа иалагахьан. Уи иаанагоз усгьы еилкаан, ус мацара иразазҭгьы Аԥсны аусҳәарҭақәа рыҟны иахьабалак аусеилыргарақәа (делпроизводство) ақырҭшәахь аиагара акәын.

Абас зны сызхагылаз аҟәша ахьзала қырҭшәала иԥны Қырҭтәыла аԥнуҵҟатәи аусқәа рминистрра аҟнытә рминистр инапы аҵаԥны иаарышьҭит. Ара иахьааиз ҳминистр ашьауӷатә ҟәша аиҳаб ихьзала ашәҟәы ҳаҟәша иаиуит. Усҟан еиҳабыс дҳаман Андреи Михаил-иԥа Бобуа. Уи сара сыхьзала инапы ақәҵаны исоуртә иҟаиҵеит. Сара сҿы ианааи слахәаԥшын қырҭшәала иԥызшәа анызба 50-тәи ашықәсқәа аасгәалашәан хәычыкгьы саргәамҵит, нас ианыз еиҭаганы иансарҳәа саалаган ԥсышәала изԥит – «Ашәҟәы иаашәышьҭыз иаҳәоз ахьсзеилымкааз азын уахь – шәа шәахь исырхынәоит» ҳәа ианҵаны исырхынҳәит. Даеакгьы. Раԥхьаза амилициа ахь усура саниас, раԥхьатәи азыҟаҵара ҳәа 4-мыз Қарҭ сыршьҭит. Қырҭтәылантә (усҟан Аԥсынгьы Қырҭтәыла ҳәа иԥхьазамзи) иҟаз рахьынтә 3-ԥык ҳакәын аԥсуаа иҟаз, егьырҭ иҟан: аерманцәа, азербаҵьанцәа, ауаԥсаа, агырцәа, ақырҭцәа. Сара исыцыз Лакырба Анатолии, Цәеиба Костиеи ракәын, рԥыҵьагьы рыԥсҭазаара иалҵхьеит, рыԥсаҭа бзиахааит.

Ҳара афицарцәа ҳӷәыԥ еиднакылон 35-ԥык. Урҭ рахьынтә иҟан ақырҭшәа ззымдыруаз ԥыҭԥык. Анатоли ақырҭшәа бзианы идыруан, аха уигьы изымдыруашәа ҟаиҵеит. Алекциақәа ирылагеит, аха қырҭшәала ирыԥхьо рҿаархеит. Сара ишыздыруаз зегь еилаҳкаауаз абызшәала (урысшәала) иаԥхьоит ҳәоуп. Ас ианызба сԥызцәа ирасҳәеит урысшәала ирмыԥхьо иалагар алекциақәа ааныжьны аԥныҟа сшааура ҳәа. Аиаша ҳҳәап 50-тәи ашықәсқәа рзы ҳашколқәа раркра аамҭа хьанҭа аасгәалашәан

уаҩы ишимбац сгәалаҟазаара лаҟәит, схәы-сжьы еиланаргылон мегзарыхда рыбызшәа ахьсаҳауаз. Усгьы сгәы иаанагеит – усс исымази, аусура сзалагази ҳәа.

Уи акәхеит, арҭ қырҭшәала алекциақәа рыԥхьара ианаҟәымҵ сгәала аартны раҳәара иақәскит. Ус, дааҩналеит амилициа ашкол аиҳабы ихаҭыԥуаҩ аподполковник Чачанизе ҳәа зҭаск.

Ҳаргьы ишҳахәҭаз аиԥш аԥсшәақәа ааибаҳҳәан ҳлеибартәақәеит. Иара дзыԥхьоз атема аполитика иадҳәалан, даԥхьаны даналга – зҵаарак шәысҭар ҟалару – сҳәан снапы сҩахеит. – Сузызырҩуеит – иҳәан, урысшәала сахьиазҵаазгьы дшаргәамҵыз ихы-иҿы ииаанызбаалт. – Алекциа шәалгазар урысшәала ишәызҳаҳәару, мамзар ҳгәыԥ аҿы ақырҭшәа ззымдыруа ҳаҟоуп, ишәҳәаз аинтерес зҵоу ак акәымкәа иҟам, аха лымкаала сара исзеилымкааит, сҳәан слатәеит. – Уара уабантәааи? – ҳәа дсазҵааит, сыхьынтәаазгьы бзиаҵәҟьаны идыруан, аха азҵаара исҭаз ихы ихнахит. – Аԥснынтә сааит – сҳәеит уаҳа акгьы аҵымҵакәа. – Уара Аԥсны Қырҭтәыла ишатәу уажәыгьы иузеилымкаацкәа уҟоума – иҳәан хәыҷыкгьы дсықәцәҟьар цәгьа имбошәа иеааҟаиҵеит. – Аԥсны зтәу ҳәа сара издыруа Аԥсны ауп, сара сахьиз сахьаазаз қырҭуа дыҟам, нас ақырҭшәа зласҵарызи сҳәан, ани 6-шықәса аԥсуа школқәа аркны қырҭшәала аҵара шаҳдырҵоз игәаламыршәакәа еиҭа инацысҵахт – сахьнеиуа 4-мыз Қарҭ иудырҵази ҳәа исазҵаар ишԥарасҳәои ҳәагьы сеаасыргәамҵит. Амала хыхь ишысҳәаз еиԥш 6 шықәса қырҭшәала аҵара шәҵозҭгьы избан ақырҭшәа зузымдыруа ҳәа ажәа аимакра ҳалагон азын иара ицәыригаанза ҳәа сеааныскылеит. Амала ус ицәыригазҭгьы уа иаргьы саргьы ҳуcқәа цәгьахар ҟалон.

Абри аамҭазы итәаз зегь ҿымҭкәа иаҳзызырҩуан, иаҳиааиуаз дырбозшәа. Дырҩегьых еиҭанацысҵахт – сара ақырҭшәа ҳәа издыруа ҩажәак роуп. – Урҭ «Моди, ҵади» роуп. Урҭ рыла 4-мыз ара стәаны аҵара сҵоит ҳәа сызҳәом сҳәахын сеитҭалатәеит.

Амалагьы 4-мыз Қарҭ аанхара саназхәыцлак цәгьа сылахь еиқәнаҵон. Амшьҭыцәгьақәа рҿы сшыҟаз мҩашьо уа Қарҭ саннеи аламҭалаз ауп ҳабгьы идунеи шиԥсахызгьы (27.01.71 ш.).

Аиаша шәасҳәап даргьы саргьы ҳаинымаалакәа ҳаиԥырҵыргьы цәгьа избазомызт. Иуҭахым иҿы аагылара цәгьами…

Абри ҳаицәажәара ҳаналга ашьҭахь уахаҽеик ҳзеибымҳәакәа ҳаидыҵит.- Уи акгьы алҵуам баша уара рылаԥш уҽыцауршәит – рҳәан алаф сылырхит сҩызцәагьы. Ари алектор иаамышьҭахь иаҳзааиз агыруа сыҽқарҭыстәуеит ҳәа қарҭаа рцәажәашьала ацәажәара далагеит. Далагеит аха алекциа акәымкәа ҳхы шымҩаԥаҳгаша акәзаап дызлагаз. Ари сҩызцәа исарҳәаз аасҭа саргьы ақырҭшәа ҟыжә-быжәқәак сымдыруази, алекциа ахь аиасха имҭакәа сгәаара сиааин – ҳара ара ахымҩаԥгашьа ҳҵап ҳәа акәзам ҳаазышьҭыз ҳзаарышьҭыз, ҿыц аусура ҳазлалагаз ала иаҳзымдырыуа ҳусура иадҳәалоу амаҭәарқәа ҳҵозар ҳәа ауп ҳзаарышьҭыз, мамзар ахымҩаԥгашьа ҳара ҳзаазаз иҳалараазахьеит, уи даҽазәы иҳарҵартәгьы ҳаҟоуп – сҳәан сгәы ишалсыз ирдырны слатәеит. Аригьы уаанзатәи алектор Чачанизе иасҳәаз иасҳәеит – қырҭшәала узыԥхьараны иҟоу аурысшәахь аиҭагара ҟалозар иаҳзеиҭага, мамзар ақырҭшәа ззеилымкаауа ҳрацәаҩуп ҳәа наиаҳәаны. Ари аҩыза ажәақәа заҳаз ишырҳәо еиԥш – ддаҕьхеит, дмаҭхеит – шәарҭ Қырҭтәыла шәыҟоуп ақырҭуа милициа ашкол аҿы шәааит, арахь урысшәала шәрыԥхьа алекциақәа ҳәа игәаҕьны ишԥоуҳәоз ҳәа дааразa игәы иҽаиргеит, аха уаҩҵас ҭакк изыҟамҵакәа ддәылҵны дцеит. Арҭ дареи сареи ҳаимак ашкол аиҳабы иарҳәазаарын, аха макьана уигьы дысмыԥхьацкәа ус сааиуан. Усҟан абри азы мацара ашкол сҭырцаргьы ҟалон, аха усҵәҟьа рзыҟамҵеит, аԥсуаа ҳахԥшагьы иацәымшәози, усҟан Асовет мчгьы ыҟамзи, абызшәа ззымдырыуа мчыла иудырцалар ауамызт.

Ус ҽенак аудиториаҿы ҳаштәаз алектор дааин аԥсшәақәа еибыҳәаны ҳлатәақәеит. Уи дзербаҵьанын, аха қырҭшәамзар урысшәала ажәак иҿыцшәауамызт. Усоума, зны иҷкәын урысшәала дахьцәажәаз азын диԥҟахьазаарын, уи ашьҭахь иҳаҳаит.

Алекциа дналагоны ашә аартны дааҩнашылт аиҳабы ихаҭыԥуаҩ. Уи Бумбумризе ижәлан (Бумбуридизар ҟаларын аамҭала).

– Қьаад бҕьыцк сышәҭонда иҳәан аишәа длахатәаан иаацәыригеит аҩнуҵҟатәи аусқәа рминистрра аҟны дшыҟаз зҿы дыҟазгьы аминистр ихаҭыԥуаҩ Ковальчук иҿы шакәыз. – Аҩыза

аминистр ихаҭыԥуаҩ – иарбан бызшәоу афицарцәа ргәыԥ алекциақәа ҳазларыԥхьара, урысшәала акәу қырҭшәала акәу ҳәа саниазҵаа – ақырҭшәа ззымдыруа ыҟазар урысшәала шәаԥхьа, насгьы аурысшәа ззымдыруа рылазар урҭ рсиа сзаага, амилициа далхцоит иҳәан адҵа сиҭеит,, уажәы аурысшәа ззымдыруа хьызҳәала шәсиа ганы исҭароуп – аурысшәа ззымдыруа шәнапы шәҩаха – иҳәан дааҳалаԥшит. Азәгьы ишьҭихуа дыҟахызма, еиқәшьшьы итәан зегьы. Сара амыргәырӷьа схы иҭалан сынрылаԥш-аарылаԥшуа стәан. Азәык-ҩыџьак ирҭахы-ирцәымӷ аурысшәа аадыруеит ишԥаҳзымдыруа – рҳәан рхы аацәырыргеит.

Ус анакәха зегьы аурысшәа жәдыруазар, алектор Гасанов иахь ихы наирхан, – уажәы нахыс ари агәыԥ аҿы алекциақәа урысшәала ирыԥхьалатәуп – иҳәан дҩагыланы дцеит. Абри амш инаркны 4-мыз алекциақәа зегьы урысшәала ирыԥхьон, амала сара «Иақәыԥ иеыӷра» аиԥш зегьы слаԥшықәҵаны исыхәаԥшуан. Ус шаҟа хҭыс сырхаанузи, аха аиҭаҳәара цәгьоуп.

Асовет Еидгыла анеилаҳа инаркны Қарҭаа ргәы иҭаркхьан еибашьрала Аԥсны зынза рнап аҿы иааргарц.

Изларгараны иҟаз аибашьра аламҭалаз изҿыҵыргалакгьы Аԥсны абџьар алхра иақәыркит. Ус ргәы иаанагон бџьарлеи џьаԥҳанылеи ҳаиқәных ҳаҟоуп ҳәа. Усҟан шәарыцага бџьарымзар иҳамази, аӷа дҳамазам ҳәа ҳӷәы рҭынчны ҳаҟамзи, иабаадыруаз 70 шықәса ҳадгьыл иаазаз иҳаӷацәоуп ҳәа.

Сара Гәдоуҭа араион сызладыз ала исыдырҵеит уахь ацара, аха сымала сыгәра ргахозма, ҩыџьа-хҩык агырқәа сыцҵаны сыршьҭит. Урҭ усгьы аԥсшәа рыздырзомызт, ҳахьнеилак мазала ирасҳәон – ихысуа шәымазар ицәыржәымган, ус џьара ицәыҵажьу кыр шәымазар убырҭ цәыржәга – ҳәа. Иаҳҳәа иааза, егьаҟарҵаргьы, егьа рҳәаргьы ҳажәлар рхахьы ирзаагомызт ҳчыӷь иааззаз шәақь мцала иҳажәлоит ҳәа, аха ирымҳәои – «агыгшәыг иахьугалак игыгшәыгуп егьа «краҿоуцаргьы абнахь имԥшыр аузом» ҳәа?

Хыхь ишысҳәаз еиԥш аҩнуҵҟатәи аусқәа рминистрра аппарат аҟны инеиԥынкыланы 23 шықәса аус зуит аибашьра ҟалаанза. Иҵегьы изуратәы сыҟан, аха акадр азҵаарақәа Қарҭаа ишырызбуаз санахәаԥш исылымшеит уаҳа аагылара. Сара сеиԥш зьеҳәара ааиаанза ицаз рацәаҩуп.

Ҩажәак еиқәкны аҳәашьа иақәымшәоз гыртәылантәи Қырҭтәылантәи иааргон, аҭыԥ ҳараккәа рырҭон, ачын дуқәагьы рырҭон. Ҳара ҳтәқәа аган иавахон. Сара схаан ачын ҳараккәа – аполковникцәеи, аподполковникцәеи унацәқәа рыла иуԥхьазон, арахь урыхәаԥшыр рҵарагьы ыҟан, рдыррагьы ыҟан, аха иаԥсыуаами… Хыхь исҳәаз ақәшаҳаҭра азызуша хҭыск (епизодк) шәасҳәоит.

Цандрыԥшь инхоз ерманык ашшыԥхьыз ҩны Москваҟа ишьҭызаарын ирхынҳәны Қарҭынтә Аԥсныҟа иаарышьҭит шәахәаԥшны аҭыԥ иқәшәҵа ҳәа. Уи ианыз – аирманы дахьынхоз иахылаԥшуаз (участковый) амилиционер дизашшуан. Дыззашшуаз дқырҭуан.

Ажәакала абри ашшыԥхьыз аилыргара сара исыдцаны командировка ҳәа сыршьҭит. Усҟан аеҳәара иурҭаз хмырԥакәа иноугзар акәын, еиҳаракгьы аминистр ианудиҵа. Аха араҟа исҳәарц исҭаху ишыназыгзаз акәым, избаз ауп ишәасҳәарц исҭаху, шәызхарагьы шәыччап.

Цандрыԥшь сахьлеиз раԥхьа дызбеит уа аус зуаз Заур Багаҭелиа. Аначальник дызбар сҭахуп анысҳәа – уаала иҭыԥаҿ дыҟоуп, амала суҳәоит ҳаннеи нахыс усҿамԥшын, насгьы иара ҩтәык идҵаны цқьа уихәаԥшла иҳәан ҳаицны Цандрыԥшьтәи амилициа аҟәша (отделение) аначальник икабинет ҳниҩналт. – Ари Аҟәа МВД аҟнытә дааит – иҳәан сыжәлеи, сыхьзи счыни неицҵаны ианиеиҳәа – ашырҳәа дҩагыланы иҟәардә дҩахыҵны дыкәматырны аԥсшәа карҵәаны исеиҳәан ҳлеибартәақәеит. Нас иаацәырзган иҟаз шыҟаз, сыззааз еилырганы инаиаҳәаны, насгьы аминистр ихьзала ари ашшыԥхьыз зхаҟалаз, мзызыс иамоу ҳәа ашәҟәы (объяснение) уҩыроуп ҳәагьы наидысҵеит. Уаанза избон ивараҿы игылаз асеиф ахы иқәгылаз аҵәца аханы абинт ықәҵаны аха иабаздыруаз ари зызкыз. Абрыгьы аасҳәеит, аҳәаха сымҭакәа дҩагыланы абинт аақәихын иарґьа напы аҿаҳәара дналагеит. Заургьы ашырҳәа дҩагыланы ддәылҵны дцеит, аччара анизымычҳа. Уажәшьҭа ак шыҟалаз аузымдырхуаз, - унапы ухьуазар акәхап – сҳәан сыниазҵааит. Абри аамҭаз урысшәак ҳәа аацәыригеит. – «Знаете меня рука балит, очень балит, писать не возможьно» - иҳәан еилаҟәаҟәаны адырра сиҭеит иарґьанапы

«шимыхәоз». Уаҳа иумыхәааит сҳәан, адҵа иусҭаз наугзароуп ҳәа адҵа иҭаны сара сус ахь сцеит. Дызусҭадаз абри? Ааигәа Қарҭынтә дааргеит Пицундаҟа дыргылаӡоуп ҳәа. Абра дшыҟахыз (уа аус бзианы иузар акәхап) ииҭахыз азәы Қарҭ МВД аҿы дтәазар акәхарын, диаргеит Цандрыԥшьтәи амилициахь начальникс. Еразнакы амаиоррагьы иҭаны, арахь ирҭаз ачын ахьызҵәҟьа еилырганы изыдрзомызт. Усҟан ара аус зуаз, ашьауҕатә ԥшаара аҟәша еиҳабыз, аҵарагьы аԥышәагьы иманы Заур Багаҭелиа иара абри қарҭаа рмарҵеи инапаҿы дыҟан. Абарҭқәа збо саналага ауп сусурагьы зынсыжьыз.

Ишышәҭаху шәазхәыц, аха абарҭ амрагыларахьтәи ҳҕәылацәа иаҳҳаргахьаз зегь ааидкыланы ҭынч стәаны санрызхәыцлак – аиаша шәасҳәап, адгьыл иқәу: иԥсаатәума, иԥстәума, иҵиаауыма зегь бзиа избоит, еснагь срыхәаԥшуазаргьы сыгә рыхшәазом абанҭ аҳәаза мыждақәа рыда, аха дара убырҭгьы бзиа ибаны сыкәа иҭасҵар сылшар ҟалап, урҭ ҳҕәылацәа рааста. Нас ишԥа, дара рнапаҿы иркыз ажәашықәсақәа рхы иархәаны уахгьы-еынгьы тәамӡахәк ҟамҵазо аамҭа-аамҭала ҳажәлар иреиҕьқәаз рҵеицәа нырҵәо, зда ҳамам, ҳадагьы еиқәхашьа змам ҳ-Аԥсадгьыл мчыла ҳшьа каҭәаны иҳамырхырц иашьҭоу ауаа бзиа излоубари. Иаҳҳәап урҭ гәыбҕан рымҭакәа ирҟәымшәышәны ирыхцәажәо ԥсуа дыҟазар игәы иалимырсааит, аха уи ижәлар рзы игәы былуеит ҳәа сызшәаҳәом. Уи ус баша «аԥсуа» ҳәа ақьаад дануп, мамзар ашьа илоу ԥсуа шьазам, уи ишьа хәашьуп.

Иҟалалоит аамҭақәак – аимак ашьҭахь аинышәарагьы анацу, аха ахара зду ихы изымдырыр ишԥеизутәу. Арҭ ауаа иахьа урнаалт ҳәа адырӡаеныҵәҟьа уаанзатәи рыгәҭакы еиҭаналагахоит, еиҳагьы еицәаны. Абри ҳара ҳазәыкны иаҳҳамшҭуазароуп. Еиҭасҳәахоит – сара усазҵаaозар арҭ ауаа (зҭызшәа ҳамоу егрынырцәаа) егьа ишьамхышгыланы ҳкалҭ иагәзыргьы рыгәра сызгом. Урҭ рыҟнытә, ауаӡы дызлымгаша ачымазара бааԥс зыхьыз сиеиԥшхеит, агәахшәара исырҭаз салыргашьа амазам.

Иҟалап амцхә саҕьцәазаргьы, аха ҳажәлар ааидкыланы рыдгьыл азын ирыҵашьыцны цәымҕас ишьҭызхыз рзын иумҳәара иҟоузеи…

Аибашьра еилгеит цәыббра 30, 1993 ш. Шықәсыки ѡымзи ҳатәҳамаа ныжьны ихцәаны иҟаз ҳҳынҳәит ҳаѡныҟақәа рахь – Аҟәаҟа.

Ара ҳахьааиз иҳақәшәиша дызлапшышаз ҳалапшит, аха ишԥоури, аибашьра еибашьроуп, ачҳара ҟаҵаны агәамҵра аанукылароуп.

Ус ԥсымшьҭыгақәак ԥшаауа ҳҳы ҳахәо ҳҿааҳхеит. Уи аамҭазы сыхгьы сыгәгьы ирҭамызт 23 шықәса аус ахьызухьаз аѡнуҵҟатәи аусқәа рминистррахь ҿыц ахынҳәра, избанзар, иҟалап макьана қарҭаа рцәа ахызбаауазҭгьы, аха ус егьа иҟазаргьы алеи-алеи еибарԥхашьоит, усҟан министрс иҟаз Гиви Агрбеи уи ихаҭыԥуаѡ Витали Смыри аҳәара исырҭаз сақәшаҳаҭхан аминистрра иатәу Арсепублика Аԥсны адрестә биуро (аҟәша) аиҳабыс сыршьҭит.

Абри аҟәша еиҳабыс 11 шықәса аус зуит гәык ала. Уаанза аус зуаз имшәакәа иԥхамшьакәа ииаанханы иҟаз агырқәа адрѡаеныҵәҟьа иқәцаны рхаҭыԥан аԥсуа ҭыԥҳацәа аазгеит, уи азын аминистрра анапхгарагьы сԥырхагамхазеит, исыцымхраазар.

Иҟалап МВД аиҳабыра ус исыдымгылазҭгьы сусура аансыжьыргьы ҟалон. Хыхь ишысҳәахьоу еиԥш МВД ахь усура сиасаанзеи, нас ҳаибашьра ашьҭахьтәи сусурагьы аламҵакәа, акы-ѡба ҳәа 23 шықәса (1969-1992) МВД ахыбра аҵаҟа ахԥатәи аихагылаҿы иахьагьы уа иҟоу ашаьуӷатә ԥшаара аҟәшаҿы (иахьа аусбарҭа), сааԥсара ахәшьарақәа рыҭан. Урҭ арбоуп сцьабаа зну ашәҟәы (трудовая книга).

Начало работы, 1969, 25/XII
Уход в отставку 1992 г. 06/06
Поощрения и награждения. Приказы:№№
1973-22-11 деньгами 30 руб. 160 22-11.73
1974-17.06 благоадрность 459 17-06-74
1976-06.02 благодарность 15 06-02-76
1980-10.15 благодарность 218 15-10-80
1980-10-03медаль за безупр. службу III степени 480 03-10-80
1981–09-30 деньгами 70 руб. 200 30-03-81
1982-12-27 денгьами 80 руб. 268 27-12-82
1983-11-05 денгьами 100 руб. 222 05-11-83
1986-04-24 деньгами 50 руб. 236 24-04-86

1986-09-12 деньгами в раз.месяч. оклада 190 12-09-86
1986-10-08 медаль за безупр.службу II степ.
368 08-10-86
1987-04-08 почетная грамота 11 08-04-87
1987-11-06 Ветеран труда 213 06-11-87
1988-11-06 благодарность 114 06-11-88
1990-10-30 медаль за безупреч.службу I степени
260 30-11-90
1992-06-06 деньгами 500 руб. 60 06-06-92

Арҭ аҵьшьарақәеи ахәшьарақәеи апҳьаҩ изидызгалаз исҳәарц исҭахыз аҳәынҭқарра амаҵ азураҿы сыхгьы смырпҳашьеит, сызҭахызгьы сызбахә ишакәым ираҳартә схы аасмырпшит. Аха ари акәым исҳәарц исҭаху, аусура усуроуп, уи аҳәынҭқарра иаусуп. Уи ала мацара ада уаҳа ужәлар рҿапҳьа акы уапсамкәа уаныҟала уи рыцҳароуп. Аус усуп, аамҭала ауп ишыҟоу нас инужьоит, уи ала мацара ужәлар рҟынза анеира цәгьахоит.

Сара, ақыҭа салиааит, иара саазеит. Саазеит псуаҵас, иароуп апсуара рапҳьаза агьама сзыркыз, афҩы хаа сзырҳаз, псуаҵасгьы ахымҩапгашьа сылазаазаз. Ақыҭа ааныжьны ақалаҿ ахь санааауазгьы сапсуара уа иныжьны смаазеит, уи иахьагьы уаҵәгьы, сыпсы ахьынзаҭоугьы иареи сареи неидшәарак ҳамамкәа ҳаицуп, пату еиқәҵаны ҳаицныҟәоит, ҳаибамбаргьы ҳаибачҳауа ҳаҟазам.

Ҳ-Апсуара убас иҟоуп, аныҟәгара цәгьоуп, аха зныкуеанрааланы, амцхәқәа налҟәшәаны инапҳьакуа иара ахаҭа иалнаххьоу амҩа уананыла – иаргьы урпшзоит ухаҭагьы уагьарпшзоит., уагьаазоит. Абри ҳгәыҕырҭа – ҳахшара ирдыруазар шаҟа сеилаҳуазеи, шаҟа сазхьаазуи! Шаҟа исҭахузи!

СҚӘЫПШРА

Саргьы ақәыпшцәа зегь реипш сласын, апара, аӷра, ахәмарра бзиа избон. «Ахәыҷы даныхәыҷу дласызароуп, мамзар «хәыҷ пып ду бзиа дҟалазом» - рҳәо саҳахьан. Исгәалашәоит ҳҳәыҷра аамҭа хәыҷцас иаххаҳгартә еипш анарха абаҟаз. Усҟан, ҳаехаршәаланы ҳахәмаруан мамзар еснагь ҳаилахан, еснагь аамҭа ҳазхазомызт. Усҟантәи ҳусқәа: ҳарахә, ҳашәахә, ацәаӷәара, арашәара, амыждараз иҳаланагалаз аҭаҭын, зда ҳмаҭәамыз ҳацьқәреи, акәты, акәҷышь зҳәаз еипш шаҟа еиқәпхьазари. Иахьа саназхәыцлак ус ҳцьабацьафаны ҳаазара ҳапсаҭазаараҿы иаҳа алпшәақәа ҳнаҭазшәа збо салагеит. Мамзар ақьынцыц аазара – уи аҵла аҵаҟа ашьашәыр иҵиааз аҵиаа деипшхоит.

Ус акә, егьыс акә ақыҭа аамҭа иалсхыз апсуа нхаҩ инхашьа аума, иуаҩра аума, схы еыпныҳәак асҭартә сыҟам ҳәа сгәы иаанагоит. Иарбақәан урҭ акәамаҵамақәа: ацәаӷәара, ажәлаҟьашьа, арашәашьа, ашәыр аиҭаҳашьа, ауардын ацәқәа раҵаҳәашьа, урҭ рныҟәцашьа, аҵәаан аҿкьашьа, арсшьа, абыца ахаҵашьа, апҳә рхышьа, анымҩа аҿаҳәашьа, апҳәаҟәа аиқәҵашьа, аҭәархышьа акапица аиқәҵашьа. Урҭ рыдагьы – пату ақәҵаны аҩыжәшьа, аныҳәаҿа акышьа, аныҳәаҿақәа ралкаашьа, урҭ ишрыхәҭоу рызнеишьа, рҳәашьа, еиҿкааны акрыфашьа, асас пату иқәҵашьа, псуаҵас ацәажәашьа, ашәаҳәашьа, акәашашьа, псуаҵас аееилаҳәашьа, псуаҵас аеықәтәашьа. (13 шықәса ансхыҵоз аеыҩ сақәтәахьан, уи Ҭырпшьаа иртәын. Ёыла аҩны ҳарак амардуангьы схалахьан).

Ааи, абарҭқәа зегьы псуароуп, аазагоуп, уаҩроуп, насгьы – ипсҭазаароуп!

Абра иацысцарц исҭаху – арҭ хыхь еиқәыспхьазаз ахаҵамусқәа раамышьҭахьгьы ҳан лызаҵәра иабзоураны (усҟан ҳаҳәшьа дхәыҷын) иҳамҵар амуит апҳәысмусхәгьы. Иаҳҳәап: ажәхьашьа, ахырцәы рцәышьа, ашәхыхшьа, уи аилаҵашьа, акәты аиҿыхшьа, ачапашьа, абысҭа ушьа уҳәа имаҷымкәа.

Абарҭқәа зегьы уанрызхәыцлак аҩнпҳәысра иаҳа иџьабаауп ахаҵа иусқәа рааста, аха урҭ зегьы ара иузарбом. Апҳәыс лцьабаа шәҟәыкгьы ианзалом…

Ԥсуаҵас аазараҿы ҳара аишьцәа ҳахшарагьы ҳадмыр-ԥхашьартә иҟоуп. Уи иахьа сара сгәы ҟанаҵоит, еԥныҳәак азәы иҳаиҭартә иҟамлеит. Урҭ реиҳарак аҟалакьқәа Тҟәарчали Аҟәеи, иит, иаазеит, аха дара ҳахшарагьы, ҳмоҭацәагьы аҷҷаҳәа ԥсышәала ицәажәоит. Аҵкьыс еиҳау иҟоузеи! Зыбызшәала ицәажәаз, еиҳаракгьы аԥсуаа, иакәым ахь амҩахыҵра даԥнарҟәҟәаауеит. Изеицәаазарызеи, иахьа сызлаԥшои, сара саазашьеи анеидыскылалак дара кыр рыбжьахоит. Аха ус хәлалап, шалап ҳәа ҳгәы рҭынчны тәашьа ҳамазам. Аазара дузза шьаҟас иаҵагылоу ҳҵас бзиахәқәа змырзша амҩақәа ԥшааны имҩақәаҳҵалароуп, мамзар уаҳа ԥсыхәак ҳаманы ҳаҟазам. Уажә аԥхьа ҳ-Аԥсуара шыҟаҵәҟьаз иҳазмырхынҳәыргьы ҳаашь-ҭымҵзакәа иара ҳашьҭазароуп, ҳаԥхьаҟа милаҭк аҳасабала «Аԥсуаа» ҳәа ҳаиқәхар ҳҭахызар. Иашоуп – «жьындыр»ҵас акык-ҩбак алазаргьы ҳамч зқьыәмхо акгьы ыҟам, иҭахны ҳашьҭалар. Иныҟәзгахьаз ҳаԥсуара амахәҭақәа иреиуп: хаҵа ицоз аҭыԥҳацәа ахаҵаҩызара рзура, аҭацацәа рыцныҟәара, аҩызцәа гәакьацәа ацәгьеи абзиеи рҿы арҕьажәҩара рзура, ацәгьа зыбжьалаз реинраалара аеалархәра, аус арманшәалара. Раԥхьа сышқәыԥшыз исыдыргалеит ачара хпыҿ амҩаԥгара, нас ачара дуқәагьы рымҩаԥгара.

Уаанза аишәачара амҩаԥгара ҵак дук аманы сахәаԥшуамызт, сқәыԥшымзи рацәак сашьклаԥушамызт, аха схаҭа санадхала ҳаҭыр ақәсҵартә избеит, избанзар амҩаԥгара удызгалаз уи дуқәгәыҕны ичеиҵьыкеи исасцәеи пату рықәҵаны «ԥсуаҵас» иныҟәугап ҳәоуп угәра ганы изудигалаз. Ҳара аԥсуаа ҳаҭыр ду ҳзақәын асас имҩаԥгара, иаҳзақәуп иахьагьы.

Ацәгьеи абзиеи рышьхәа еивҵоуп рҳәоит, ацәгьараҿгьы аԥсы ихцәажәара, уи ирееира, дзылԥсааз арыцҳара изықәшәаз рыцеҩшара уҳәа уаҟагьы ԥсуак иаҳасабала исылшоз ала схы самеигзеит.

Ҳаԥсуараҿы убыс иҟан – зышьҭахьҟа хьзырҳәага дызмамкәа иԥсуаз – ииазаауаз деиныpхон. Уи иаанагоз аҳәса-аҵьабацәа «аоу» рҳәон. Ахацәа ракәзар «Азар» рҳәон, «аҭарчеи мҩаԥыргон аеҟазацәа. Арҭқәа заҳауаз избоз мыцхәы ргәарԥшааyан, рхы-ргәы далырхуан. Абас адунеи зԥсахыз дымҩаԥыргон.

Ҳқытаҿы Арчелиа Ҳаԥьараҭ ҳәа дыҟан, аибашьра ду далахәын, даныхынҳәы иоуз ихәарақәа харак днармышьҭит иԥсҭазаара далырхит. Иԥс иахылҵыз ҳәа ишьҭахьҟа ҵәааншьап дизнымхеит. Абри иԥсхәы аныруаз сқәыԥшын, аха ибзианы исгәалашәоит, аҭарчеи мҩаԥыргеит, азар рҳәеит. Абра аҭаҳмадацәа исыдырҵан азар ахы цәырзымгар амуит. Мап скит, аха усҟан ҳаиҳабацәа иудырҵаз наумгзар «Уаазам» ҳәа иухәаԥшуан. Усҟан уаб дарԥхашьон, уашьцәа аиҳабацәа арԥхашьон. Ус иҟан усҟан, иахьеиԥш акымкәа.

Абарҭқәа сзырҳәаз – ԥсуак иҟаимҵацыз ҟасҵеит ҳәа ауакәху, аха саԥсуоуп ҳәа ужәлар урылагылар уҭахызар аԥсуара зда имаҭәам амахәҭақәа уаргьы умахәҭакны урылагылазароуп. Гәыбҕан сымамзааит, аха иахьа аишәачара иахатәоу арԥыс акеԥ ҳәа иаацәырганы аԥсуа ашәак ззымҳәо, иқәԥрааны ԥсуаҵас ԥсуа ҭыԥҳак дызмыркәашаз – уи иарԥысреи иаԥсуареи дараза иарыбжоит. Абас ачарақәарҿ акәын – «Ҳаи анаԥьалбеит дабатәи рԥыс ссиру, – дзыжәаладашь» – ҳәагьы иазҵааyан, аҭыԥҳа лакәзаргьы иара убас. Зыжәлар рашәақәеи рыкәашарақәеи ззымдыруа – уи дрыцҳауп ҳәа сахәаԥшуеит.

Санқәыԥшыз инаркны ажәытә аԥсуаа рыкәашарақәеи рашәақәеи бзиа избон, сырзааигәан, срызҿлымҳан, хар амамкәагьы инасыгзон. Иара уажәгьы фырԥьанқәак исдырҳәаргьы ҟалоит.

Ҳаԥны ныҳәак анҳамаз ҭаацәала ашәа еицаҳҳәон, аишьцәа ҳаҳәшьа дҳаваргыланы ҳаицыкәашон.

Ақырҭуа школқәа аныққзаа шықәсык ала ашколтә хор еиҿаҳкааит, исыманы Гәдоуҭа ицоз аицлабрақәа рахь изгахьан. Аҟәа арҵаҩратә ҵараиурҭа санҭазгьы еиҿыскааит 35-ҩык аҵара еицызҵоз ҳкурс аҟны ашәаҳәареи акәашареи.

Лабжьарак аҳасабала ҳҿар шәахь схы нарханы ишәасҳәоит: уааи унеи сарҳәартә саныҩеидас инаркны ҳааигәа инхоз ҳгәылацәа ҳаҭаҳмадацәа реицәажәара хшыҩзышьҭрала сырзызрыҩуан. Ирҳәоз ҟәышран, аазаган. Урҭ аҵәца шьҭыхны аныҳәаҿа анырҳәоз – макьана иаҟәымҵындаз уҳәартә ахшыҩҵак аҭаны ирҳәон, ражәа еиҿкаан, иразан, ԥсуажәа цқьала иҩычан. Изеицәаазарызеи урҭ ирҳәоз раԥсшәа аԥсышәан, ҳабдуцәа

ирбызшәан, ҳадгьыл иабызшәан. Еиҳаракгьы ирыдызбалаз – еизызырҩуан. Ицәажәо иажәа далгаанза иԥырхагамхакәа изызырҩуан. Иҟалап азә џьара ажәак бжьеигалар иҭахызар – «Уажәа хьыла иԥысҟааит» ҳәа аҭамзаара шьҭаҵаны иҳәон – «Шаҟа иԥшзоузи!» Уи адагьы ирыдызбалаз – егьа рҳәаргьы, арыжәтә амцхә ажәра реацәыхарартәуан, амала арыжәтә дара рзын ачеиҵьыка аԥхьа идыргылон. Уаха сасык дааины арыжәтә имамзар даара хьымзӷны иахәаԥшуан, избанзар арыжәтә намысын, еибардырган, иуарҳаган, иҩызарҳаган. – «Аишәачараҿ ауп ауаҩы дахьудыруа» - рҳәон. Уи саргьы сақәшаҳаҭуп., избанзар, азә убыс дыҟоуп – ижәаанза уаҩҵас дышуацәажәо ианижәлак иубаз иакәзамкәа дыҟша-ҳәшаны дааумпыҵахоит.

Аиаша шәасҳәап сара иахьа хымҩаԥгашьа бзиак сааигәара иҟазар изыбзоуроу абарҭ ҳаҭаҳмадацәа роуп. Урҭ, иахьа ишыҟамгьы сырзыразуп, рыԥсаҭа бзиахааит. Абарҭқәа шәара ҳҿаргьы шәхы иашәырхәар сҭахуп. Иԥсыз ԥсит, аха рҩызцәа иаанхазгьы маҷзам, издырҵазгьы ыҟоуп макьана.

Ҳанхамҩа ажәытәи аҿатәи

Ажәытәан амал имоуп дбеианы дынхоит ззырҳәоз аԥсуа нхаҩы, уи малс имаз еиҳарак арахәи, адгьыли, абаҳчеи ракәын, мамзар уажәеиԥш ахаҳәтә ҩнеихагылақәа ргыланы шьапыргыларҭа амамкәа аҩнымаҭәа ҩнажьны иҟамызт. Усҟан ақәацәқәа ирыҩнан рҳәеит, аха уи азын раштақәа хшарала иҭырҭәаан, шамахамзар асаби ишьҭыбжь зқәымыҩуаз агәараҭақәа маҷын.

Сара схәыҷра ахаангьы уиаҟара ашәҵатәы уажәеиԥш иачычамызт, ирнаалашаз ашәҵеи, ашьаҵеи рыман. Сахаануп аҳәса ԥсрак бзарак ҳәа ианцоз иахьнеиша инеиаанза изланыҟәоз хазын, уа ианнеилак урҭ џьара инаҵәахны аҿыцқәа рышьаҵаны инеиуан.

Ҳабдуцәа ақәацәқәа ракәын хыбрақәас ирымаз рҳәоит, аха урҭ ҳара аҿар ҳархаанымхеит. Ҳара иаҳбаз ахьатә кәасқьа аҟаур ақәҵаны, аҵьтә шьаҟақәа ирықәгылан. Урҭ ашьаҟақәагьы ахаҳәеҩсақәа ирықәгылан, ирласны имбаарцаз акәхап. Иара убас

ҟаурла ихыбыз амаҵурҭа дугьы. Уи амаҵурҭа агәҭаны еиқәын аҧсуа мца. Уи иахакнаҳан ажәытә хнышьыр. Уи ахнышьыр иавакнаҳан акәац рҧшшага амахәҭа рацәа змаз алҵла ақәцә, ашә рҧшшагагьы хазы. Урҭ рывараҿы ирывакнаҳан ашәқәа зҭарҵоз ахәырҭы. Ҳашҭа аганшәа игылан хәажәбыцала ишшыз аца. Ҳаҩн ашьҭахьҟа игылан ҳаҵьмабоуракәа ҩба, ҳшьамаҟа рҭакырҭа аказарма, акәтыршәрақәа, урҭгьы ҩба (акәытқәеи ашәишәиқәеи рзы хаз-хазы). Схаан исымбеит ҩба-хҧа ҽы ҳгәара иҭамкәа. Иҳаман, иахьагьы иҟоуп шәырхкыла еибыҭоу абаҳча ду. Усҟантәи аҭәатәы иаҳәа иаҵаҳҳоз аҩы ансгәалашәалак иахьа ииажәо аҩы ҧхызушәоуп сшахәаҧшуа. Усҟантәи аҩы ахьыз иаҧсан, ажь акәын излыҵуаз. Иахьазыҳәан инхаз ахьыззаҵәык ауп уаҳа акгьы.

Ҳара аишьцәа ҳаныҩеиҵагыла ҳаб инхамҩа иҳалшоз ала иацаҳҵеит. Иҳаҧсахит ҳахьатә кәаскьа (уи ыҟазар еиӷьзар ҟаларын) иҳаргылеит ахаҳәтә ҩнеихагыла. Уи иақәуп ацинк хыб, иҿоуп 40 метра иҟоу аихатәы мардуан. Ҿыц иҳаргылеит ашифер хыб зқәу аказарма ду, аца ҿыц, акәтыршәра ҿыц. Ҳашҭа еиужь узлаҭало амҿтәы гәашә аихатә ала иҳаҧсахит, иаакәыршаны аихатә ҭелла иҧоу аанда куп.

Ҿыц иҳаргылаз ҳаҩны иҩнаҳҵеит иҿыцу аҩнымаҭәа.

Абри сызхцәажәо аамҭақәа рзы лассы-лассы иаҳҭаауан асасцәа бзиақәа ҳауацәа. Фатәыла жәтәыла акы ҳазрыцҳазамызт, амала зны-зынла асасцәа рхыҧхьазара анырацәахалак аиара анҳзымхоз ҟалалон.

Урҭ асасцәа ашьтәа рзаҳшьыр акәын, иреиӷьу аиарҭа иагәылаиазар акәын. Ашьыжь иангылалак рымаҭәа рыцқьаны, иуанҭаны, реимаақәа рыцқьаны имазеины игылазар акәын.

Усҟан алашара ааиаанза ауанҭа зладыршуаз аҵьтә ма амжәатә кәицқәа рыла акәын.

Сқәыҧшра ахаан асас дара пату иқәын. «Асас быжь разҟык иманы дааиуеит, данцо фба ааныжьны дцоиТ» рҳәоит. «Асас дымшуп» ҳәагьы рҳәон. Урҭгьы зегь ауеиҧшхыз, арбаӷьк иалазозгьы ыҟан, ашьтәа ззумшьыр ҟамлозгьы ыҟан.

Анхамҩа иаҵанакуа рацәоуп. Ицәума, ицәмаҭәоума, иуардынума, иҽума, икәадырума зҳәаз еиҧш нхаҩык ихы зланыҟәигашаз зегь ракака ҳаман. Сара схаан млаки хьҭаки

ҳадымркит ҳзаазаз ҳани ҳаби. Аибашьра ду анцозгьы ахшхырҵә ҳаман, арахә ахьыҟоу амлакра ҟалазом.

Ус агәаанагара ҟамлаакит исҳәоҿехәароуп ҳәа. Крызлаз зегь ус акәын ишынхоз. Аха лымкаала сызхцәажәо ҳҭаацәара ахьакәу азын сахцәажәоит ҳанхамҩа.

Аԥсҭазаара аамҭақәа еҳа-еҳа инаскьацыԥхьаза рхы-рҽы шырԥсахуа аиԥш анхашәа-чашәагьы аҽеаԥсахоит. Ҳаб иԥсымҭаз убыс ҳаиҳәахьан: – «Дад ишыжәбо еиԥш хыбрала ԥсуак ҳеилаҳауа ҳаҟам, амала сара схаан исыргылаз ахыбрақәа сара саамҭа иашьашәалан, ианаалон. Уажәшьҭа даҽа аамҭахеит. Убри аҟнытә исҭахуп шәара шәаамҭа ҿыц иақәнагахаша иҿыцу хыбрала ишәԥсахырц» ҳәа.

Ҳәара аҭахума, ҳаб иҳаиҭаз аҳәара иҷкәынцәа инаҳагзартә еиԥш аӷьӷьар ҳзынижьхьан, егьҳалҳаршеит харак инамгакәа, иаргьы иԥсымҭаз ила иабеит аҩын ҿыц ауацхыр шышьҭахҵаз. Данԥсы дҳареeит иара иргылахьаз ахьатә кәасқьа аҟны. Амала иҳалшаз – игәы рҭынчны инарцәмҩа дықәлеит. Ҳан даԥсуаз дахаанны илбеит аҿыц ҩны, иара аҟны ауп дахьҳареeизгьы. Абас ауп, аб иӷьӷьар аԥа иазирҳауазар ами, мамзар илиазаа ицоит. Амала аиаша ҳҳәап амҿтәы ҩнкәа ҳанрыҩназ еиӷьзар ҟаларын. Сара Кәрыжәаа срықәлам, аха сахаануп, усҟан ауаа интересс ирымаз хшарала аизҳара акәын, ауаа рацәан. Ақыҭақәа, аҳаблақәа, ашҭақәа аҵьҵьаҳәа ааԥсырала иҭырҭәаан. Иахьатәи ҳҭагылазаашьа еиԥшымызт. Иахьа иҟоуп иҭацәыз аҳаблақәа, аиазаара аԥаҩ иқәгылоу ажәлақәа, иҟоуп зынза ииазаахьоугьы. Ажәакала уажәы-уашьҭан ҳәа абгара ду аԥаҩ иқәгылоу ҳеиԥшны ҳааиуеит, еицәаҳамзап…

Гәык ала иаҳҳәозар абри апроцесс иахьа аанкылашьак аҭамзар уаҵәы ашәарҭа ӷәӷәа ҳҭанаргылоит, ҳнавс-аавсуа акәымкәа ус иубаратәы иҟоуп. Усоуп ишаҳнарбо иахьатәи ҳаамҭагьы. Нас абри аҩыза ашәарҭа иҭагылоу ажәлар хықәкыс ирымоу аҳәынҭқарра аргылара рзымариахару? Изеицәаазарызеи «здац-ԥашә уашәшәырхаз ашәыр ҵла ашәыр аҽалара хьысҳауа иалагоит, усҟан аԥшәма даалаганы амахә хҵәаны ҿыц еихеимҳар ус ильыҵҩаа ицагәышьоит». (Уи Анцәа ҳааигәара иааимгааит). Уиала ажәлагьы ииазааyeит.

Ауаҩы иқәра ишаҳәо дхәыцуазар бзиоуп. Ицегьы санқәыпшыз схәыцшьеи иахьатәи аамҭа сазхәыцшьеи ирыбжьазоузеи. Иахьа схы лкыдҟьаны сахьиз, ацәажәашьа ахьысҵаз, азәы ҳәа ауаа рҿы снеиуа сҟазҵаз ҳҳабла «Бандха» саназхәыцлак аиаша шәасҳәап сгәалаҟазаара аҿеиҭанакуеит. Иабаҟоу ааигәаза аџьџьаҳәа иааҳакәыршаны иҳаваҕҕа ҳааигәа-сигәа еиланхоз ҳгәылацәа бзиақәа. Аиаша сҳәап Анцәа ду дылбааны исеиҳәаргьы исызхаҵозма хыԥхьазарала ас иаалырҟьаны иҕархоит ҳәа! Аԥсуаа рҳәашьала – «аԥсра сақәгәыҕуан», мамзар.

Лымкаала сара схатәы сҳәозар – ԥсуа ҩнаҭак аҳасаб ала аҭоурых змоу абри ҳабшьҭра раԥхьаза акәны ҳабдуцәа амца жәла раԥхьа ахы ахеиҿаркыз иахьатәи аҭагылазаашьа иаанарԥшуа ахаҿы санахәаԥшуа мыцхәы саргәамҵуеит.

Ҳәараҭахума, ԥыхьеи иахьеи анеиҿҳарԥшлак хыԥхьазарала ҳхы ҟәнаҳшьацәҟьо ҳаҟам, Анцәа ду имчала, аха. Аха гәынамзарами, изхысҳәаауа сыгә иалоу: ҳацәгьа ҳабзиа ахьҳарееиуаз, ҳан лассы ҳаҟамкәа ҳанааилак лнапқәа ыргьежьуа дахьаҳԥылалоз, ҳасасцәа реышьҭақәа зныԥҟҟала иахьанзагьы изынхалаз, «Бзиала шәаабеит» – ҳәа ҳауа-хҭынха ҳахьырԥылоз, ԥсуаҵас ҳаикәазаазаз, ҳаԥсуара раԥхьаза ҳҟырҟы ахьарԥсаҳәаз, анамыси ачеиџьыкеи згымыз ҳашҭа ҭбааи ҳахәшҭаареи иахьа рхала рҭыԥаҿы изаҵәны иаанханы иҟоуп.

Изыхҟьазгьы еицаадыруа хҭыс бааԥсуп, – уи 1992-1993 шықәсқәа рзы иаҳҳаагаз аибашьра акәхеит. Изеицәаазарызеи, ирацәоуп иахьа ари аҩыза аҭагылазаашьа зауз ахәшҭаарақәа, агәараҭақәа, аҳаблақәа, ақыҭақәа.

Иахьа ԥыхьақәа реиԥш ахыхәара анарха ыҟам. Анхаҩы дынхаҩыми, дынхарами, ахшара иаазарами, азеиԥш ԥсҭазаара далахәны ижәлар дрылагыланы ԥхьҟа дцалар иҭахыми. Уи азын имазароуп аманшәалара, аха уи аманшәалара иахьа ихьысҳаны иаанханы иҟоуп макьаназын.

Ҳаи шьыри, абарҭ зегь шәеиԥш ишԥасҭаху ҳабду Лаз ихәшҭаара дырҩагьых иааҳәны ашьҭа ихылар! Усгьы сҳәеит, аха аамҭала ари ахәшҭаара ҿымцәаартә алахьынҵа бзиа аҭәазшьаз издыруада ҳаԥхьаҟа ҿыц ихиҵаргьы! Агәыҕра сымоуп, аҩысҭаа даԥырхагамхааит. Ҳәараҭахума, гәыҕра змамкәа ари Адгьыл ду

ақәԥшылара зԥсаххьада. Агәыҕреи аԥсҭазаареи анасыԥ рыгәҭылакны еснагь еицуп, урҭ ныҟәибагоит, еицхыраауеит, еибахьчоит, аамҭа рнапаҿы ианырзаага.

Ҳара ҳажәлар, – еснагь Анцәа ишьапы зку ҳажәлар, – усҵәҟьа иахьирхәрым ҳәа сгәы иаанагоит. Избанзар ҳазқәтәоу, ҳаиҳарак зқәызхьоу абри адгьыл, – «Анцәа иҭыԥ» ҳәа изашьҭоу – Иара иҳаҭәеишьаз ауп. Уи рыгәҭылакуп зылԥха ҳауша ҳныхақәа: «Дыдрыԥшь», «Лзааныха», «Лыхныха», «Иналҟәыба», «Елыр ныха» уҳәа аҟанҭыруаз еиԥш иакәыршоуп.

Ҳныҳәаракәа

Акакала зегь неиламырцҳакәа рыхьызқәа сгәаламшәозар гәыбҕан сымамзааит, амала исгәалашәоит ҳныҳәаракәа рхыԥхьазара рацәан. Лассы-лассы ауаҩы ихы данақәныҳәо еиҳау иҟоузеи! Ибзианы исгәалашәақәо:

– 4 шықәса рахьынтә знык иҟаҳҵон «хыхь иҟоу» ҳәа ашьтәашьра. Ҭагалан «Ичара чысхааит» ҳәа уигьы шьтәашьрала. Шьхацан «ԥшзала шәлыбааит» ҳәа ҳрықәныҳәаны ҳарахә ашьха амҩа иқәаҳҵон. Шьхалбаангьы шьтәашьрала ҳрықәныҳәаны ҳарԥылон. Ашықәс ҿыц «Ажьырныҳәа» ҳара «ажьира» ҳамазам, аха уигьы инеиҵыхны, ахацәа ҳацыԥхьаза арбаҕьқәа, нас абшьтәагьы нрыцҵаны иаҳшьуан.

Усҟан ҳҭаацәара ҳахьыҟазаалак абри амш аҽны ҳаҩны ҳаиқәшәар акәын. Ҳаб дзышза аханы дгыланы арасамахә агәи агәаҵәеи хаҵаны Анцәа ишьапы икуан. Ҳаргьы ҳиваҕҕа ҳивагыланы иихәаз аныҳәара иацҳарҕызуан – «Анцәа иҳәааит» ҳәаны.

Нас исгәалашәоит, ҳан «Ацҟьашә» ахьызҵаны зҿыгҳара дууз ашәха еилаҵаны иҳаракны ахәыблары иаҵакналҳауан. Акныхра аамҭа лара илдыруан, ианааилак илбаалгон нас ҳара иақәшәаз иԥҟаны илаҳҭон. Исгәалашәоит ҳҕәылацәа рыхәгьы лҭиуан. Ус даргьы иҟарҵон.

Ҳҭагаларақәа ҳанрылгалак аԥаҭылка ауатка ҭаҭәаны аҩны акәакь иадкналҳалон ееаантәи ҭагаланза ҳәа. Ари, сыԥсымзар, «аамҭахә» ҳәа хьзыс иаман ҳәа сыҟоуп.

Аиаша ҳҳәозар абарҭқәа ансгәаласыршәа сымҵарс срыма сқәыԥшра аамҭақәа рахь амҩа иқәлеит, аха уа сахьнеиуа иубар иааг, реырҵәаххьеит. Иахьазыҳәан даргьы саргьы шьардаза ҳаицәыхарахахеит. Аха иара убас ҳшеицәыхарахазгьы мыцхәы игәхьаазгоит, срызхәыцуеит, гәаныла срацәажәоит. Даргьы саргьы ҳаицәызра даргьы ирхарам, иара саргьы исхарагәышьоузеи ҳҩыџьарагьы ҳамч змырхаз аамҭа ҳиааизар.

Арҭ аныҳәаракәа сгәалазыршәазгьы шәасҳәоит. Урҭ аныҳәаракәа ҵакык рымамкәа иауҟахыз. Иахьазы ҳарҟәаҵны ҳахьыҟоу дара игәнаҳароуп ҳәа сахәаԥшоит. Ныҳәара бааԥс ыҟазам. – Ухы уақәныҳәар Анцәагьы игәы иахәоит – рҳәон ҳаиҳабацәа.

Аишьцәа ҳахшара

Ауаҩтәыҩса иԥсҭазара диегәырҕьартә еиԥш агәаҳәара изҭо – ихшара роуп. Илшара зегь зызкугьы – ихшара. Иаџьал наскьазгогьы – ихшара, иааскьазгогьы – ихшара.

Ибзианы исгәалашәоит – ԥҳәыс дааганы аҭаацәара аԥызымҵацыз ахаҵа дхаҵоуп ҳәа пату иқәымзт, дыбжоуп ҳәа дыԥхьазан. «Уи ихы мацаразын адәы дықәуп» ҳәа изырҳәон. Ари саргьы сақәшаҳаҭуп, мамзар хәлалап, шалап ҳәа адәы ақәзаара уи абысҭа хьаса аиԥш дгьамда-ҵәамдоуп. Уи уаҵәтәи амш ҳәа хәыцра имазамкәа – иахьа мацаразын длеиҩеиуа иԥсҭазаара ихеигоит уаҳа акгьы.

Хыхь ишысҳәахьоу еиԥш ҳаби ҳани 30-тәи ашықәс еиқәаҵәақәа ирымкәкәааны ираазаз ҳара хҩык аишьцәа иаҳҳылҵыз: 5-ҩык ахацәарԥари 5-ык аҭыԥҳацәеи ыҟоуп. Рызагьы разҟыла еиқәшәахьеит. Анхаҩы нхан ажәла анкеиԥсо дныҳәаныԥхьаны икеиԥсоит. Аҵеи раазараҿы Анцәа диҳәоит иаҳҳылҵызи ҳареи аибаазара ҳаҭ, ҳаихумбаан ҳәа. Дарбанзаалак зыхшара дыбзиамхар зҭаху ҳәа азәгьы дыҟазам, аха дуаазароуп. Мамзар

– Анцәа дишазар иара диаазааит – ҳәаны уизхьамԥшыр уахьирхәоит. Ҳара аишьцәа иаҳҳылҵыз утәы-стәы ҳәа акәымкәа иазәыкны ҳрыхәаԥшуан, еилых дҳамазамызт сашьцәа ахьынзаӄазгьы. Иаҳҭахын ԥсуаҵас иаазазарц. Аԥсуа инамыси, иуаҩреи, ичеиҵьыкеи рыла ихьысҳамзарц. Аҭыԥҳацәа ракәзаргьы – иаԥсуа ҭыԥҳацәацқьаны, ииасхьоу ҳаҳәшьцәа дуқәа реиԥш рынамыс цқьаны, аҩнраҳәа иахьнанаго рыҳаҭырқәҵашьа иақәшәаны имҩаԥыргаларц.

Ишырҳәо еиԥш «Анцәа ду имчала» абарҭ ҳҭахрақәа маншәалахан иахьа ҳреигәырӷьартә, ҳархыҽхәартә иӄоуп ҳахшара!

Иахьатәи аамҭазы аҭыԥҳацәа аҩнра иӄоуп. Изланагалаз ажәлақәа: Барцыцаа, Ладариаа, Џьынџьалаа. Тәымжәлақәакгьы ҳауацәахеит, аха иуаа бзиақәоуп. Ҳҭыԥҳацәа ахьнанагаз хшаралагьы иманшәалахеит. Ҳаҷкәынцәа ракәзаргьы аҭаацәарақәа аԥырҵеит, хшаралагьы ибзиақәоуп. Аха… Аха зысҳәаз иҵегьы аизҳарақәа рымазар сҭахын азоуп. Агәыӷра ҳамоуп аизҳарагьы ӄалап ҳәа.

Ҳазларгалаз ҳауацәа ҿыцқәа иреиоуп: Аҩзаа, Анқәабаа, Ҳашыгаа, Кәыҵниаа, Чантуриаа.

Аишьцәа иаҳҳылҵыз 10-ҩыки (5-ҩык аԥацәеи, 5-ҩык аԥҳацәеи), урҭ ирхылҵызи хәыҷгьы дугьы ааидкыланы ҳажәла иацлеит: 8-ҩык ахацәарԥари 9-ҩык аԥҳацәеи. Ара ҳҭыԥҳацәа ахьнеиз ирхылҵызгьы анрыцаҳҵа ҳани ҳаби ирхылҵыз аҳәарах азҳаит 30-ҩык ауаа рыла. Абри ахыԥхьазараҿы иҳаланагалаз ҳҭацацәа анацаҳҵа ҳахәшҭаара азҳаит даеа 9-ҩык рыла.

Абас акәзаап аизҳара захьзугьы. Иацы ҳгәараҭа дахаанханы дыӄазҭгьы ҳаб заҵәык, иахьа азҳаит 39-ҩык рыла.

Анцәа игәы нсырхар сҭахым, аха 84 шықәса (1923-2007) аамҭа маҷзам, абри аамҭа иаҵанакыз ала ари ахыԥхьазара иҵегьы иаҳаракхаргьы ӄалон.

Егьа ус иӄазаргьы аҵәца шьҭыхны Анцәа ду сиҳәоит абарҭ аҵеицәа, изхылҵыз ргәыӷрақәа иахьмырхәыкәа, ҳаҩнаҭа аҵасқәа мырхәашькәа рыԥсадгьыли, руаажәлари дареи еигымкәа еибаазартә иӄаларц! Ҳазхылҵыз аҭыԥ мҩашьахарц!

Амала абра иацысҵарц исҭаху – аныҳәара зегьы иҳалшоит,

аха «Анцәа иҳәааит» «Анцәа иҟаиҵааит» ҳәа иҳәо еиҭаҳәо мацара уаҳа акгьы ҟамҵо аԥсуаа уажә ҳашцо ҳаанымгылар аазара ҳәа зызбахә еснагь иаҳҿаку ахьыз мацара ҳахаанхар ҳәа ацәшәа сымоуп. Иахьа зызҳауа зҵеицәа иахьеи-уахеи ашьклапшра рмоур, аазара цхыраара рыҭамхар, усҟан ҕәҕәала ҳахьдырхәыргьы алшоит, избанзар иахьа даҽа аамҭоуп, ҿыц иҳазцәырҵыз ԥсҭазаарахоит.

Ҳара, уаанза иихьазгьы омашәа хҟәышцәоушәа збаҧ иасуагьы ҳгәы иаанамгааит ус ҳашҟәышыз ҳизшәа. Ҳазхылҵыз рнапы ҳадкыламызҭгьы ҳшыҟаларыз здырходаз?.. Амала усҟантәи аамҭеи иахьа ҳазҭагылоуи анеиҿсырԥшлак усҟан аазара иаҳа имариан, избанзар аџьабаа бара, аџьабаџьафара аазара иацхраауа методуп. Ус акәымкәа иқьынцыцны иаазоу азәы, сахьыжәбо сааихьеит, аҳәынҭқарраҿ аума, ажәлар рҿы аума, мамзаргьы аҭаацәара аԥҵараҿы аума «дуаҩыцәҟьоуп» ззырҳәахьоу макьана дысԥымлацт, иҟазаргьы азәык-ҩыџьак аха азәык-ҩыџьак рыла ҳзынхару?

Ишаабо ала ашықәсқәа наскьацыԥхьаза аҿыцқәа ааиуеит. Урҭ ирыма иааиуеит еиуеиԥшым ацәырҵрақәа. Иахьа ҳазҭалаз аамҭагьы ахаан иаҳамбацыз, ҳазмырхәыццыз хҭысны аеҳнарбеит. Иҳанаҳәоит: еилкааны, ишәаны-изаны ахархәара. Иахьаҭаху ацныҟәара, аха ианаҭаххагьы бҕарҵахьы ақәԥара. Абас акәзаап ауаҩытәыҩса иԥсҭазаара мҩасшьас, лахьынҵас иазԥҵәоу. Ԥсызхоу зегьы дара ртәала ираазоит рыхшара. Ақәыџьмаҵәҟьагьы аԥа ишыхәҷунатә асыс амҵарсшьа анарҵоит. Уи ԥстәуп, ԥсабарала ус иҟоуп, узақәызбзом.

Ауаҩы дануаҩха дышуаҩу даанхароуп. Ауаҩра еиҳау ауаҩытәыҩса иԥсҭазаараҿ иҟоузеи. Аԥсуаа ирымҳәои – «даамсҭашәоуп», мамзаргьы «Аамсҭашәала даазоуп» ҳәа. Ус анакәха аԥсуаа иҳамоу ажәа «Аамсҭа» – ауаҩра аҟнытә иааз ажәахеит.

«Ауаҩра аиарҭа илахом» рҳәоит. Амала иара «Ауаҩра» алаҟазаара ус имарианы иуԥыхьашәо ҟазшьазам. Уиаҟнытә иахьеи-уахеи улабашьа аакыдхны уашьҭазароуп – зыхә ҳараку аԥшаарагьы цәгьами, аха уанацрымҵлак иуԥыхьашәоит.

Изеицәаазарызеи иахьатәи ҳаамҭа ажәытә иҳамаз ҳауаҩра

шьарда ирблаҟьуа иамоуп, аха ҳеацәаҳмыхьчар ада ԥсыхәа ҳамазам. Ҳара, ҳауаԥсра ауп ҳадгьыли ҳажәлари рыхьыз-рыԥша хара иназгаз. Уаԥсрала ҳҳымԥсаԥгашьа ауп иахьа аҳәынҭқарра дуззақәагьы аԥсуаа ҳус иалацәажәартә еиԥш анарха аазырԥшыз.

Ҳгәылацәа

Аҿыц нхаԥс нхара ҳәа днеираны дахьыҟоу аҭыԥ егьа ихазыназаргьы раԥхьа дзызҵаауа – изеиԥшроузеи агәылацәа? Ацәгьа абзиаҿы агәыла ицназго дыҟазам. «Агәылеи агәи» - рҳәоит аԥсуаа». Агәыла бааԥс ҳаӷоу иԥшәымҟәар дықәуп» ҳәагьы анырҳәо ыҟоуп. Агәыла бааԥс егьа уманшәалазаргьы уирблаҟьоит.

Амцажәла еимыздоз ҳгәылацәа – ибзиақәаз, агәыразра змаз уаан. Иҟан сызхаанны избаз абыргцәа ҟәышцәа, аҭакәажәцәа шьахәқәа, арԥарцәа хазынақәа, аҭыԥҳацәа ссирқәа.

Ҳгәылацәа нхацәан, ичеиҵьыка уаан, инамысын, исасдкылаԥцәан, ауаа ирзааигәан.

Ҳанхарҭа ҭыԥ ақыҭа Аацы аҳаблақәа ируакуп, иахьзуп «Бандха». Ари аҳаблагьы иамоуп иара иаҵашәоу аҳабла хәыҷқәагьы: «Ашәиқәаҵа», «Базихәықә», «Хьыбаа рҭыԥ», «Ҟарҷынаа рыбна»,

Ари аҳабла иаланхоз ажәлақәа: Базаа, Аԥзаа, Џьаӷьлиаа, Шьершьелиаа, Шьынқәыраа, Мархәлиаа, Ҭариаа, Бармышьаа. Ирҳәон инхон ҳәа – Ахаа, Хьыбаа, Черқьезиаа ҳәа, аха урҭ ажәлақәа схаан изымбеит.

Иахьагьы ибзианы исгәалашәоит ҳгәылацәа рҭаацәарақәа рыԥшәмацәа рыхьызқәа. Урҭ иреиуп: Барис, Шьаадаҭ, Џьгәанаҭ, Џьгәаҭан, Аҳмеҭ, Қьаамын, Кьаӷәра, Едраҭ, Ҳаџьараҭ, Арзамеҭ, Камшьышь, Ҳанашә, Хыгә – Базаа.

Камшьышь, Ҳақы, Шьаиб – Аԥзаа.

Мархәли (Мархолиа) Ебырҳам. Џьуӷьелиа Џьгәаҭан, Еснаҭ, Хәашьыҭ, Маҳҭы - Ҭариаа. Шьершьелиа Мақьҭаҭ, Шьынқәба Маҳмуд.

Абарҭ рахьынтә сызханны избаз: Шьаадаҭ, Барис, Цьгәаҭан, Арзамеҭ, Едраҭ, Ҳаҵьараҭ, Хыгә, Қьаамын – Базаа. Аԥсзы Ҳақы. Ҳаншьа Мақьҭаҭ, ҳаҳәшьаԥа Ҷыҷ (Маҳмуд) Шьынқәба. Хәашьыҭ, Маҳҭы - Ҭариаа Цьуӷьелиа Цьгәаҭан.

Саханны исгәалашәоит абарҭ ауаа шаҟа пату еиқәырҵоз, шаҟа еизааигәаз, ацәгьеи абзиеи рҿы рымаҵ шеибауаз, ишеибарԥшзоз. Иҟан енак еибамбар ззыҟамлозгьы. Ҳаб данԥсы ашьҭахь лассы-лассы дшаауаз Цьгәаҭан Базба – аԥсныҟа уааи анаҳҳәалак – шәаагылшь хыхь Муса иҟынза сыԥсхланаы сылбааауеит ҳәа аԥсныҟа дмааикәа ҳаԥсыжрахь дхалон, иԥсаҭа бзиахааит. Ари иаанарԥшоит аизааигәара, аибаҭахра, агәеибабылра, аигәылацәа реизыҟазаашьа.

Ацәгьа абзиа уҳәа иахьырзеиԥшу цьара ианцатәу унеи-снеи ҳәа еиқәҿыҭны, еизыԥшны еицныҟәон. Ҳара рыҷкәынцәагьы рыԥқәа аԥыҳәҳәаг рыхьшьны ирыцқьаны, акәадыр рықәҵаны, амш цәгьазар – рҵыхәақәа ҿаҳәаны ирмазеины, амгәырххақәа аархханы аԥыжәлара ада ус амамкәа иҳаргылон. Иандәықәлоз рҿышькыл аанкыланы иԥыжәҵаны агәашә аартны иоуҳажьуан.

Аҳәса ракәзаргьы убас аицныҟәара рыман, еибаҭахын. Азә цьара дыҟаны кыр аамҭа ашьҭахь даныхынҳәлак – даабоит ҳәа иааиан дыгәхьааганы.

Уажәшьҭа иаҳҳашҭуа ҳалагоит мамзар сара исымбацызт ҳан лкасы ныҵырҟьа илхамкәа, лԥыраҳәа лԥыраҳәамкәа чыск дахагыло. Насгьы абысҭа анылуаз аума, аҟәыд лыршьшьуама шамахамзар дцәажәазомызт, избанзар ауаԥсы данцәажәо иҿы ацыԥхьқәа ҭымшәшәар аузом. Усҟан изхагылоу ачыс ахәынгоит ҳәа ирԥхьазон. Иналыршәашәа аамҭак анроулак еиҭанеиааиуан, еицәажәон (излацәажәара рмоур ҳәа ушәозу) излацәажәозгьы: ауҭра-сыҭра, ашә-ахш, акәты-акәҷышь зҳәаз еиԥш аԥҳәысмусхәқәа ракәын зызбахә рымаз. Уи сҳәеит ҳәа уҳәан-сҳәан мыждагьы ианхнахлозгьы ҟалалон, аха уи цхыраагзак еиԥш иахәаԥшуазар акәхарын.

Уажәы сырзааҭгылап зыхьыз сҳәаз арҭ ҳгәылацәа – ахацәа, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы, рыҳәсақәа рыхьызқәеи рыжәлақәеи:

– Хьыма – д-Зизариа-ԥҳауп – Борис иԥшәма.

– Таразиа – д-Хасаиа-ԥҳан – Шьаадаҭ иԥшәма

– Забулиа – д-базинԥхан - Қьаамын иԥшәма
– Мина – д-Ҳашыг-ԥхан - Џьгәанаҭ иԥшәма
– Ҷаҷу – д-Малиа-ԥхан - Џьгәаҭан иԥшәма
– Мина – д-Оҭыр-ԥхан – Маҳҭы иԥшәма
– Минаҭ – д-Лаз-ԥхан – Хәашьыҭ иԥшәма
– Малед – д-Баз-ԥхан – Ебырҳам иԥшәма
– Миназ – д-Ашә-ԥхан – Ҳанашә иԥшәма
– Арзениа – д-Малиа-ԥхан – Хыгә иԥшәма
– Цица д – Ҭар-ԥхан – Ҳақы иԥшәма
– Хьамор – д-Оҭыр-ԥхан – Камшьышь иԥшәма
– Лиза – д-Аргәын-ԥхан – Маҳмуд иԥшәма
– Вера – д-Мхонџьиаԥхан – Еснаҭ иԥшәма
–Хьыма – д-Таниа-ԥхан – Мақьҭаҭ лыԥшәма
– Марусиа доурысҭыԥхан – Џьуӷьелиа Џьгәаҭан иԥшәма

Егьырҭ абра зыхьызқәа асмырбаз тәым милаҭқәан уи азыҳәан рыжәлақәа ахьсзымдыруаз иахҟьеит. Ажәакала абра зызбахә сҳәазгьы исзымҳәазгьы зегьы рдунеи рыԥсаххьеит Базба Борис иԥшәма лыда, уи ақәра ду лзеиӷьасшьоит.

Абарҭ рхацәагьы даргьы уаа бзиақәан, ҭаацәара еиҿкаақәан, инрыжьит: агәыразра, алаԥш хаа, аҿабызшәа ԥшза, ауаҩра, зегьы ирыцку – ачеиџьыка уҳәа иахьа рызбахә зларҳәашаз аҟазшьа шьахәқәа. (Усгьы сҳәеит, аха абна гыгшәыг агу ҳа дысԥырзгалак акы дысԥырнагандаз ззуҳәашазгьы азәык-ҩыџьак ҳалан, аха ишԥоури аԥсҭазаара ус ишазар...) Хыхь зызбахә сҳәаз ирыхшазгьы изхылҵыз ишыраазаз мырҩашьакәа иааргоит.

Абри зызбахә сымоу аҳабла «Бандха» ԥхызны избаргьы зыгәра сзымгашаз, ҳгәы ҳзырхьшаз хҭыск иақәшәагәышьеит. Аҳабла аамҭала 30 ҭза иқәынхоз рхыԥхьазара иԥсуаз ԥсит иаанхаз 10 ҭзак роуп. Дара урҭ иаанханы иҟоугьы, ишырҳәо еиԥш, реидарақәа ҿаҳәаны иԥшуп, ҳанбацари, ҳабацари ҳәа. Иҟалаз уиоуп иаҳхаагаз аибашьра (1992-1993) ашьҭахь хылаԥшра ҟамлеит, изланеиааиуаз рымҩақәа бгеит, рнага-аага ҿахцәеит, рыцҳақәа азхыцрақәа иршәеит, рылашара акәзар ианыҟоу аҵкыс ианыҟам еиҳахеит.

Иахьатәи аамҭа имҩаԥнаго адырраҭарақәа ирцәыхарахеит, уаҵәтәи рлахьынҵа аԥеиԥш еилырганы иразҳәаша дырбом.

Анхаӧы данынхаӧха иаарыхра, ихныҟәгага еиҭарсшьа амамкәа импыҵахар ихы зланыҟәигарызеи.

Ари азҵаара иахьатәи апроблемақәа ираԥхьагылоуп, аҭак аҟаҵара ус иаармарианы иузбыша ак акәым, аха «Иҟоуп Аҳәынҭқарра, иҟоуп уи иахагылоу. Ҳрызԥшып ҳахькылырго аабалап» ҳәа уарҳәоит уразҵаар.

«Ахцәара уқәшәааит» – ҳәа ишәиз – дшәииҵәҟьеит…

Ахцәаракәа зегь ауеиԥшыху. Ажәашықәсқәа рацәаны Егры ирны ииаацы зыеҳалазыжьыз ауаагьы 1993 шықәсазы рхы ахцәара ақәдыршәан ихцәаны ицеит, мамзаргьы ианырыму иқәаҳцеит, ицеит иахьынтәааз рнышәнап ахь. Атәым дгьылаҿ аанхара усоуп лахьынҵас иамоу. Аха ашәышықәсақәа ирхаану анхамӧа, ирацәаны аазара зылзыршахьоу ахәшҭаара амчымхара иахҟьаны ааныжьра шаҟа игәнаҳароузеи, уи Ҳазшазгьы игәаԥхару? Иаанужьп, аха иззынужьуада – абнеи, абгақәеи роума?… Ҳаԥсыжрақәа абна рхаԥап, ҳазлеиҭанеиааиуаз амӧахәасҭақәа еималап, ҳаӧнқәагьы аҟарма рҟәнылап, уахынла алақәа рцынхәрас абгақәа уулап. Еех анаџьалбеит… «- Ус анцәа имҳәааит, иауазар…»

Ҳахәшҭаара иабахьоу ацәгьеи абзиеи

«Аира зшаз аԥсрагьы ацишеит» - рҳәахьеит аԥсуаа. Сызхааным сҳәахьеит, аха сызхаану ҳаӧнаҭа алахьеиқәҵаракәа маҷымкәа ирықәшәахьеит.

Раԥхьа 83 шықәса дшырҭагылаз иԥсҭазаара далҵит ҳаб.Уи иаамышьҭахь 10 шықәса рыбжьысхьан 78 шықәса анылхыҵуаз лдунеи лԥсахит ҳангьы. Урҭ анҳареи ашьҭахь кыр аамҭа цахьан, раԥхьа ҭацас ҳаӧнаҭа иаанагаз ҳашьеиҳабы иԥшәма лыԥсҭазаара далҵит. Лаамышьҭахь шықәсыки 17 мши ааҵуаны ҳашьагьы (лыԥшәма) идунеи иԥсахит. Урҭ раамышьҭахь рацәак реӧымгакәа ҳашьа ЦЬотагьы дыԥсгәышьеит.

Ажәала ишырҳәо еиԥш, ацәгьа мацарагьы азәы имазааит ҳәа иауҟаху, абзиагьы иара убасҵәҟьа. Иааидкыланы ҳаӧнаҭа

иагәылиааз ҳахьзала, ҳара аишьцәа ҳаума, иаҳхылҵыз роума 13 чара ҳаухьеит. Урҭ рахьынтә ҳани ҳаби зхаанхаз рыҷкәынцәа ҳчарақәа роуп, еиҿызкаазгьы дара роуп. Дара роуп абхәараагьы ирыԥхьаз.

Ус акәымзи ҳара ҳхаан ишыҟаз, рҭыԥҳа лчараҿы иаарԥхьазомызт, уи иаԥсуарам ҳәа акәын ҳабацәа шахәаԥшуаз, иахьа иԝашьахеит умҳәозар. Ачара ашьҭахь амаҳә иабхәараа данынарышьҭлак ашьҭахь аҭаца лабраа ҳәа хазы ирыԥхьаны ауа аҭынха еиқәыршәаны «бзиала шәаабеит» ҳәа ирԥылон. Ус иаҳа иԥшзан, инамысын, иаԥсуа ҵасын, иаԥсуа қьабзын.

Иахьа уи аҽаԥсахит. «Мацабаа ирахә анцәымзкы иаргьы дрылагыланы дыԝуан» ҳәа иахьатәи аамҭеи ҳареи ҳаиԥхныԝлагәышьоит, аха макьана иара ҳаԥхьа игыланы иааиуеит.

Ишысҳәаз еиԥш аишьцәа ҳчарақәа ԥсуа чараны ҳахьиз ҳаԝнаҭа ҳани ҳаби иаҳзыруит. Амала рмоҭацәа азәык ԝыџьак рыдамхаргьы ргәырӷьарақәа иахаанхар бзиагәышьан, аха ус изыҟамлеит. Ааигәа 2007 шықәса мшаԥымзазы Аҟәа ачара изааиуит рмоҭа Руслан иԥа Денис хәыҷгьы.

Ҳабиԥара иаауҳьеи ҳчарақәа 13 рахьынтә 4-чарак Аҟәа иааиуит. Ачара ззаауҳьоу ҳҭацацәагьы баша ҳааԥсеит ҳамҳәартә еиԥш хшаралагьы ицәгьам, аха ицәгьам зысҳәазгьы агәынамзара сымоуп. Избанзар аҳәса ззааҳгаз ҳаҷкәынцәа рыҳәсақәа, мыцхәы иреиҷаҳацәоу здырхода, иџегьы рхылҵ рыхԥхьазара азҳара амазар сҭахын азоуп изысҳәаз, аха иуазҵаода…

Ҳара ибзианы ҳахаануп ҳазхылҵыз ҳзаазаз ирымаз ирхаргаз рыԥсҭазаара иамаз анарха ҭагылазаашьас иамаз, аха имшәакәа имаашьакәа ахшара рацәа раазазар, нас иахьа ҳазхаанхаз абиԥара ԥырхагас ироузеи? Иашоуп иахьатәи ҳаамҭа аҭагылазаашьа даҽакуп, уи иҳанаҳәои иаҳнарбои иаҳамбацыз ракәхеит, аха ус егьа иҟазаргьы аиааира аҭахуп, уаҵәтәи амш ҳәагьы ак ыҟами? Нас ишԥа, арсҟатәи арыцҳарақәеи агәамҵрақәеи зхызгахьоу ҳажәлар раԥхьаҟа џеиԥш бзиак рызԥшымкәа иҟаларыма?

Ҳара ҳабиԥараҿы уажәшьҭа ачарақәа ззаауараны ҳаззыԥшугьы ҳамоуп. Урҭ ашкол иҭоу Баграт Беслан-иԥеи, макьана изҟу Ансоу

Радик-иԥеи роуп. Иҟалап «цәгьа иубашам» зҳәо ҟаларгьы, изҭаху иҭаху иҳәаит, аха сара ус исҭахуп избанзар аамҭала саннеиуа сани саби, сашьцәеи сареи ҳанеиқәшәалак ираҳәаны исыргәырӷьарц.

Ҳашьа Колиа иԥшәма Зинеи иареи ачара реазыҟарцон зықәра ахыԥара иаҿыз рыҷкәын аицбы Радик изын. Аха уара угәы иҭоу Анцәагьы иуциҳәозароуп. Иззыԥшыз ргәырӷьара рмеизакәа рдунеи рԥсахгәышьеит.

Рыҷкәын разҟыла дшыманшәалахаз «Рыԥсы иадырааит» ҳәа ацәца шьҭырхит ачара иахатәаз, ари аҭоурых анраҳҳәа

Аԥеибашьрак ирылахәыз ҳажәлантәқәа

Ишырҳәо еиԥш цәгьароума бзиароума ҳажәлар ирзааиуазаалакгьы ирылахәын ҳажәлагьы. Хаҭала сызхааным ахҭысқәагьы иалагылан. (Кьаразаа дрылахәын ҳажәлантә Кьынта Хәашьыҭ-иԥа Бармышьаа (Жәандәырԥшь). Сызхаану Аҵьынҵьтәылатәи аибашьра ду (1941-1945) аан абҵьар зкышаз ҳажәлаҿы ахацәа шмаҷызгьы хԥык ҳажәлантәқәа алахәын. Урҭ: Камшьышь Хәашьыҭ-иԥеи, Маҵьыҭ Сиҭ-иԥеи, ҳашьа Колиеи роуп. Рыхԥыкгьы еибганы ихынҳәит.

Маҵьыҭ аибашьра анцәамҭаз аӷа иҭҟәаны иигаз ҳаруаа дрылан. Аибашьра ашьҭахь идырхынҳәыз дыруазәкын, аха иахьааиз иаанмыжькәа, Сталин иҟаицаз априказ ала иҭҟәаны ихынҳәыз зегьы «аԥсахыԥцәа» рыхьызцаны 25 шықәса рықәцаны сибраҟа идәықәцан. Убырҭ дрылан Маҵьыҭгьы. Дыҟан Красноиарсктәи атәылаҿацә аҟны. Абра 10 шықәса ихеигахьан. Сталин дыԥсит Бериа игәыдцаны дыршьит убырҭ рышьҭахь дхынҳәит аԥныҟа. Ааигәа 80 шықәса дшырҭагылаз иԥсҭазаара далцит. Ҳаб иакәзаргьы 60 шықәсазы шықәсқәак ракәын игыз, иқәра шацанамкозгьы Ԥсҳәы иалсны агаҿаҟа амԥа иқәыз Гитлер ируаа ирабашьуаз ҳаруаа бҵьарлеи ҵьапҳанылеи, фатәылеи аеқәа рыла ирызхазгалоз ауаа дрылан аибашьра нцәаанза.

Колиа иакәзаргьы уигьы деибганы дхынҳәит аибашьра ашьҭахь шықәсык цхьан.

Ари аибашьра ашьҭахьтәи аамҭа ахашҭрахь ииасуама уҳәартә инеихьан. Уи иахыҵхьан 47 шықәса. Иха-иԥсы иҟаз ауаагьы ршьапы иқәгылахьан. Ҳҿаргьы угәы иахәартә аизҳара амҩа иқәлахьан. Ҳаинтеллигенциагьы хар амамкәа еиҵагылахьан.

1992 шықәса, ахәаша, нанҳә 14 аены Гитлер Асовет Еидгыла имырҳәа-мырза дшақәлаз еиԥш Шеварднаӡегьы Аԥсны дақәлеит. Иҳабашьит 60-70 шықәсқәа ҳчеиҵьыка иаазахьаз ауаа. (Ауаа ҳәа узрызҳәозар). Аха ахаан ирхымҵшаз ахьымӡҕ рыманы – уаҳа арахь ихынҳәуа иаб диԥам рҳәо иқәцаны иказцаз ҳҵеицәа ирылан ҳабиԥара 6-ҩык ҳаҷкәынцәа. – Ҳабду иашьа имоҭа Ҳаҵьараҭ иԥацәа хҩыки (урҭ усҟан иеҭымцәан рани раби ԥсхьан) ҳара хҩык аишьцәа иаҳхылҵыз хҩыки. Арҭ Бзыԥтәи афронти, Гәымсҭатәи афронти ирылан. Урҭ: Радик Колиа-иԥа, Руслан Џьота-иԥа Иурбеи Уасил-иԥа. Еибашьит хамеигзарыда. Иранашьоуп аҳәынҭқарратә ҳамҭақәагьы. Егьырҭ абџьар зкымызгьы аҭуан иқәтәаны реырымҵәахзеит, ирыдыз рыдҵақәа гәыкала инаргзон афронтқәа рыцхыраараҿы.

Ҳаҵьараҭ иԥацәа: Хьымца, Хьырбеи, рашьа аиҵбы Ахра. Арҭгьы ахәрақәа роуит, аха рыԥсы еиқәханы аибашьра хдыркәшеит, аҳамҭақәа рыманы.

Алабжьара

Ишыжәбо аԥхьаҩи сареи ҳаицәажәара аҵыхәтәахьы иааигәахеит. Уажәшьҭа аишьцәеи аиҳәшьцәеи:Рудик, Беслан, Радик, Руслан, Иурбеи, Гәыли, Марина, Нанули, Иулиа, Чарида - шәахь схы нарханы ажәаҟәандақәак шәзынсыжьыр сҭахуп. Ари адунеи хызфаахьоу ҳәа азәгьы дҟамлацт.

Убри аҟнытә шәаасзызырҩыр цәгьа избом. Зегь раԥхьагьы ишәасҳәо:

«Ишәмырзын уаҩ дзырхәыцша аҭоурых змоу шәызхылҵшьҭроу рдоуҳа. Ишәмырзын шәабацәеи урҭ рабацәеи ршьа-рда иҭагзаны инеимда-ааимдо ицқьаза иааргаз, ҳажәлар иазәыкны еидызкылаз, рыхԥша ахара иназгахьоу ахымҩаԥгашьа шьахәқәа ирылазаазаз

иҿырҧшыгоу «Аҧсуара». Егьа аамҭацәгьа ҟаларгьы (уи Анцәа имҳәааит аха…) ишәмырзын шәабиҧара ахәшҭаара. Ишәмырзын ҳажәла ахыбаԥцәа аамҭала зны еиҿаркхьаз аҧсуа имца ажәла. Шәацәымаашьакәа иацшәҵала шәабацәа ҳазхьымзаз. Хара шәыҟоума ааигәа шәыҟоума аишьцәеи аиҳәшьцәеи шәеибаҧшаала, шәрыцҳаибашьала, шәеицхыраала, шәкеибамыжьын.

Лымкаала аишьцәа шәахь: – шәаҳәшьцәа еснагь шәрызҿлымҳаз, шәрызхәыцла, шәырхылаҧшла. Шәара дара рзыҳәан шәбаагәароуп, шәгәыӷырҭоуп, шәара шәоуп абысгьы, анысгьы ешьасгьы ирымоу, абри шәхашәмырштын, бзиа ижәбала. Аиаҳәшьа дызмам аиашьа дызмам еиҧшҵәҟьа дрыцҳауп. Аиаҳәшьа аиашьа иахь илымоу агәбылра иацназго гәбылра ыҟазам. Ирҳәоит: «-Аиашьа изыҳәан икалҭәаз алаӷырз ахькаҭәаз уаҳа ҵиаа ахылҵзом» ҳәа.

Ирҳәоит – аизааигәара – агәбылра ҟанаҵоит ҳәа. Уи иашаҵәҟьоуп!

Ажәаахыр анӷәӷәоу ахра аиҧш иӷәӷәахоит, арбгара цәгьахоит. Ижәдыруаз, шәыжәаахыр анӷәӷәоу шәыҧсҭазаарагьы ҧшзахоит, иӷәӷәахоит.

Издыруеит шәызхылҵыз реиҧшҵҟәьа агәыразра ду шшәымоу. Уи гәахәара дууп. Амала ишәасҳәоит – амцхә агәыразра шхәарҭам. Уи маҷк адамхаргьы уланарҟәоит, уланарҟәоит акәым иуҧырхагахаргьы алшоит. Аҧсуаа иҳамоу амцхә агәыразра шаҟантә иаҳҧышькласхьоузеи, шәара шәызхаанугьы ыҟами (1992-1993).

Ишәҧылаз раҧхьа аҧсшәа иашәҳәа. Избанзар «Мшабзиа» - ҳәа зоуҳәаз хымҧада «Бзиа убааит» ҳәа аҭак уиҭоит. Уи шаҟа ибзиоузи! Ныҳәарами! Зеиӷьашьарами!

Агәылеи аԥыза гәакьеи иахьынзауа ргәы нышәмырхан шәара шәгәы ндырхаргьы, ианахәҭоу иахьынзахәҭоу ачҳара бзиоуп. «Кыр зычҳаз акры ибеит» - ҳамҳәеи. Урҭ рырҳара мариазам, иуцәызыр рыҧшаара иаҳагьы ицәгьоуп.

Арыцҳа дыжәбар шәигәҭамсын, шәицхраа, абеиа шәимеилаҳан.

Аиҳабы дөыжәлозар иҿыжькыл акышьа шәеақәшәыршә. Ауаа рҿы агәрагара аашәырԥшла. Амаза зҳәо шәизааигәахар имаза ҿахимҵәо шәхы ишәырба. Ижәдыруа азә избахә дазҵаар азәы, иҟалап дзызҵааз дманшәаламзаргьы дышәмырџьан, уи иара ишәазҵааз ихала деиликааует шәара шәхы ацәгьара ашәмырган.

Шәанцәажәо шәажәа иалашәҵала шәабацәеи шәабдуцәеи рызбахә. Шәара урҭ рзын шәыхьзырҳәагақәоуп, ишәҳәаша, шәызларыхцәажәаша шәзынрыжьхьеит. Урҭ шәара шәзын иҭоурых ԥшзоуп, инамысуп, ичеиџьыкоуп, иаазагоуп, иҭоурых баҟоуп.

Шәачычаз ачеиџьыка, уи ауаа зегьы ирзеиԥшуп, изцышәфо деилышәкаа, изҿашәҵогьы дыжәдыруазароуп. Ачеиџьыка аҵакы усоуп ишыҟоу. Изубалак ирыцуфо ачеиџьыка аҳаҭыр лаҟәуеит – уи иаразын игәнаҳароуп. «Учеиџьыка сакәыхшоуп» ҳәа аԥсуаа баша ирҳәазомызт.

Ачеиџьыка – уаҩроуп. Ауаҩра гәылак иҿы унеины – уаҵәы иузаазгоит» – ҳәа ауаара узимхзом, дәқьанк аҿы унеины ахә шәаны иузаахәазом, излаауххәои ирымҭиуазар. «Ауаҩра уара ухаҭа ишьақәургылароуп».

Азеиҕьашьара

Исҭахуп: «Ԥсуаҵас даазоуп», «Ԥсуаҵас деиҿкааууп», «Ԥсуаҵас иажәа цқьоуп», «Ԥсуаҵас делффаҷа деилаҳәоуп», «Уи иахьа дҩыкәгыланы дахьцәажәаз ишьҭахь цәажәашьа ыҟазам», «Уи иахьа ԥсуаҵас иҿеилаҳәаны иҿы ццышә дақәтәаны дуԥылар зықьҩык дрылазаргьы дрылукаауеит», «Уи чеиџьыкала уаҩ димаҭәам»!..» Абас зыхԥша ҳаракыз аԥсуаа ҳҿы ирацәан, хаҭала сызхаанугьы ыҟан. Абас аԥсҭазаараҿ зхы аазырԥшыз ауаа роуп аԥсуаа ҳаидкыланы иахьа ожәраанза ҳмырзкәа ҳаазго адунеи аиҳарак иадырхьоу «ҳ-Аԥсуара».

Иахьа абызшәақәа зырблаҟьо аамҭа ҳаиҭааҭагылахт аԥсуаа. Исҭахуп абри аамҭа шәеацәыхьчаны шәаныԥшқаз шәанацәа ргәаҳәаԥыхш шәҟырҟы шархәыхәыз еиԥш раԥхьа шәҟырҟы зырԥсаҳәаз шәанацәа рыбызшәала шәцәажәаларц, шәыбызшәа

аеԥхьанакыр, нас арҭ хыхь ишәабжьазгаз аԥсуа ихымҩаԥгашьақәа зегьы рыеԥхьаркоит.

Нас азыхәан аиарҭа иагәылҵыз ачымазаҩ еиԥш инхышәҭ-аахышәҭо имчыдаха иаашәымпыҵахоит шәаԥсуарагьы. Арҭ хыхь ишәзеиҕьасшьақәаз шәырзааигәоуп, аха шәацәымаашьакәа ирыцшәҵала, ишәхылҵогьы убысҵәҟьа ирылашәаазала.

Ҳара, шәара шәызхылҵыз шәзаазаз шәабацәа ҳазнысхьуо ҳаамҭақәа ҳаԥсуара ашьақәырҕәҕәара иашьклаҳәуаз аамҭақәан, аха ҳамшала еԥныҳәак азәы ишәиҭартә, шәҳарԥхашьартә ҳхы мҩаԥаҳымгеит, амала цәгьа исҭахуп, иара усгьы ҳаҵкьыс шәеиҕьхарц! Аҳаҳаи, ус шәгәы иаанамгааит абра исҳәаз иначыданы уаҳа даеа хымҩаԥгашьак ҳ-Аԥсуара иамазам ҳәа. Маԥ! Аԥсуара иамоу ахымҩаԥгашьатә кәамаҵамақәа ҵыхәаԥҵәарак рымазам аԥсҭазаара ыҟанаҵ. Ара сара еиқәысԥхьазаз, урҭ Аԥсуара иалагамҭоуп ҳәа ишәԥхьаза, мамзар Аԥсуара иаҵанакуа ҳәа иааидкыланы макьана аҩра азәгьы илимыршацт.

Уажәшьҭа ҳара ахҩеишьцәа иааҳгаз ҳҭацацәа: Анқәаб-ԥҳа Рита, Чантуриа-ԥҳа Нонна, Кәыҵниа-ԥҳа Гәында, Аҩыз-ԥҳа Фатима, Ҳашыг-ԥҳа Гәында – шәахь схы нарханы зегь раԥхьа ишәасҳәо: зашҭа шәҭалаз рашәа шыәмҳәар ада ԥсыхәа шшәымам еилкааны ишәымаз. Убри аамышьҭахь – ишәдыруазааит аԥсуаа ирҳәамҭаны иахьанза иаанхаз ажәа ԥшаахқәа: «– Ахаҵа дынзырхо аԥҳәыс лоуп, дыхзырҵәогьы – аԥҳәыс лоуп». Ари ус баша иҳәазам, уи – аԥсҭазаара ауп идзырҳәаз. Аҳәара шәысҭоит шәара шәзыхшазгьы насгьы зыхьзала шәымҩахыҵыз шәхацәа зыхшазгьы шәмырԥхашьарц. Уи шәылшартә шәыҟоуп. Ишәхашәмырштын – акрыззеилоу акеимарымкыргьы ауам, аха егьа шәхацәа шәрызгәааргьы урҭ зыхшаз рышьҭахь ишгылоу шәхашәмырштын. Урҭ шәыбзиа заҵәык ауп шәара шәыҟнытә ирҭаху уаҳа акгьы.

Гәала ҕәҕәак (Анцәа имҳәааит) шәымамкәа шәылахь еиқәышәымҵан. Асас дышәзааир ишәымоу ала шәхы-шәҿы шәхаччо шәиԥыл. Анхара агәамҵрагьы ацуп, аха уи ԥсҭазаароуп, уи аимак-аиҿак амамкәа аузом. Ус ианыҟамла аԥсҭазаарагьы абысҭа хьаса еиԥшхоит гьама аиузом.

Акы еиҧшымкәа аҳәара шәыстоит – аиҿцаара шәыгшәмыжьын. Зыҩны шәыҩнагылоу шәхацәа шеишьцәоу шәхамырштыкәа аицалацәа пату еиқәҵаны шәеибабала. Насгьы дырҩагьых сызлашәыҳәо – шәызтанагалаз агәаратә артбаара, аизҳара шатаху шәхашәмырштын, аха «ахамырштра мацара иамур ҟалап…». Еита шәасҳәоит – ҳара ҳазхылҵыз ҳаб заҵәык иакәын ҳабду игәаратә иаанханы иҟаз, аха ҳан даниднагала ҳгәаратә азҳаит. Иахьа шәаргьы ҳаргьы ҳаидызкылаз, ҳхыҧхьазара, аҩада исҳәахьеит, изыбзоурахаз ҳан лоуп. Усҟан, иахьа шәара ишәымоу анарха шәыцьара ишаны хәтакгьы рымазамызт, аха рхы иацәымаашьакәа ҳаздырҳаит. Иҟалап шәареи сареи иахьа ҳаицәажәозтгьы иҵегьы гәаартыла ҳаицәажәаргьы, аха уигьы цәгьам, иаҧсуарами. Сара лымкаала уи амцәажәара дарак сақәшаҳатым, аха макьана аҽҳәара мааицзар акәхап. Амала «сызцәшәогьы» ак ыҟоуп. Шәсырцәажәап аха уашьтан ацәшьра сықәәар? Ари лафуп, аха алаф мыждагьы аиаша шьагәытс ианамоу еиҳауп. Изхысҳәааз «ишәылшап» шәгәахәозар ҳаицәажәароуп уаҳа ҧсыхәа ҳамам.

Аҵыхәтәан ишәасҳәо, сегьзлашәыҳәо – ацәгьеи абзиеи маҷымкәа срылазырҧшхьоу иаансыжьхьоу сжәашықәсақәа аахәаны, насгьы иаҳцәыҧсхьоу рыҧсатақәа рҳақ ахьзала сашьцәагьы, саҳәшьцәагьы, ҳтацацәагьы абра ишәыдызгалаз алабжьарақәеи азеиҕьашьарақәеи шәхашәмырштырц. Сара саныҟамгьы еиҳагьы шәеeидкыланы шәеицныҟәаларц, цқьа шәрызхәыцны, шәтахызаргьы «Уасиатк» аҳасабала ишәыдкыланы ишәымазарц…

Ижәдыруазааит арт ишәасҳәақәаз шәабацәагьы ишәарҳәарц шыртахыз аха иахьымзагәышьеит шәеидкылара.

Ишәыгымзааит – «Аихазгылара!»

Ишәыгымзааит – «Аизызырҩра!»

ҲАЖӘЛАХЫЫЗ АҬОУРЫХ

Аамҭеи алахьынҵеи неидшәарак рымамкәа еснагь еицуп. Урҭ егьа урыҟәызбыргьы дара ртәы ҟаҵо ицалоит.

Шаҟа ирацәазоузеи урҭ рзеибафара хлымзаах иалазхьоу аԥсуаа рымҭашьҭақәа, рыжәлахьызқәа, рабиԥарақәа.

Амала маҷк адамхаргьы гәынкылагас иаҳзынхаз – дара, ажәлахьызқәа ҳәа ҳазҿу аамҭала иныҟәызгоз ауааԥсыра рхаҭақәа шиазаахьоугьы иахьа уажәраанзагьы рымҭашьҭақәа аазырԥшуа рыжәлахьызқәа зыххаланы еиқәхақәаз аҭыԥхьызқәа рацәазаны иаҳзынхеит иахьа.

Иаагозар, иаҳҳәап, ааигәанза ииадыруазма ижәлоуп ҳәа абарҭ реиԥш иҟоу аҭыԥхьызқәа: ақ. Мгәызырхәа – Мгәыз – Мгәызаа; Лзаа – Лызаа; Арыҩҭа – Арыҩҭаа; Мамзышьха – Мамзаа; Мзаа – Мызаа; Мҷышь – Мҷышьаа; Маҳцырҭа – Маҳцаа уҳәа имаҷымкәа. Арҭ ажәлахьызқәа рҿы иҟоуп: аԥсуаа, асазқәа, ашәуаа.

Абарҭ еиқәаҳԥхьазаз, иаҳзымҳәазгьы нрыцҵаны, ақьаад иазнагамзҭгьы, мамзаргьы иҳәамҭақәаны инымхазҭгьы усҟан ииазаахьоу ԥсуа шьҭамҭақәоуп ҳәа иаҳзымдырзуа ииаанхон. Уи рыцҳара дуны иаҳзыҟалон. Амала уажәыгьы иҭцаам шаҟа хьыз аанханы иҟоузеи…

Уажәы, зегь раԥхьа, маҷк адамхаргьы, еилҳаргап ажәа – «Ажәлахьыз» ахьынтәааз, ҵакыс иамоу. Иаҳҳәап, урысшәала ажәла – «фамилия» ҳәа иашьҭоуп, аха иара ажәа ахаҭа латин бызшәоуп (familia) иаанагоит – «Аҭаацәара», мамзаргьы «Абиԥара». Урысшәала – «Семья», «Род».

Ҭоурыхла ҳахәаԥшуазар ҳара аԥсуаа егьырҭ амилаҭқәа рааста ари ажәа «Ажәла» - еиҳа игәцаракны ҳаҭырла ҳазнеиуеит уҳәартә иҟоуп. Иаҳҳәап: арԥыск ԥҳәыс дааигазар, мамзаргьы ҭыԥҳак хаҵа дцеит ҳәа ҳаҳар зегь раԥхьа – дзыжәлада? – ҳәа ҳҵаауеит. Уи адагьы, азә цәгьарак имхаҟаҵазар – «ижәла аҵәа ирыцәгьеит», «ижәла ирԥхашьеит», «ижәла даԥсамхеит» – рҳәоит.

Даеакгьы. Ҳара иҳамоуп ашәира бааԥсқәа иаҳҳәап: «Ужәла нҵәеит», «Ужәла ызааит», «Ударакәыц нҵәааит». Аҵарауаа изларҳәуала ахьзи абхьзи рыла ааԥхьара аамҭа наскьо ианалага ажәлахьыз цәырымҵыр ада ԥсыхәа аныҟамлаз ҳәа иԥхьазоуп. –

Урыстәыла иҟалеит етап-етапла: «Обязательность фамилий возникла только в XIX-XX вв. В Турции, например, они возникли в тридцатых годах XX в. в результате реформ Мустафы Ататюрка. В России принятие фамилий происходило для князей – в XIV-XV вв; дворян и купцов - XVI-XVII вв; горожан и крестьян – в конце XVII и даже в XIX вв. (Ш.Инал-ипа «Антропонимия Абхазов» стр. 141, 2002 год).

Иара абри ашәҟәаҿы - фамилий и теперь существуют не у всех народов. Классическим примером бесфамильного народа являются исландцы, знающие все о своем народе – о его происхождении и этническом развитии, но у них до сих пор нет фамилий, а только имя и отчество, а в 1913 году был издан и специальный закон, запрещающий исландцам носить фамилии: «Никто не должен брать фамилии в нашем обществе», отсутствие наследование фамилии подчеркивает у них принадлежность к одному обществу (Иара уа, адаҟьа, 142).

Аԥсуаа рыжәлақәагьы цәырҵижьҭеи шьарда краацуеит. Ажәытәзатәи аԥсуа жәлақәа аԥсуаа рҭоурых аҿы агәалашәара ыҟоуп. «Древнейшие абхазские фмилий упоминаются в исторических преданиях об апсха, («царе абхазов») которые, обычно, относят к периоду абхазского царства, (VIII-X вв) среди них и княжеско дворянские и крестьянские. Процесс образования абхазских фамильных имен охватывает начиная с раннего средневековья вплоть до XX в. (Куправа А.Э. «Из истории абхазской антропонимии», с.8, 2003 г.).

Ҳара иаадыруеит аԥсуаа ҳҿы ажәлақәа шьақәгылаанза абхьзыла ишнеибаԥхьоз. Исландиаа шахәаԥшуала рмилаҭ аѡнуцҟа ажәлахьыз аҟамзаара иаанаго – дара зегьы иахьыҟазаалакгьы биԥаракны еиҟараны ишьақәгылаз жәларуп ҳәоуп.

Аԥсуаа ҳҿы ажәлахьызқәа шыҟоугьы ирацәоуп, ажәытәан аиԥш, абхьзыла изыԥхьақәо. Ашҟәынҵара ааиаанзагьы ианааигьы абхьызқәа змаз рҿы иахьанзагьы инханы иҟоуп ажәлахьызқәа.

Иаагозар иара хыхь зызбахә ҳамоу ашәҟәы автор ижәлахьзы «Инал-иԥа». Ари ажәлахьзы аагоуп ахьыз «Инал» аҟнытә (уи иара ихаҭагьы иҳәахьан).

Ахьыз – «Запҵшь» аҟнытә иаагоуп ажәлахьыз «Запҵшь-ипҳа», «Шаҭ-ипҳа» - Шаҭ аҟнытә.

Иаҳҳәап. ашәҟаҿы жәлала ианырҵо аха абхьзыла инарпҵхьо иахьагьы ишыҟоу.

Шамахамзар Аҧсны аҟыҭаҟәеи аҳаблаҟәеи, реиҳарак ҳҳәаргьы ҳалшоит, аҧсуа жәлахьызҟәа рыххаланы иҟоуп ҳәа аҟәшаҳаҭра ҟаҳҵазар, ари ус иаамарианы иҟалаз ак акәымзар ҟалап.

Еиуеиҧшым ажәлаҟәа зланхо ҟыҭак мамзаргьы ҳаблак лымкаала жәлак ахьыз ахҵара зыхҟьо ҳәа ауаа ирҳәо: – Уи, ажәла иахылҵыз хаҵа ҕәҕәак дыҟаны ари аҟыҭа мамзаргьы аҳабла иаланхоз егьырҭ ажәлаҟәа иҩрылҳәаҳәартә еиҧш ижәла ахҧша ҳаразкшаз хаҵарак ҟаиҵазар. Мамзаргьы иааигәа-сигәа иҟаз егьырҭ ажәлаҟәа рааста иара ижәла зыжәлоу рымчра иаҳа иҕәҕәазар.

Сара ибзианы сахаануп ҧыхьа уи аҟара изыргамыз ажәла азә ила ауаа ишырдырыз. Уи маҵура дулеи, хаҭабзиаралеи ижәлеи ихьзи неидкыланы ауаа ргәаҿы даанхеит. Уи адагьы, ҳара ибзианы иаадырууеит ажәлар рашәаҟәа: «Смыр Гәдисеи», «Аиба Хәиҭи» ирызку ашәаҟәа. Урҭ – аҧхьатәи – дшәарыцаҩ ҕәҕәан, егьи – дхаҵа ҕәҕәан.

Арҭ рашәаҟәа иахьагьы бзиа ибаны иаҳҳәалоит.

Иҟоуп ҳажәлар аҧсуаа ҳәа хаз милаҭны ишьаҟәгылеижьҭеи рыжәла маҵара акәымкәа аҳәынҭҟарра аҩазара аҟынза иҩеингы ажәлагьы аҳәынҭҟарра ахьызгьы ҳаразкхьоу ауаа злиаахьоу ажәлаҟәа. Иаагозар Леонаа инадыркны иахьанза Аҧсны аҭоурых иагәҭылакны иаазго ажәлаҟәа: Чачаа, Лакәараа, Арзынаа. Лакоба Нестор Аполлон-ипҳа (1893-1936), Арзынба Владислав Григори-ипҳа (1945). Арҭ аҩыцьа Асовет ҳәынҭҟарра иахаану роуп. Раҧхьатәи – 1921 шыҟәсазы иара инапхгарала ишьаҟәгылахьаз Аҧсуа ҳәынҭҟарра дахагылан 15 шыҟәса, аҵыхәтәан дахыршьаант Сталини Бериеи. Аҩбатиә – Асовет ҳәынҭҟарра аилаҳара (1991) рхы иархәаны Ҳаҧсадгьыл иаҟәлаз Ҟырҭтәыла иаиааины Аҧсны ахаҟәиҭра азаазгаз ҳажәлар раҧхьагылаҩ иакәны аҧсуаа рҭоурых иазынхаз иоуп.

Амилаҭ ахҧша ашьҭыхра зыбзоуроу ахыҧхьазара маҵара акәзам, иара амилаҭра ныҟәызго ауаагьы аҵзароуп. Аха иҟахуп аҳәынҭҟарра акәым ажәла ахаҭа ыҵазырбго ауаагьы.

Ажәытәан аҳәынҭқарра аныҟамыз ахаҵареи, афырхаҵареи аазырҧшуаз ауаа рыхьызқәа рхырҵон: аҟыҭақәа, аҳаблақәа, ашьхақәа, ахрақәа, азыхьқәа, аҿаҧарақәа. Урҭ рыхьызқәа рыхҵара знапы ианыз ауаа ракәын.

Ауаҩытәыҩса иҧсҭазаараҿы иҟамлац ҟалахьоушәа ажәабжь алхра зыҟалазом. «Ала хьҭам алаҕырз аауом» рҳәоит. Алакәҵәҟьагы ҵаҵҕәык амамкәа излакәхазом.

Уажәы сырзааҭгылап еиуеиҧшым, ауаа еицырдыруа ажәлақәа зланхо аҟыҭа «Бармышь» ахьыз хьзыс ажәлахьыз ахны изынхаз ҳәа исаҳахьаз ажәабжьқәа рыҟнытә, зегьыҵәҟьа ракәымзаргьы акы-ҩба жәабыжь.

Ҳалагап «Џьали-иҧа Џьамарди Кәыџба Бзгьеуси» - ҳәа хыс измоу аҳәамҭала.

«–Иныҟәырҧшшәа акәзаргьы ари ахҭыс ҟалеит 1780-тәи ашыҟәсқәа раан. Уи аамҭазы иахьа «Кәыџба иашҭа» ҳәа иахьашьҭоу аҭыҧ аҟны дынхон Кәыџба Бзгьеус ҳәа хаҵа ҕәҕәак. Уи иман 100-ҩык ашьаҟауаа – ар. Изларҳәола Бзгьеус есышыҟәса ааҧынраз, асы анцалак ир иманы дааушан шьхала, дагьрыҟәлон Блабырхәаа. Иҭҟәаны иигоз игон, иҟан иишьуазгьы, ауаа еимиҵәон, ирҳәуан. Ари лассы-лассы даҟәло даналага Блабырхәаа хьаас иҟарҵеит, аҕа ҳаиҿагылароуп рҳәеит.

Ажәлар реиидыркылт, еиҳабысгьы далырхит Џьали-иҧа Џьамарды.

Уи жәлала д-Барцыцын, аха абшьҭрала «Џьали-иҧа» ҳәа иарҳәон. Иара ихала ашәаҟь хәшәы ҟаиҵон, абџьаргьы иман, ажәлар изызырҩуан. Иаҧиҵеит 100-ҩык рҟынза ар. Урҭ зегьы иара иабиҧара иалҵыз ракәын.

Ус ишнеиуаз азынра ииасит, ияаит ааҧынра, ашьхараҿы асы зыҭит, иаатит амҩақәа. Ари збаз Кәыџба Бзгьеус ир иманы иҿааихеит. Џьали-иҧа Џьамардгьы ир иманы Блабырхәаа рышьха «Аҳәацәа рзыхь» днеит. Иалагеит аибашьра. Иҭахаз, ихәыз рацәахеит. Иаиааиз – иаҵахаз ҳәа азәы ак иҳәо иҟамлеит, аха Кәыџба Бзгьеус уажәрааанза ишыҟаиҵалоз еиҧш, Блабырхәаанза дзымааит ауаа ҭҟәаны иго изыҟамлеит. Ажәакала, ир иманы дхьамҵыр амуит. Бзгьеус даараза даргәааит ари ахҭыс, аха иҟаиҵоз. – «Кәыџба Бзгьеус сакәым сара Џьали-иҧа Џьамарды

санизымаиааи» - иҳәан аибашьра ду аҿазыԥкаҵара далаегит. Даалаган ир рхыԥхьазара ҩынтә иазирҳаит, абџьар, аџьаԥҳаны уҳәа иԥшааит, аха араԥкагьы даанымгылакәа уи дрыԥхьеит аԥкарачқәеи ачерқьезцәеи. Абасала Бзгьеус иаԥиҵеит абџьарла ибзианы еибытаз хыԥхьазаралагьы ирацәаз ар. Дазыԥшын ааԥынра ааира, игәы итан аибашьра ду аԥкаҵара. Ари збаз Џьалиипа Џьамарды даара ицәымыгхеит, аха иԥкаиҵоз, иаргьы аҿазыԥкаҵара далагеит, иргьы рхыԥхьазара иациҵеит, аха иара идыруан Кәыџба Бзгьеус дышбааԥсыз, убри азы иатахны иԥхьазеит ир хыԥхьазаралагьы бџьарлагьы иҵегьы ирԥәгәарц. Иара иабиԥара Џьалиаа рыҩнуҵка схаҵоуп зҳәоз зегьы абџьар диркит, аха урт рхыԥхьазара еиҵан Бзгеьус ир рааста. Абас атагылазаашьа аныԥкала, Џьали-иԥа Џьамарды днеит Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷа иԥкны. Уи блабырхәаа зегьы дреиҳабын, пату ду зқәыз хаҵан, насгьы иман ар, аибашьразгьы деиқәшәан. Иԥкалазгьы еиҳәеит. Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷа ари аниаҳа ус иҳәеит: Уара Џьамарды, Кәыџба Бзгьеус ҳара ҳаиааироуп, уи азы ҳамчқәагьы дузароуп. УИ иҿагылараҿы сара аԥызара сыдыскылоит, аха ҳееидаҳкылароуп ҳабџьар, ҳџьаԥҳаны, ҳар, зегь рыла ҳаиқәшәазароуп. Убри аԥкнытә уара уцароуп Бармышь ақытахь. Уаԥка дынхоит Бармышь Дашьышь зыхьзу хаҵа ԥәгәак, уи имоуп ар, ажәлар пату иқәырҵоит. Сара сыр сыманы ириашаны аға сигәыдлар, Бармышь Дашьышь арԥьажәҩара сзиур, уара Џьамарды ур уманы армажәҩара сзуур хымԥада Кәыџба Бзгьеус даҵаҳархоит.

Уи акәхеит, Џьамарды дцеит Бармышь Дашьышь ишԥка. Еиҳәеит зегьы. Дашьышьгьы ари аус дадгылеит. Усԥкан Бармышь ақытан аиҳарак инхоз Бармышьаа ракәын. Ари ақыта Бармышь захьзугьы Бармышьаа ахьынхоз азоуп. Изларҳәо ала, Бармышьаа нхацәан, аха нхацәа бзиақәан, ачеиџьыка змаз уаан, аибашьрагьы рылан. Ишнеиуаз аамта аҿаԥсахит. Бармышьаа рыжәла зыжәлоу иахьа Бармышь ақытан инхазом, аха рыхьыз аанхеит. Ирҳәоит Бармышьаа рыжәла нзырҵәаз ачымазара бааԥс ауп ҳәа. Аҵыхәтәанза иаанханы иԥказ Бармышь Бабын иакәын. Убрыгьы убри ачымазара дагеит, джуп иара дахьынхоз атыԥ аԥкны, уи иахьзуп «Бабын ихәы».

– Еибырҳәаз аамҭа инаҟәыршәаны Бармышь Дашьышь ир иманы днеит. Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷеи, Џьали-иԥа Џьамардеи рыр рыманы уа инеихьан.

Ашьыжь алашьцара зеалакны идәықәлаз шьыбжьон агәылхәаҵәаразы «Аҳәаҵәа рзыхь» инеит. Уа ир иманы дтәан Кәыџба Бзгьеус. Уи акәхеит аибашьра иалагеит. Хаха-хымш аанҿасрада еидшыланы аибашьра иаҿын. Иԥсызи ихәызи рацәан, аха аиааира макьана ихаран. Абри аамҭазы Кәыџба Бзгьеус ир рыҟнытә хаҵа быргк даалҵны убас иҳәеит: «Кәыџба Бзгьеус, Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷа шәхацкы! Ҳара ҳнибарҵәеит. Шәара адҵа ҟашәҵоит иҵегь ҳаибашьырц. Ҳара зегьы бызшәак ауп иаҳҳәо, нас ҳазнибарҵәарызеи? Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷеи Кәыџба Бзгьеуси хаҭала шәеиндаҭла, еиааиз иргьы аиааит, иаҵахаз иргьы аҵахеит». Ари иазыразхеит зегьы.

Кәыџба Бзгьеуси Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷеи раҳәаҟәа ҭԥааны иааиҿагылеит.

Ар наҟ-ааҟ иҟаларызеишь ҳәа игыланы иԥшуан. Даара акырза еидшылеит, аха аиааира азәгьы изгомызт. Аҵыхәтәаны Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷа имҩаниҵаз аҳәа Кәыџба Бзгьеус иарма жәҩахыр инаҟәшәан имаҟа ахьҿаҳәаз аҟынза иԥнаҟеит, акаҳарагьы далагеит, аха икаҳамҭаз иаадәықәиҵаз иаҳәа аԥышә аҵарра Ҳәынҷа имгәаҵәа иҩалашьшьит. Уи акәхеит, рҩыџьагьы асакаса ианҵаны рыр рыҵагыланы рыҩныҟаҟәа рахь иргеит. Кәыџба Бзгьеус дыржит «Кәыџба иашҭа», Ҭаскәач-иԥа Ҳәынҷа дыржит Блабырхәа аҟыҭа, иахьа Барцыц Антипа игәараҿы игылоу аҳаҷҷа аҵаҟа.

Ари аҳаҷҷа жәытәзоуп, иахьагьы игылоуп. Ари ахҭыс аҵыхәтәантәи акәхеит. Убри инаркны Кәыцаа рҟәылара аҵыхәа ԥҵәеит. Ари ажәабжь иҟалахьоу акакәны еиҭеиҳәеит Џьали-иԥа Џьамарды имоҭа Џьали-иԥа (Барцыц) Ԥшькьаҿ.

Икьыԥхьуп Барцыцаа раҳәшьаԥа Заур Абџьба инаԥҩыра аҟынтә. 1974 шыҟәсазы иҩуп.

Заур Абыцьба исзааигаз Бармышь ақыҭа иаххәааз ари ажәабжь аниасҳәа – «Бармышь ақыҭа ахьыз ахьынтәааз» ҳәа ахьызҵаны даҽа ажәабжькгьы ақьаад ианҵаны исзааигеит Бармышь ақыҭа «Мазихәа» аҳабла иатәу Котик Шардын-ипа Ажьиба. Абар уи иихәо:

«Сара сахьиз Бармышь ақыҭан ауп. Есқьынагьы хьаас исыман, сазҿлымҳан еилыскаарц ҳқыҭа ахьыз ахьынтәааз, изхьызҭыпхаз, ҵакыс иамоу.

Иҵуазар ҟалап абас 20-ҟа шықәса. Ҳқыҭаҿы чарак ыҟан. Уаҟа Бармышь ахьыз ахыҵхырҭа аҭоурых ишалацәажәоз саргьы срызҿлымҳаны сырзааигәахеит.

Уи аҭоурых иалацәажәоз дараза зықәра неихьаз быргцәан, 80-90 ш. ириеҵамызт.

Сара иахьа изласгәалашәо ала 6-юык ыҟан. Урҭ: **Барцыц Ладемыр**, - Блабырхәатәын, **Хышба Дарафеи** – Лзаатәын, **Кьахьыр-ипа Кәакәын** – Бармышьтәын, **Еныкь Максим** – Бармышьтәын, **Анқәаб Шьықәыр** – Мазихәатәын, **Ажьиба Шардын –** уигьы Мазихәатәын. Урҭ рнаюсгьы дыҟан **Нанба Туцьбеи** – Бармышь ақыҭантәын.

Абарҭ зызбахә сҳәаз иаҳзынрыжьыз рҭоурых жәабжьқәа иреиоуп ақыҭа «БармышЬ» ахьыз аҭоырхгьы.

– Хышба Дарафеи: – «Ажәла Бармышь уи аамсҭажәлак иаюызан. Аҳратәра ахаан Бармышь Дашьышь дараза аҭоурых ду змаз азә иакәын, иқыҭа адгьыл иара дақәиҭын, хатәыс иман, аамсҭеи ҭауади иареи ражәа ак акәны имюапысуан. Идгьыл аҿы аҳак еипш дықәынхон. Ус дшыҟаз рыхьыз зхыз рқыҭа нықьны иқәымҵыр амуит, ачымазара баапс иагаз агеит, ииаанхазгьы ықәҵит. Аха дара аныкәзаа рыжәла ахьызны иазынхеит».

– Нанба Туцьбеи:– «Ҳқыҭа «Бармышь» Бармышьаа рыжәла ахны иаҳзынхеит. Амала ари ажәла зыжәлоу иахьа ари ақыҭан уаю дахзагәышьам».

– Абыцьба Самсон:– «Бармышь» захьзу шәқыҭа жәла хьызны иазынхаз ауп. «Бармышь» қыҭа дуун. Иқәынхоз аиҳарак Бармышьаа зыжәлаз ракәын. Апсны аҳратәреи иареи еизааигәаз жәлан. Сара изласаҳахьоу ала аурыс ҭып римҭо даналага

рхахьынахаз иқәҵны ицеит, аха рыжәла уи аҭыԥ иазынхеит иқыҭа хьызны».

– **Кьахьыр-иԥа Кәакәына:** – «Аԥсны ҳабдуцәа рабацәа ари «Бармышь» ақыҭа ианықәнагалаз «Бармышь» ахьыз акәны инханы иҟан. Ак ирҳәоз Бармышь Дашьышь даара дуаҩ хатәран, амалуаа дуқәеи иареи рҳәоу еибыҭан иҟан, аха уи ҳара ҳаханымхеит. Ҳабдуцәа анааи ақыҭа ҭацәын, иқәынхоз маҷзан».

– **Анқәаб Шьықәыр** 1910 шықәсаз ииз: «Сара Мазихәатәуп. Ҳабдуцәа изларҳәоз ала Бармышь Дашьышь ҳаргьы ҳидкыланы ҳиман. Иара азәк иакәын Мазихәеи Бармышь ақыҭеи иқәынхоз зызҵаауаз, иаргьы ҳәынҭқарк иаҳасабала иеыҟаҵаны дыҟан. Иара имеида рымамкәа мазихәаа акгьы рзызбуамызт»,

– **Ажьиба Шардын**, диит 1910 шықәсазы. Уи излиеҳәоз ала Бармышьаа зыжәлаз абра адгьыл (Бармышь ақыҭа) зегьы знапы иакыз ракәын. Аамсҭарагьы дара иазааигәан. Ҳәынҭқарк иаҳасабала дызқәынхоз адгьыл хатәыс иман, иқәынхозгьы реиҳараҩык Бармышьаа рыжәла акәын. Аԥсныжәлар иаҳа уадаҩрак рыманы ианыҟала, хымԥада Бармышь Дашьышь иакәын идәықәыршоз. Уи дахьнеиз ажәлар ҿеаԥхьа ҳаҭыр иқәырцон, дзызнеизгьы егьа иус дузаргьы еиҿымкаакәа дхынҳәуамызт. Ус аамҭа шнеиуаз иԥсҭазаара далҵит, аамҭақәагьы цәгьахо иалагеит, ачымазара бааԥсқәа («аршра») уҳәа ицәырцуеит. Аԥсны апапцәа ахаԥаны иркит, аԥсуа жәлақәа еиҭакны анцара иалагеит. Бармышьаа рыжәлагьы Бармышава ҳәа ашәҟәы ианылеит. Ус ишнеиуаз Бармышьаа рыжәла атәым қыҭақәа рахь иашеит. Аиҳарак Аацы ақыҭа нхара ицеит, иаанхазгьы амҳацьырра иқәнагеит. Убас егьа рхасзаргьы Бармышьаа зқәыцыз рыдгьыл «Бармышь» ҳәа хьызҭыԥны иазынхеит.

Икьыԥхьуп Ажьиба Кәасҭа Шардын-иԥа инапҩыра аҟнытә. Март 3, ахәаша 2000 шықәсазы.

Арҭ аҩыцьагьы даара иҭабуп ҳәа расҳәоит ааԥсара исзыҟарцаз азын.

– «Ашәышықәсақәа ирықәлоу ари анхарҭа ҭыԥ ақыҭа Бармышь аҟны аамҭала инхон: Чықьаа, Аграа, Ас-иԥацәа (Махариаа),

Смыраа, Шьышь-иԥацәа, Бармышьаа, Ауанаба, Лабж-иԥацәа, Инаԥҳаа, Қацьаиаа. Ари ажәабжь аазгеит ари ақыҭан «Ажьахаҳара» аҳаблаҿ инхо Гәагә Дач-иԥа Ҷанба иҟнытә».

Лиудмила Сергьегьиа-ԥҳа «Адацхьаа».
Ад. 166-167. Ашәҟәы ҭыҵит 2003 ш.
Ашәҟәтыжьырҭа «Алашара».

– «Жәандәырԥшь ақыҭа Ажәанбақәеи Чаабалааи рнапаҿы иҟан усҟан. Иахьа абра инхо Бармышьаа зхылҵыз уаҩшьрак аҵыхәала Бармышь ақыҭа далымҵыр ада ԥсыхәа аныҟамла Ажәанбақәеи Чаабалааи ижәла аҳаҭыр баны мап ицәымкыкәа дрыдыркылт». «Иахьа ҳқыҭа Жәандәрыԥшь инхо Бармышьаа (Шьышь-иԥацәа) жәлала иаамсҭацәан ҳәа саҳахьан».

Чалмаз Тота Кәасҭа-иԥа.
Нанҳәа 22, 2006 шықәса. Ақыҭа Жәандәырԥшь.

«Бармышь» – село в Гудаутском районе. Название территории упоминается в современной форме «Бармышь» еще в 1830 году Бларамбергом. Шарден также здесь помещает село Бармышь князей Инал-ипа.

Мы уже писали о том, что название села связано с антропонимом Бармышь (ныне пишутся Бармышьаа, Бармышава, вместе с тем, была предложена и версия о том, что Бармышь можно получить из Дбар-рыԥшь «Край Дбаровых» (Аԥсны атопонимика, с. 87, 88). Однако появление письменного свидетельства о том, что род Бармышьаа в прошлом проживал в этом селе, не оставляет никаких сомнении в том, что название села происходит от имена рода Бармышь (Бармышьаа» (см. Сергегия Л.М. Боль корня. Сухум (Айъа9 2003, на абх.яз. с.166).

В.Е. Кварчия
«Историческая и современная топонимия
Абхазии» (историко-этимологическое исследование).

«Здесь же уместно вспомнить и название Бармышь (село в Гудаутском районе). Также имеющее фамильное просхождение. В этом селе и сегодня проживает род Бармышь-аа (пишутся Бармышава).

В. Кварчия
«Тенденциозность или дилетантство?».
Газета «Бзыб» №45, 14.04.1990 г.

(Араӄа Валери игхаз ҳажәла зыжәлоу иахьа ақыҭа Бармышь азәгьы дынхазом).

– Сабду Лагшә-иԥа Ҳанахә иҳәо саҳахьан: «– Дашьышь-иԥацәа (Бармышьаа) сырхаанны рыхԥша саҳахьан, зыжәла ҳаракыз уаан. Урҭ – аԥсуареи, ауаԥсреи, ахаҵареи, ачеиҵьыкеи ишахәҭаз иныӄәызгоз ракәын.

Абри ақыҭа иаланхоз роума, мамзаргьы акәша-мыкәша ишьҭаз ақыҭақәа роума зегьы – абарҭ ҳазларуазаалак акала ҳрыуацәандаз мамзаргьы иҳауацәандаз ззуҳәашаз уаан – ижәлан. Иахьа ари ақыҭаҿ жәлала изыԥхьаша рыжәла зыжәлоу азәгьы дыӄамкәа иқәзаахьеит».

Ари ажәабжь ансеиҳәоз сабду ихыҵуан 112 шықәса (1840-1952).

Анатоли (Лагшә-иԥа) Папцаа.
Аӄәа, Ԥхынҷкәын 5, 2007 ш.

Бармышьаа ҳажәла зыхԥша бзиаз жәламызҭгьы алада иацысҵарц исҭаху аҳәамҭагьы цәырымҵыр ӄаларын.

50-ӄа шықәса уажәаԥхьа ҳҳабла аҭаҳмадацәа ирҳәахьан аамҭала ҳабду иԥсынаҭа аҭауад иԥҳәыс данига диманы дымԥсахыҵит ҳәа.

Усӄан хырԥсаас иӄасымҵеит, сыҷкәынамзи, аха ааигәа исгәалаиршеит ари аҭауад иԥа Кока Амаршьан иаб Ҳаиҭбеи шиакәыз. Уи иҳәеит: «– Саб исеиҳәахьан: – сан Аилакырԥҳа данига аԥсныӄа дааигаанза ақ. Аацы шәыԥснаҭа дшымԥсахыҵхьаз» ҳәа. Аԥсуаа рҳәашьала «Ауаԥсы дахьыӄоу ауп ауаԥсы дахьымԥсахыҵуа». Адуқәа ирҳәо саҳахьан – ҳабду (ҳаб иаб) Лаз уаԥс хатәран, уаԥс

ҟәышын, цәажәаҩ ґәґәан. Аизара ыҟазар дааиаанза ихдыртуамызт, убас даамысҭашәан – ҳәа.

Доусы ижәла ахԥша шьҭызхо, ахьыз зырызгараны иҟоу иара ахаҭа ныҟәызго иоуп уаҳа азәгьы. Ҳажәлахьызгьы аамҭала ахԥша шьҭызхшаз ауаа шыҟаз аҵыхәтәан урҭ ауаа рышьҭахь азәгьы даныҟамла (аамҭацәгьа иабзоураны) азныказ ихьысҳахуа – «шәабаанагеи» рҳәо аҟынза имаҷхахьан, икаҳахьан.

Аха ҳазшаз Анцәа ду ихылаԥшрала ажәытәра иагахьоу, аха зынза иҩашьамхахьаз ашьҭа ихыланы аҿынанахазшәа сахәаԥшоит иахьа!

Ааи, ҳажәлахьызгьы ҳаҩнаҭа ахәшҭаара аиԥш иҿымцәаауа хәшҭааараны аҿынанахеит!

Ҳбаҳча иалҵыз аҩы ԥхеи-ԥхеиуа инҭаҭәаны аҵәца шьҭыхны сақәныҳәоит азқьышықәсақәа ирхаанхарц!

2000 шықәсазы Гыцба Тачи сареи ҳаҟан Бармышь ақыҭан инхоз иахьа зыԥсҭазаара иалҵхьоу Нанба Туџьбеи иҩнаҭа. Ҳазнеиз аус хазын, уахь ҳаиасаанза ҳаргьы ҳазусҭцәаз цәырҳґаанза азҵаара иҭеит – «Шәқыҭа ахьыз абантәаауеи» ҳәа.

– «Уи ажәла Бармышьаа аҟынтә иааууеит. – Сара исгәалашәоит, уи иажәа инациҵеит, – бжьыҭирақәак ҳаман, абри абжьыҭира азын иалхыз акомиссиа далан Жәандәырԥшь инхоз Бармышьаа Камшьышьгьы. Сара схаҭа сцаны даазгеит абжьыҭира анцоз» - иҳәеит Туџьбеи.

Ҳажәла ааигәанза Бармышь ҳәа ирыҩуан. Уи зыхҟьазгьы ашәҟәанҵара ҟалаанза ауаҩ ихьыз рҳәарц анырҭаху ижәла ркьаҿны ирҳәон. Уажәыгьы ҳара иашьцылахьоу ус ауп ишаҳҳәо. Иаҳҳәап: Аҩзы (Аҩзба) Ҳақы, Баз (Базба) Џьгәаҭан, Мархәли (Мархолиа) Еснаҭ, Џькыр (Џьыкырба) Миха.

Ҳара ҳажәлаҿгьы: Бармышь (Бармышьаа) Муса, Бармышь Сиҭ.

Абра иасырбарц сҭахуп 40-ҟа шықәса раԥхьаҟа Бармышь ақыҭа сызҿцәажәахьаз Кьахьыр-иԥа (Бениа) Кәакәына иҳәамҭагьы.

Усҟан Аҟәа апедагогикатә ҵараиурҭаҿы аҵара сҵон. Ҿнак аҵара сыцызҵоз Ваниа Габлиа иҩныҟа Бармышьҟа сигеит. Ҳахьлеиз ҳхәы аныҟарҵа ргәыла Кьахьыр-иԥа (Бениа) Кәакәына даарԥхьеит, сара сқәыԥшын аха сасык иаҳасабала дсыддыртәалеит. Ҳаицәажәо ҳшаауиаз сыжәла анеиликаа исеиҳәаз ажәақәа агазеҭ ианысҵеит, аха уи астатиа ҳаицәажәара

ашьҭахь аамҭа рацәа цахьан агазеҭ иананыстцоз. Уи астатиа хыс иамоуп: «Зыҧшрада инагзатәуп». Алада шәаҧхьа.

Агазеҭ «Аҧсны».

Ари астатиа шҭсыжьуаз аниасҳәа Сергеи Габниа исзааигаз ҳажәла адыргагьы ари астатиа иасырбеит.

Абар сыстатиа иаҳәо: «Аҵыхәтәантәи аамҭазы акьыҧхь аҟны, еиҳарак агазеҭ «Аҧсны» адаҟьақәа рҿы иалацәажәоит еицакхаз аҧсуа жәлақәа реиҭашьақәыргылара азҵаатәы. Урҭ реиҭакра зыхҟьаз амзызқәа реиҭаҳәара ара уажәы иаҧсам ҳәа сгәы иаанагоит, избанзар уи еилкаау хҭысуп, зегьы еицырдыруеит.

Аҧсуа жәлақәа рҭоурых аҿы иҟалаз ахынҭаҩынҭаракқәа иахьагьы рҭыҧ иқәҵамкәа, избамкәа иааиуеит. Ари ауаҩы имилаҭтә хаҿра инагзаны ишзаанамырҧшуа дыруп. Аиҭакра аамҭа аума, амилаҭтә хдырра ашьҭыҵра аума изыбзоуразаалакгьы аҧсуа жәлақәа реиҭашьақәыргылара апроцесс хацыркуп, раҧхьатәи ашьаҿақәагьы ҟаҵоуп. Ҳәарада, ари уаҩы дзеигәырҕьаша акоуп.

Еицакхаз аҧсуа жәлақәа ируаку сара сыжәла Бармышьаа «ава» ҷыдала сазааҭгыларц, салацәажәарц сҭахуп. Аҵыбра зцәымҕу иҧынҵа иҭиааун ҳәа, сыззыразым анҵәамҭа уи иацраҧшьхеит. Абри даара сгәы иалан, знымзар зны ақәызбара аамҭа соурыма ҳәагьы сазхәыцуан.

Ҳабацәа рабиҧара иаҵанакуаз ауаа рыҟнытә исҳахьан Бармышь (Гәдоуҭа арион) ақыҭа Бармышьаа ҳажәла шаху. Уи зырҵабыргуа ажәабжьқәагьы ыҟоуп, сара урҭ зегьы реиҭаҳәара салагом, аха имҳәакәа сзавсуам абри ақыҭан инхоз иахьа зыҧсҭазаара иалҵхьоу Кьахьыр-иҧа Кәакәына иҳәамҭаны исаҳахьоу. Уи аахыс шьҭа 20 шықәса инареиҳаны иҵуеит. Сқәыҧшын. Зны сҩызаки сареи ҳаицны Барымшь ақыҭаҿы ҳаҟан. Ҳахьыҟаз аҩнаҭаҿы дыҟан зызбахә сымоу абырггьы. Дҳацәажәо, ажәытә жәабжьқәа шиҳәоз, Бармышь ақыҭа ахьз зыдҳәалоугьы ҳзеиҭеиҳәеит. «Аамҭала зны ақыҭа ҭырҭәааны Бармышьаа нхон. Урҭ ахҵәара рықәшәеит мшыннырцәҟа, Ҭырқәтәылаҟа иагеит. Ус шаҟа жәла ықәҵзеи, шаҟа қыҭа ҭацәызеи», – иҳәеит абырг.

Саргьы ишсаҳахьаз ала изеиҭасҳәеит. Нас, «Дад узжәлада, уабатәиу» ҳәа дсазҵааит. Сара сыжәла шыҟаҵәҟьаз «ва»

нацрапшьны иасҳәеит. – Бармышьавоуп анысҳәа ишигәампхаз гәастеит. «Дад уара у-Бармышьавам аха у-Бармашьааупы. Угәы иалумырсын, уара уҷкәыноуп, ужәла ажәытәан ишыҟаз иҩла. – «Ҳаи, рыцҳа, шәыжәла еиоу азәгьы Аԥсны дануп ҳәа сыҟамызт» – иҳәан еиҭа иажәа инацицеит.

– Сара, дад, сагьыхәыҷым шьҭа, сызхаанугьы маҷзам, исаҳахьоугьы рацәоуп. Ирҳәоит абра ишгылаз аамҭала зны шәаҳәшьадук лнапала еиҭалҳаз араҵла ашьапы. Ари ақыҭаҿы шәыжәлантә азәгьы даныҟамла, Аԥсны шәануп ҳәа сгәы иаанагомызт, анцәа иҵьшьоуп, дад, уи сгәы иахәеит. Амҳаҵьырра мыжда, аамҭа цәгьаны ишԥаҳзыҟалеи иҳәан иажәа аахиркәшеит.

Сара схаҭа сызхаану Аацы ақыҭан Шьынқәба Маҳмуд ҳәа шьарда крызхыҵуаз Бармышьаа ҳаҳәшьаԥак дыҟан. Абрыгьы усеиԥш ажәабжь иҳәо саҳахьан. «Иахьа Аԥсны зәыр ҳаҟазар изыҵьшьоу Ҭырқәтәылантә ихынҳәыз хҩык Бармышьаа инархылҵыз ҳауп.

Ихынҳәит ҩ-абиԥарак ирхаҭарнакцәаз хҩык. – Шьышь-иԥацәа иреиуаз азәы даанҿасит Жәандәырԥшь ақыҭан. Ҟарҷынаа рабиԥара еиуаз ҩыцьа аанҿасит Аацы ақыҭан. Ишакәым ала ишәаҟьаны иҟазаарын, излыҵыз рқыҭа гәакьаҿы иаанымҿасит.

Ҳара иахьа инеиҿыцыз-иааиҿыцыз 13-ҭзы иреиҳамкәа иҟоу зегьы ишаадыруала ҳажәла зхыу «БармышЬ» ақыҭан заҵәык аҿоуп ҳахьынхоз. Ҭырқәтәылантә 1972 шықәса, маи 28 рзы Аԥсны иааз Иазеҭи Исани Аҩзаа ирҳәамҭаны Гьаргь Гәыблиа ианиҵаз ажәлақәа рхыԥхьазара аԥхьа игылоуп – Бармышьаа ҳажәла.

Иахьа зхыԥхьазара рацәоу ажәлақәа рхаҭарнакцәа – ҳажәла рацәоуп ҳәа анырҳәо ҳарамрак аҵамҵакәа срыҵашьыцуеит. Ааи, ҳаӷоуимшхара, ус ирацәоу ажәлақәа ыҟамызҭгьы аԥсуаа рхыԥхьазара излазҳауази.

Иахьагьы-уахагьы ҳажәлар хьаас ирымоу ҳхыԥхьазара аизҳара шԥаҟаларыз?..

Бармышьаа дырҩагьых иҳабыргузеи, иабаҟоу Арыҩҭа ақыҭа зыхьыз ахыз Арыҩҭаа. Кәланырхәа ианыҵыз Ҟәланаа? Ус шаҟа! Иахьа излаабауала аԥсуа жәлақәа рыхьыз зыххалаз ақыҭақәа маҷзам ҳ-Аԥсны. Иаҳҳәап: Блабырхәа – Блабаа, Чаабалырхәа – Чаабалаа, Жәандәырԥшь – Жәанаа уҳәа егьырҭгьы.

Абарҭқәа зегьы цқьа инҭырхәацааны изыхәҭоу аԥсуа ҵарауаа рыла иҭҵааны акьыԥхь иарбазар цәгьамызт, уи ҳажәлр рҭоурых ханарҭәаауан.

Зегьы зхысҳәаауа аԥсуа жәлақәа шеицаркыз ауп. Аиаша аҳәара, уи ашьақәыргылара ауа аамҭа аныҟала хымԥада ҳаԥсуа жәлақәагьы шьақәыргылатәуп. Урҭ иашаны иҳаҩуа ҳаныҟала ҳаԥсуара инагзаны ҳақәныҟәоит, имҩаԥаагоит, уи аԥсуара ныҟәаагоит ауп ииаанаго, мамзар даеакала ҟалашьа амам.

Аԥсуа ижәла ахаҭаҵәҟьа ихымкәа инагзаны дзаԥсуахазом, гәыла иаԥсуара мацара шазымхо дыруп.

Бармышьаа ҳажәла шьақәзырӷәӷәо аҭоурыхтә фактқәа уԥылоит, абыргцәагьы ибзианы иргәалашәоит. Иаагозар, Аҟәатәи аокруг Гәдоуҭатәи аучастка Жәандәырԥшьтәи ауаԥшьынаҩы инхоз ауааԥсыра 1903 шықәсазтәи ҭыз-ҭыԥла рсиа ахьану (Аԥснытәи АССР Аҳәынҭқарратә архив аф.57, аус.2) ажәлақәа ахьеиқәыԥхьазоу Бармышьаа ҳәа ауп, ишану. Ашьҭахь ԥсахшьас иаиузгьы архив аҟны лабҩаба ишааԥшуа агәра ганы сыҟоуп».

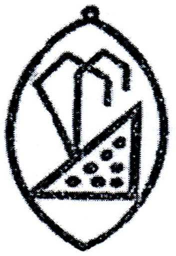

Уасил Бармышьаа

Аг. «Аԥсны». Асахьаҩы Бармышьаа рсимвол. Иныҟәырԥшшәа акәзаргьы астатиа ҭыҵит 80-тәи ашықәсқәа рзы, ари астатиа аибашьра (1992-1993) иацәынхеит, аха ианҭыҵыз ашықәс анымԥшит.

Хыхь ишысҳәаз еиԥш Аԥсны ирацәоуп (еиҳаракгьы Гәдоуҭа араион) ажәлахьызқәа зху аҭыԥхьызқәа.

«Вызывает интерес и групп с оформлением на «Мыш: Бармыш от Бармышаа, Хамыш от Хамышаа, Тамыш от Тамышаа. Близик ей и топонимы с окончанием на –шь: Бзышь (в Сочинском районе) МЗышь, Птышь в селе Пшалыш в районе Дранды и т.д.

Ш.Инал-ипа
«Антропонимия абхазов» стр. 178.

XIX-тәи ашәышықәса аҩбатәи азбжазы ицәырҵыз аҭырқәеи аурыси Кавказ еимакны реибашьреи, насгьы уи аламҭалаз Аԥсны иааиз ачымазара бааԥси ирыхҟьаны ҳажәла иамаз ахԥша шьақәырӷәӷәаны иааныӡкылашаз ҳажәлантәқәа инҵәаз усгьы инҵәеит, аха иаанхазгьы ру рышәаџьҳәаҩ азә даанымхакәа амшын нырцәҟа иагеит.

Ари зхысҳәааз, егьырҭ ииазаахьоу аԥсуа жәлақәа реиԥш ҳара ҳажәлагьы аамҭақәа рзеибафара аԥеҿ иқәгылан, аха «Уара иушьуа анцәа дишьуам» шырҳәо еиԥш 70-80 шықәсқәа раԥхьаҟа ҳажәла зыжәлаз ҩыџьа-хҩы рыда Аԥсны ианымызҭгьы, аҵыхәтәантәи аиҭакрақәа ирыбзоураны, Анцәа ду имчала иахьа ҭзылагьы, хыԥхьазаралагьы, насгьы зегь зырԥшзо – хаҭабзиаралагьы ҳаҵкьыс еиӷьу ҳаҟәнишьо ҳаҟам.

Абри ашәҟәаҿы иасырбарц сҭахуп ҳажәла – жәлала изланагалахьоуи иҳаланагалахьоуи Аԥсны еицырдырхьоу ажәытәқәеи аҿатәқәеи ҳауацәеи ҳҭынхацәеи рыжәлахьызқәагьы.

Ҳабацәа рхаан иҟан аиҭанеиааира, аиҿцаара. Урҭ ирыбзоураны ицәырҵуан ауеи аҭынхеи ргәеибабылра. Аха иахьа даҽа аамҭахеит, хи-ԥси ракәха иааиуеит, амала агәыӷра ҽымцәаацт наҟ ҳаԥхаьҟа ари аамҭа аҽеиҭакны ҳаибабарақәеи ҳаиҭанеиааирақәеи ҿыц еиҭашьақәгылап ҳәа. Ҳаԥшлап, нас.

Абас ауп иааркьаҿзаны акәзаргьы ҳажәла аҭоурых ахы шаанарԥшыз.

ҲАЗЛАХӘХАЗ АЖӘЛАҚӘА

Ажәытәқәа:

1. Шьершьелиаа (Гьыргьал-иԥацәа) – Аацы
2. Арсиаа – Лыхны
3. Џьниаа – Аԥшьдәаны
4. Џьаӷьлиаа – Жәандәырԥшь
5. Гәлиаа – Ҟәланырхәа
6. Кьетиаа – Калдахәара
7. Занҭариаа – Хәаԥ
8. Дасаниаа – Жәандәырԥшь
9. Каԥаназе – Лзаа

Аҿатәқәа:

Аџьаа – Аҷандара
Қьецаа – Аҷандара
Қәҭелиаа – Жәандәырԥшь
Чамагәуаа – Аҷандара
Гәнаа – Абӷархықә
Қаҩаа – Абӷархықә
Аҩзаа – Абӷархықә
Анқәабаа ҩыџьа – Џьырхәа
Ҳашыгаа – Аҟәа – Хәаԥ
Кәыҵниаа – Аҭара – Аҟәа
Гәымбаа – Дәрыԥшь
Возаа – Лыхны
Кьетиаа – Бзыԥҭа (Гагра)
Ажьиаа – Мгәызырхәа
Ақырҭаа – Аҟәа – Абӷархықә
Черқьзиаа – Аҟәа
Соломониаа – Џьырхәа
Шармаҭаа – Бзыԥҭа

ИҲАЛАХӘХАЗ АЖӘЛАҚӘА

Ажәытәқәа:

Сангәлиаа (Алҭач-иҧацәа) – Абҕархықә
Гагәлиаа (Зыҕәаа) – Лыхны
Аҩзаа – Аацы, Арыҩҭа
Пасаниаа – Аҷандара
Шьынқәыраа – Ҷлоу
Гәлариаа – Аҷандара
Кәарҷалиаа – Аҷандара
Ӡизариаа – Лыхны
Матуаа – Цәкәара
Быҭәаа – Афон-ҿыц
Ҵьуҕьелиаа – Жәандәырҧшь

Аҿатәқәа:

Аҩзаа – Бзыҧҭа
Аделбақәа – Тҟәарчал – Аҟәа
Барцыцаа – Гәдоуҭа
Ладариаа – Абҕархықә
Ҵьыкраа – Хәаҧ
Ҵьынҵьалаа – Тҟәарчал – Аҟәа
Еныкьаа – Гәдоуҭа
Габлиаа – Оҭҳара
Ҟалҕьаа – Лыхны
Кәыҵниаа – Аҭара-Аҟәа
Гадлиаа – Тамшь
Аҩзаа – Жәандәырҧшь
Малиаа – ААцы

Ашәҟәы ахьынҵәо ашьҭахь иарбоуп Бармышьаа ҳабиҧарақәа аазырҧшуа асхьемақәа.

Ашәҟәы аҧхьа иарбоуп ҳажәла адырга. (Урысшәала – символика) Начиная с В.П. Пожидаева, заявившего о прина-

длежности тамг (адырга) только привилигированным фамилиям, в основном почти все исследователи, включая Л.И. Лаврова, пишут об исключительно классовом характере этого института.

Ш.Д. Инал-ипа
«Антрополгиа абхазов» стр. 352.

АРЕДАКТОР ИҞНЫТӘ

Уасил Муса-иҧа Бармышьаа раҧхьатәи ишәҟәы «Иаарту агәала» (Аҟәа, 2003) аиҧш, аригьы мотив хадас иамоу иахьа иҧсадгьыл Аҧсни, иҧсуа жәлари жәытәнатәза аахыс рмилаҭ бызшәеи, рҵасқәеи рҵьанаҭ тәылеи рыбла аҷыц аиҳа, рхы-рыҧсы аҵкьыс еиҕьашьаны ианаҭаххозгьы хьаҳәа-ҧаҳәа ҟамҵакәа рхы-рыҧсы шрықәырҵоз ауп.

Абиҧаракәа инеимда-ааимдо наҵьнатәза аахыс урҭ рқьабзқәа рҵасқәа шааргоз уажәшьҭарнахыс ахьызгьы ахьымзҕгьы еиҵагыло абиҧара ҿа ҭакҧыхқәра дуны ишрыду, дара уи ишаҵамхаша, иара убас ирыҵагылогьы рмилаҭтә ҟазшьа шьахәқәа рылаазаны иҟаларц, насгьы раҧхьа иргыланы, аизҳа-зыҕьара рыманы, рыхшаареи дареи, наҟ-наҟгьы аҧсуара еихаҳауа рабацәа рыхәшҭаарақәа хәыжжаза еиқәырҵарц. Уи еиҳау аҧсуа изы адунеиаҿ малгьы-шьалгьы шыҟам автор дҕьаҵәы-ҕьаҵәуа иҳәоит.

Ашәҟәы автор дазааҭгылоит Бармышьаа аҧсуа жәлар зегьы реиҧш, даргьы рабдуцәа, урҭ рабдуцәа бзазашьас ирымаз аҧсуара шакәу, аҵасқәеи ақьабзқәеи еиламырцҳакәа ишаарго, рмилаҭ зегьы ирлахьынҵаз злахьынҵаз жәытә жәланы ишыҟоу. Иара убас ишәҟәы аҿы ибзиазаны иаарҧшуп аҧсуаа рҭоурых, рмилаҭтә ҳдырра, урҭ аҧсҭазаараҿы ирҧылоз амаҟәмабаракәа ириааины жәларык раҳасабала рхеиқәырхара ишазықәҧоз атәы. Ашәҟәы аҟны аҭыҧ ду ааннакылоит, ҭоурыхла иҵабыргу, сахьаркырала иҳараку Бармышьаа рҟәыш-хыбаҩцәа рхаҿсахьақәа, иара убас ақырҭуа-аҧсуа еибашьраҿы урҭ рыҷкәынцәа аҕа хәымга иҿагыланы хацәнамырха, зыҧсҭазаара қәыҧш иамеигзакәа иқәҧоз, зыҧсадгьыл Аиааира абираҟ ахазыршәыршәырыз иреиуыз.

Уасил Бармышьаа ишәҟәы уанаҧхьалак, уи иуаҩшьеи, илжжо иҧсуареи уаназхәыцлак, аҳаҷаҳәа иугәаламшәарц залшом апоет, ашәҟәыҩҩ шьахә Енвер Ажьиба ицәаҳәа ссирзақәа: «Иаауеит ауаа. Амҩа иқәуп: азәы жәларык рхьаа еидараны даҵоуп, дҽеазәы жәларык рыламыс ацха қырбыҷ еиҧш далачоит».

Ашәҟәы ирахәыц ҟаҧшьны иагәылсуеит автор ижәлар рхьаа шихьаау, илшо ала, ихы идыруа дҩагылеижьҭеи ламыс цқьала дкәалкәало рымаҵ аура дшаҿу, хыхь иааҳгаз апоет иажәа

хьыршәыгәқәа иара изукыр ҟалоит, аԥсуаа рыламыс ацха қырбыҷ еиԥш иагьа ус дахагылазаргьы даламчацызт, уи иалачоз иара драӷацәан, дырҿагылангьы дықәԥон.

Бармышьаа рыжәла ахьынтәаауа шьақәырӷәӷәо, уи аҭоурыхтә фактқәа иааиго аԥхьаҩ дазҿлымҳамхарц залшом.

Ашәҟәы аҿы иазааҭгылоуп ажәлахьызқәа зху аҭыԥ хьызқәа шыҟоу. Убри инадҳәаланы автор иааигоит аԥсуа ҵарауаҩ ду Ш.Д. Инал-иԥа иусумҭа «Аԥсуаа рантропонимиа» аҟнытә ажәақәа: «Вызывает интерес и групп с оформлением на ***мыш:*** *Бармыш от Бармышаа…» Ари ацитата хьаҳәа-ԥаҳәада агәра унаргоит аԥсуа қыҭа «Бармышь» Бармышьаа рыхьз шаху, уаҟа рыжәлантәык уа иахьа дшахымгьы.*

Ашәҟәы аԥхьаҩ амҳаҵьырра ихнарҵәаз рҭоурых игәы инамырхьыр залшом, еихьымза-еиԥымзо еиԥхьыттаны аҳәаанырцә атәылақәа ишрылаԥсахаз, ҳауаажәлар, урҭ рыдгьыл гәакьахь рырхынҳәра Аԥсны иҟоу ихымԥадатәны иҟаҵатәу аусқәа ишреиуоугьы уазнырхәыцуеит.

Ашәҟәы автор ибызшәа ашьха зыхьеиԥш ицқьоуп, аԥхьара уаналагалак қәыԥсычҳарак иалагзаны саԥхьандаз уҳәо уагәыланахалоит.

Уасил Бармышьаа ишәҟәы «Иҿымцәаз ахәшҭаара» аглобализациа аамҭа мыжда азеибафара ҳаналагылоу, ҳаԥхьаҟа еиҵагыло абиԥара ҿа рзы мҩақәҵагоуп, ихшыҩрҵагоуп, иаазагоуп.

ОБ ЭТОЙ КНИГЕ

В работе Василия Мусовича Бармышаа, как в его первой книге «Открытая обида» («Иаарту агәала») (Сухум, 2003), повествуется о том, что абхазы с древнейших времен, сохранили дарованный богом свой любимый райский уголок Аԥсны а также прекрасные обычаи и традиции своих предков, когда понадобилось отстаивать достигнутое от внешнего врага, они ни на минуту не задумываясь шли на смерть ради спасения Родины.

Издревле из уст в уста передавашиеся обычаи и традиции, теперь надлежит приумножить новому поколению. Главный призыв грядущим поколениям предков, а также они расширили глубинные знания об апсуаре, в себе пробуждать внутреннюю потребность, желание заниматься родным абхазским языком, расширить свой общекультурный уровень, прививать любовь к Родине, воспитывать чувство гордости за свою страну, и тем самым формировать у себя чувство патриотизма своей страны.

Также в книге рассказывается об истории и национальном самосознании абхазского народа, преодолевая тяжелые препятствия, абхазы всегда боролись за самосохранение. В книге большое место занимает художественное изображение стариков – мудрецов, рода Бармышаа, а также об активном участии их сыновей и дочерей в Отечественной (1992-1993) войне Абхазии.

Прочитав книгу Василия Бармышаа, невольно вспоминаешь крылатые слова замечательного абхазского поэта и писателя Енвера Ажиба: «Идут люди. Они в пути: иной несет в себе боль народа, а другой кормится за счет совести народной». Автор книги относится к категории первых людей.

В книге говорится, о названиях местности носящих фамильные имена. В связи с этим, приводит из книги выдающегося абхазского этнолога, проф. Ш.Д. Инал-ипа «Антропология абхазов» (Майкоп, 2002), автор цитирует: «Вызывает интерес и группа с оформлением на – ***-мыш: Бар-мыш*** *от Бармышаа…» (с. 178).*

Эта цитата безоговорочно убеждает читателя, что название абхазского села ***«Бармыш»*** *происходит от фамилии* ***Бармышаа****, хотя никто сегодня из их рода не проживает.*

Язык, автора книги чист, словно горный родник, написана захватывающе, хочется прочитать одним дыханием.

Книга Василия Бармышаа «Неугасающий очаг» в наше время неудержимость всепологающей глобализации, безусловно, является путеводителем, учебником и наставником, для подрастающего поколения.

БАРМЫШЬАА РАБШЬŢРА

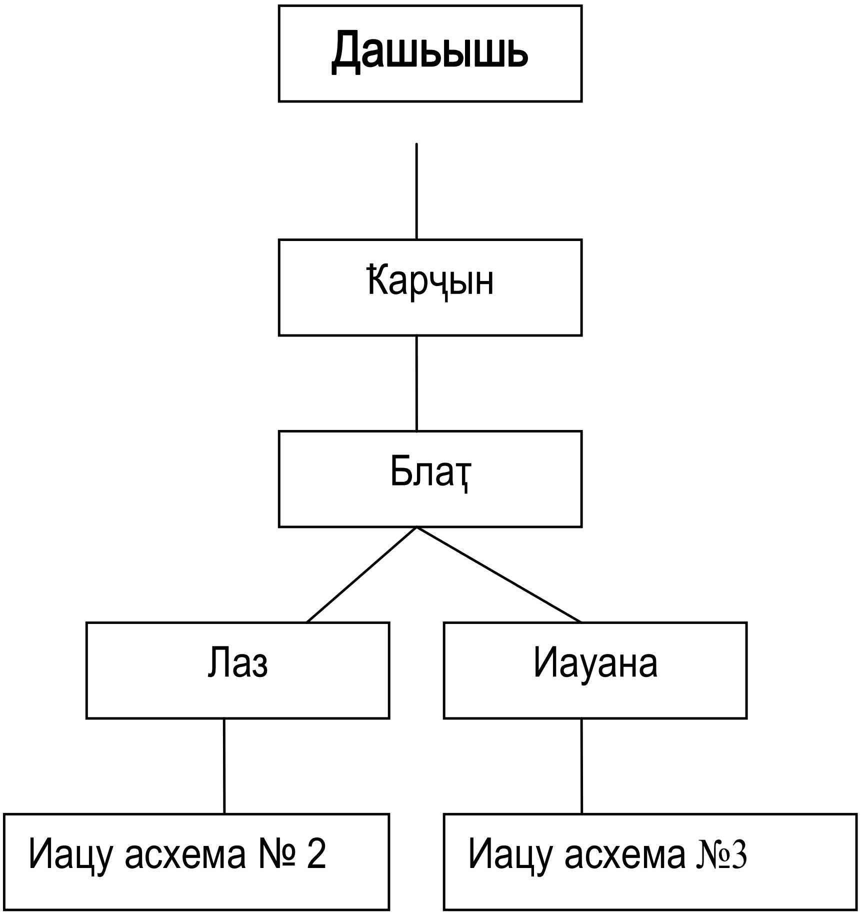

[redacted]

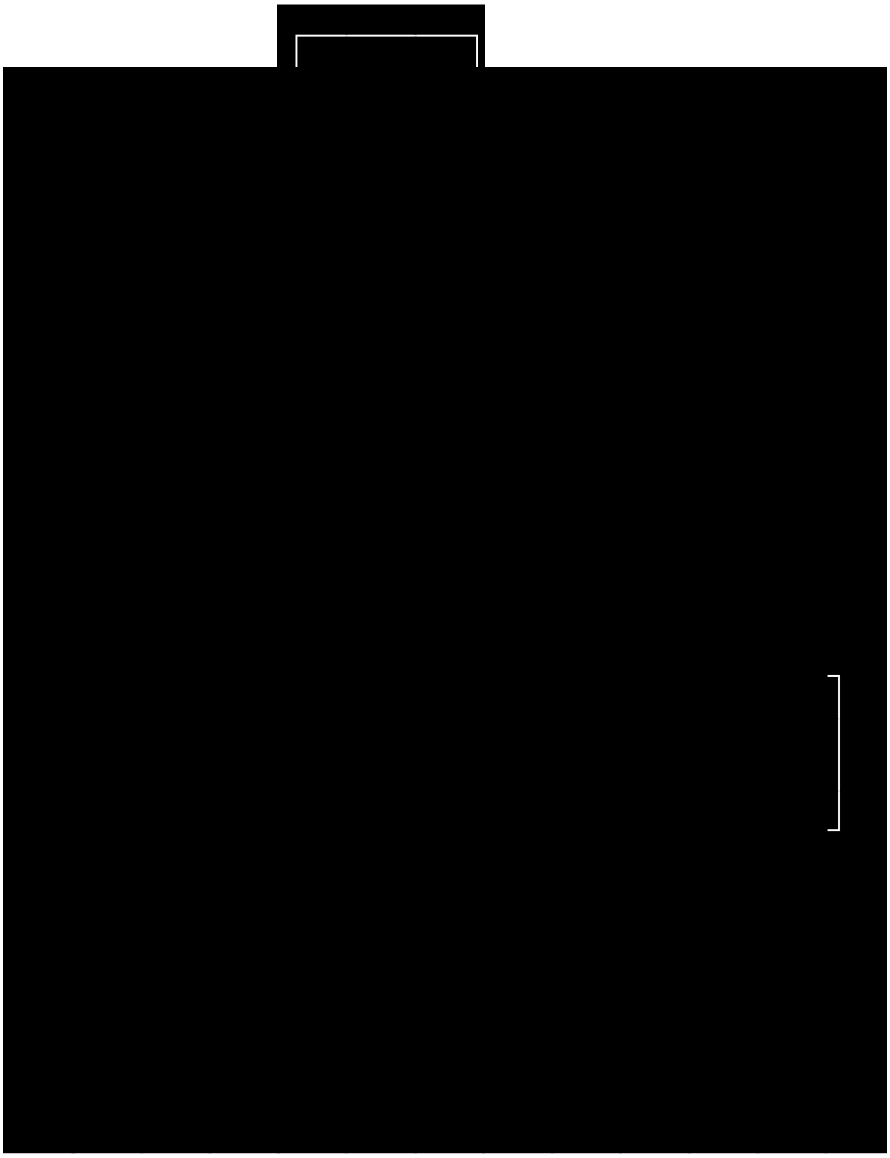

[redacted]

АХҚӘА

Автор иҟынтә…………………….............. 3

Иҿымцәааз ахәшҭаара…………………….. 10
Ҳаб инхамҩа……………………………….. 12
Ҳаб аҭаацәара далалеит……………………. 13
Ҳҭаацәара аизҳара………………………….. 15
Азәазәала…………………………………... 16
Ҳан Жениа (Мака)………………………….. 19
Ҳаҳәшьа Ӡабулиа……………………………. 22
Колиа……………………………………….. 24
Џьота……………………………………….. 29

Автор изку ацәаҳәақәа…………………….. 31
Сқәыԥшра…………………………………... 49
Ҳанхамҩа ажәытәи аҿатәи………………… 52
Ҳныҳәарақәа………………………………. 56
Аишьцәа ҳахшара………………………… 57
Ҳгәылацәа…………………………………. 60
Ҳахәшҭаара иабахьоу ацәгьеи абзиеи…… 63
Ҩеибашьрак ирылахәыз ҳажәлантәқәа…. 65
Алабжьара…………………………………. 66
Азеиҕьашьара ……………………………... 68
Ҳажәлахьыз аҭоурых……………………….. 71
Ҳазлахәыз ажәлақәа……………………….. 86
Иҳалахәыз ажәлақәа……………………….. 87

Аредактор иҟынтә…………………………. 89
Об этой книге……………………………… 91
Бармышьаа рабшьҭра……………………… 93

УАСИЛ БАРМЫШЬАА

ИҾЫМЦӘААЗ АХӘШҬААРА

ВАСИЛИЙ БАРМЫШАА

НЕУГАСАЮЩИЙ ОЧАГ

Арецензент А. Ф. Аҩзба
Аредаҟтор Л. Х. Саманба

Аформат 60х90 1/16 Иҟаҵә. акьыԥхь бӷь. 6,125+ 1 агә.
Атираж 500. Азаказ № 43.

Аԥсны Аҳәынҭҟарра “Акьыԥхь аҩны”,
Аҟәа, Ешба имҩа, 168

Ҳаб иашьа Ааиса (1890-1920)

Ҳаб Муса – (1888-1971)

Ҳаншьа Шамел

Ҳаб Мусса ҳан – Жениа (Мака) (1903-1981)

Сашьа Колиа (1924-1998)

Сашьа Цьота (1929-2005)

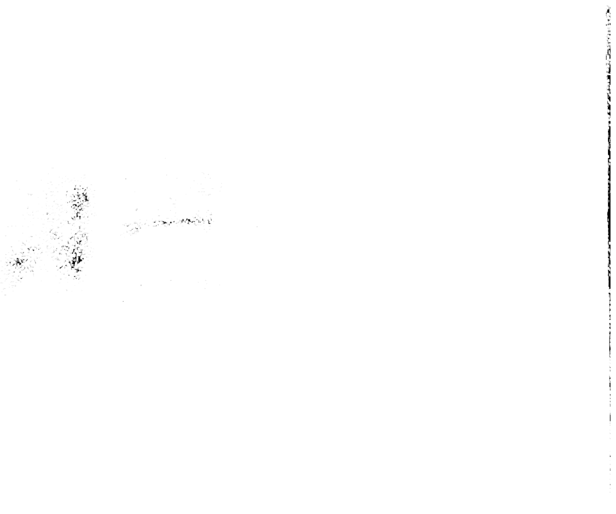

Сара Уасип (Уасика) (1936)

Хахәшьа Забулиа (1939)

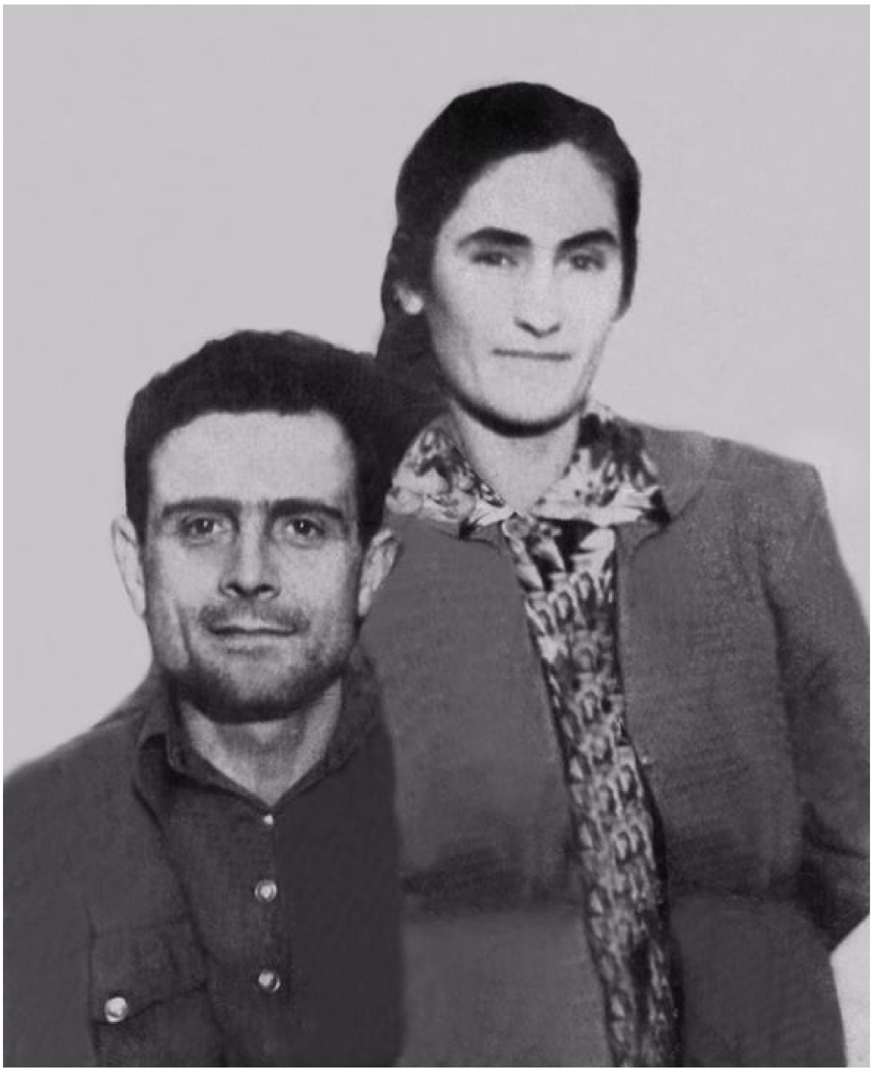

Колиеи, иҧшәма – Зинеи (1932-1997)

Џьотеи, иҧшәма – Зоиеи (1941)

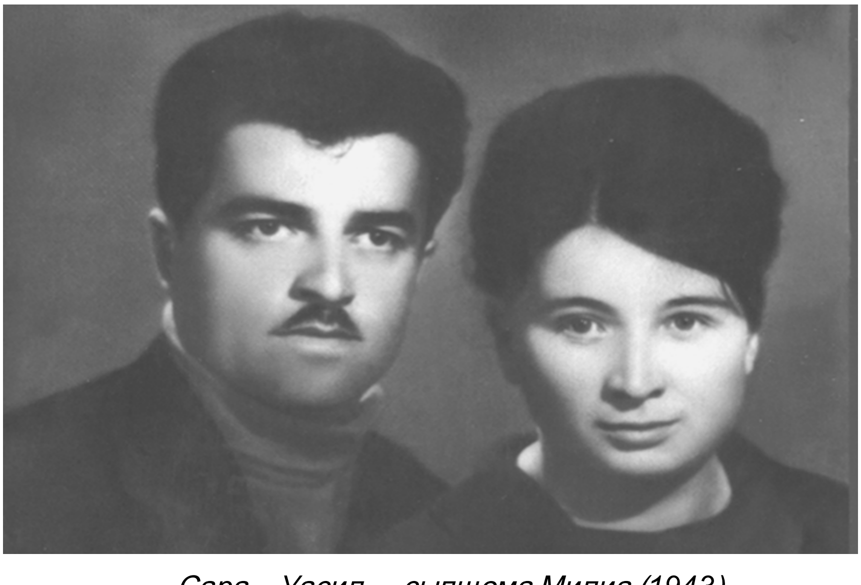

Сара – Уасил, – сыҧшәма Милиа (1943)

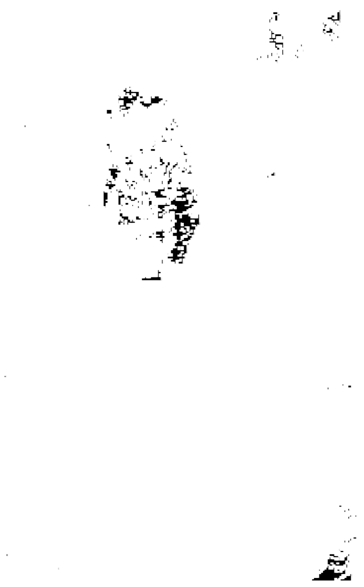

Колиа, Ӷьота Уасика. Забулиа

Маҵыҭи Колиеи рыгәҭаны
Жәандәрыԥшьтәи ҳаҳәшьа Чыҷкеи.

2 БЛОК

Саҳәшьа Забулиеи, сара Уасил

Аҟәа: цаҟа итәоуп: армарахь – Смыр Вова, арӷьарахь – Ахьиба Лиосик. Ҳгылоуп: армарахьтә: Арзынба В.У. Бармышьаа, Ажьиба Р. Иу. Коӷониа.

50-тәи ашықәсқәа Аҟәа аҵара сыцызҵоз сҩызцәа аҭыҧҳацәа: еицыкәашоз Лакәаҧҳа Ардеи Уасил Бармышьааи.Ниура Еникь-ҧҳаи Амаҧҳа Лиубеи сара рыгәҭаны.

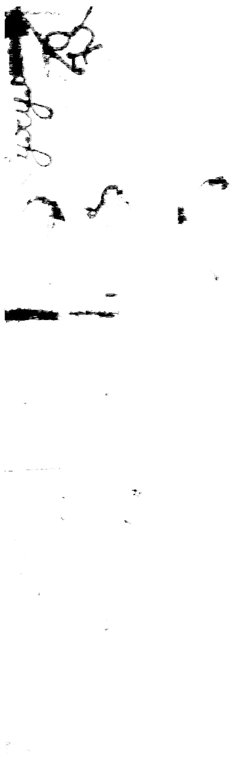

Еникь Лиова *Лакрба Анатоли (1938-1996)*

Роман Гулиа

Гыцба Тач

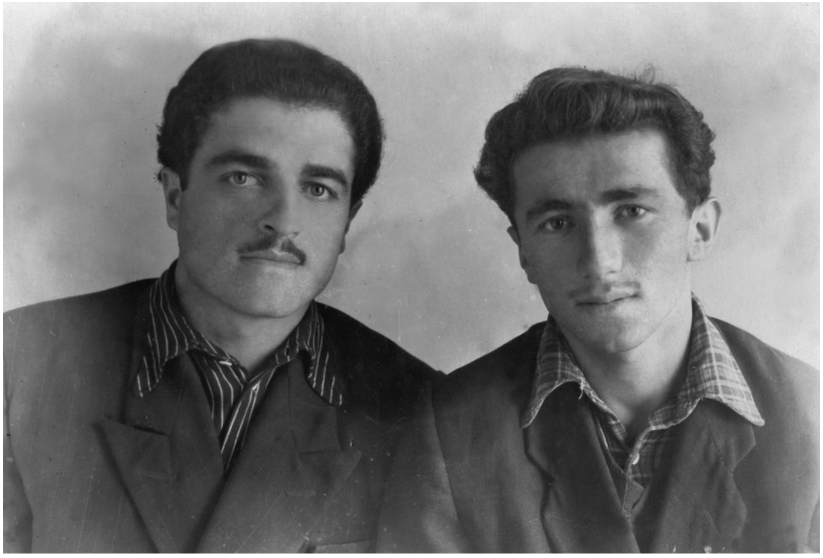

Сареи Смыр Воваеи. Кустанаи 1958 ш.

Сангәлиа Тараси сареи. Москва Ашҭа Ҟаԥшь. 1967 ш..

1978 ш. Смашьына садгылоуп аԥсуа драматә театр аԥҳьа.

Сқыҭа Аацы ашкол санҭаз

Гәдоуҭатәи амилициа аҟәшаҿы еиҿкааз ансамбль Аҟәа рықәгылара аан. Ари ансамбль еиҿкаан усҟан аҟәша аиҳабы Александр Анқәаб инапхгарала.

2000 шықәсазы, 1992-93 -тәи аибашьраан Виктор Ҷанба – абри аибашьра анцоз лыпҳала ҳалгар Владислав Ардзынба ичара шысура ҳәа иқәиҵаз "иҿаҭахьа" ауаа рацәа злахәыз ачара аан. Жьҭаан, ақ. Лыхны, Виктор Ҷанба иашҭаҿы.

Амилициа аподполковник Уасил Бармышьаа.

Амилициа амаиор Лакрба Анатоли.